

VÜSAL MEHDİYEV

HÜQUQİ BAXIŞ:
MÜQAVİLƏLƏR, İNSAN
HÜQUQLARI VƏ SƏN

BAKI-2024

Redaktor: Zaur Əzimli

Korrektor: Sədabə İdrisova

VÜSAL MEHDİYEV

**"HÜQUQİ BAXIŞ: MÜQAVİLƏLƏR, İNSAN
HÜQUQLARI VƏ SƏN"**

BAKI-2024. 185 s.

İSBN 978-9952-39-290-6

© VÜSAL MEHDİYEV

Mündəricat

Giriş	7
I HİSSƏ: MÜQAVİLƏLƏR	12
1.MÜQAVİLƏNİN ƏSASLARI	12
Müqavilə nədir? əsas anlayışlar və şərtlər.....	12
2.MÜQAVİLƏNİN MƏQSƏDİ VƏ ƏSAS ELEMENTLƏRİ	38
3.MÜQAVİLƏNİN BAĞLANMASI VƏ QANUNİ ŞƏRTLƏR	55
4.GÜNDƏLİK HƏYATIMIZDA MÜQAVİLƏLƏR	73
Əmək Müqavilələri: Hüquq və Öhdəliklər.....	73
II HİSSƏ: İNSAN HÜQUQLARI	87
1.İNSAN HÜQUQLARININ ƏSASLARI	87
2.AVROPA İNSAN HÜQUQLARI MƏHKƏMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN	149
3.MÜQAVİLƏLƏR VƏ İNSAN HÜQUQLARI ARASINDA ƏLAQƏ	156
4.MƏŞHUR İNSAN HÜQUQLARI İŞLƏRİ VƏ ONLARDAN NƏ ÖYRƏNƏ BİLƏRİK?	165
Nəticə	178
Hüquqi baxışın əhəmiyyəti və tətbiqi	178
DAHA ÇOX MƏLUMAT VƏ RESURLAR ÜÇÜN TÖVSIYƏLƏR	182

Ön söz

Hüquq, insan cəmiyyətlərinin qurulmasında və inkişafında əsas rol oynayan mühüm bir sahədir. Tarixin ən qədim dövrlərindən bəri hüquq, fərdlərin və cəmiyyətlərin hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq üçün bir vasitə olmuşdur. Müasir dünyada isə hüquq yalnız peşəkar hüquqşünaslar üçün deyil, bütün insanların gündəlik həyatında tətbiq etdiyi bir alət halına gəlmişdir. Hər bir fərdin hüquqlarını bilməsi, hüquqi proseslərdə özünü necə qoruyacağını başa düşməsi və hüquqi mühitdə düzgün qərarlar qəbul etməsi həyati əhəmiyyət daşıyır.

"Hüquqi Baxış: Müqavilələr, İnsan Hüquqları və Sən" adlı bu kitab, hüququn əsas prinsiplərini sadə və anlaşılan dildə izah etməklə oxuculara hüquqi biliklər qazandıрмаğı hədəfləyir. Kitabın əsas istiqaməti insan hüquqları və müqavilə hüququdur, bu sahələr hüququn təməl elementlərini təşkil edir və fərdlərin hüquqi münasibətlərində mühüm rol oynayır. İnsan hüquqları beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş fundamental hüquqlardır və BMT-nin İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi (1948) bu hüquqların beynəlxalq müdafiəsinin təməl sənədi kimi çıxış edir. Bu kitab, insan hüquqlarını müdafiə etmək üçün beynəlxalq qanunvericiliklə yanaşı, yerli qanunların da əhəmiyyətini vurğulayır.

Kitabda qeyd olunan müqavilə hüququ isə hər bir fərdin şəxsi və kommertiya həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müqavilələr yalnız işgüzar dünyada deyil, gündəlik həyatda da geniş istifadə olunur: iş müqavilələrindən tutmuş alqı-satqı razılaşmalarına qədər, hər bir şəxsin hüquqlarını qorumaq və öhdəliklərini başa düşmək üçün müqavilə hüququnu bilməlidir. "Azerbaijan Civil Code" (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi) yerli qanunvericilik əsasında müqavilə hüququnun əsaslarını izah edir və bu kitabda müqavilə hüququ ilə bağlı nümunələrə istinad edilir.

Kitabda beynəlxalq və yerli hüquqi mənbələr arasında əlaqə qurularaq hər iki səviyyədə hüquqi biliklərin tətbiqi izah olunur. Bu yanaşma oxuculara həm beynəlxalq hüquqi normaları, həm də yerli qanunların necə tətbiq olunacağını daha yaxşı anlamaq imkanı verir. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (1950) ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı tələbləri və bunun Azərbaycanın milli qanunvericiliyində, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Mülki Məcəlləsi ilə necə uyğunlaşdırıldığını öyrənmə biləcəksiniz.

"Hüquqi Baxış: Müqavilələr, İnsan Hüquqları və Sən" sadəcə hüquqi terminlərə və qanunlara istinad etməklə kifayətlənmir, həm də hüquqi problemlərin həllində praktik nümunələr təqdim edir. Hüquqi presedentlər, məhkəmə qərarları və real həyatda hüququn necə tətbiq olunduğu barədə izahlar bu kitabda geniş şəkildə yer alır. Məsələn, "Brown v. Board of Education" (1954) işi ABŞ-da irqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün hüququn necə təsirli olduğunu göstərir,

Kitabın əsas məqsədi oxuculara hüquqi bilikləri daha sadə və anlaşılan şəkildə təqdim etməkdir. Hüquq yalnız hüquqşünaslar üçün deyil, hər kəsin başa düşməsi və istifadə etməsi lazım olan vacib bir alətdir. Hər bir insan öz hüquqlarını başa düşdükcə, onları daha yaxşı qorumaq imkanı əldə edir.

Bu kitabda təqdim olunan məlumatlar oxuculara hüquqi problemləri başa düşmək və onları necə həll edəcəyini öyrənmək üçün güclü bir vasitədir. Beynəlxalq və yerli hüquq mənbələrinə istinadlar hüququn genişliyini və tətbiq sahələrini daha yaxşı anlamağa kömək edəcəkdir. Ümid edirəm ki, bu kitab hər kəs üçün faydalı bir bələdçi olacaq və hüquq biliklərini zənginləşdirmək istəyənlər üçün dəyərli bir mənbəyə çevriləcək.

VÜSAL MEHDİYEV

Giriş

Hüquq gündəlik həyatımızın bir parçasıdır və hər birimizin müxtəlif hüquqi proseslərlə üzləşdiyi anlar olur. Bəzən iş müqaviləsi bağlayırıq, bəzən alış-veriş edirik, bəzən də icarə müqaviləsi imzalayırıq. Bunlar həyatımızın ayrılmaz hissəsidir və əslində hər biri hüquqi bir müqavilədir. Lakin çox vaxt hüquqi terminlər və qanunların mürəkkəbliyi bu məsələlərin mahiyyətini anlamağı çətinləşdirir. Bu kitab, hər kəsin gündəlik həyatda rastlaşdığı hüquqi problemləri daha asan başa düşməsi üçün yazılıb.

Məqsədimiz nədir? Bu kitabın əsas məqsədi, müqavilələr və insan hüquqları sahələrində geniş ictimaiyyətə sadə və başa düşülən bir hüquqi təlimat təqdim etməkdir. Hüquqi bilikləri sadələşdirərək, geniş oxucu kütləsinin faydalana biləcəyi bir mənbə yaratmaq istəyirik. Kitabda hüquq dünyasının bəzi əsas mövzuları, xüsusən də gündəlik həyatda rastlaşdığımız müqavilələr və insan hüquqları haqqında ətraflı məlumat verilir. Bu sahələri izah edərkən, sadə dil və real həyatdan götürülmüş nümunələrə üstünlük verəcəyik ki, oxucular bu mövzuları daha asan başa düşsünlər və həyatda tətbiq edə bilsinlər.

Kitabın iki əsas mövzusu: Müqavilələr və İnsan Hüquqlarıdır.

Kitabın birinci hissəsində, müqavilə hüququnun əsaslarını izah edəcəyik. Müqavilələr, gündəlik həyatımızın hər bir sahəsində var olan və hüquqi çərçivədə tənzimlənən razılaşmalardır. İşdən icarəyə, alış-verişdən kreditə qədər hər sahədə müqavilələrə ehtiyac duyuruq. Kitabda müqavilələrin necə işlədiyi, tərəflərin hüquq və öhdəlikləri, müqavilə pozuntuları və bu cür hallarda baş verən hüquqi proseslər barədə ətraflı məlumat verəcəyik. Bu məlumatlar sayəsində oxucular, müqavilə imzalayarkən hüquqi məsələləri daha yaxşı dərk edə biləcəklər.

İkinci hissədə isə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları və insan hüquqlarının əsasları izah olunacaq. İnsan hüquqları, hamımız üçün vacib və toxunulmaz hüquqlar toplusudur. Bu kitabda, oxucuların insan hüquqlarını dərk etməsi, onları qorumaq üçün hansı vasitələrə malik olduqlarını öyrənməsi məqsədi ilə AIHM-in Azərbaycana aid bəzi mühüm qərarları haqqında məlumat verəcəyik. Hüquqlarımızı qorumaq, cəmiyyətimizdə sülh və ədaləti təmin etmək üçün

Bu kitab, hüquq sahəsində təhsil almamış olsa belə, hüquqi biliklər əldə etmək istəyən hər kəs üçün nəzərdə tutulub. Geniş ictimaiyyət üçün yazılmış sadə və aydın izahlarla, hər kəsin faydalana biləcəyi bir hüquqi mənbə təqdim etməyə çalışırıq. Hüquqi məlumatların həyatımızın müxtəlif sahələrində tətbiq olunmasını başa düşmək, cəmiyyətin hüquqi savadlılığını artırmaq məqsədimizdir.

Bu kitabı oxuduqdan sonra, müqavilələr və insan hüquqları sahələrində daha geniş anlayışa malik olacaqsınız. İstənilən hüquqi prosesə inamla yanaşa biləcək, hüquqlarınızı daha yaxşı dərk edəcək və onları müdafiə etmək üçün lazımı məlumatlara sahib olacaqsınız. Hüquq biliklərinizi genişləndirmək üçün bizimlə bu səyahətə başlamağa hazırsınız? Gəlin, hüququn maraqlı və əhatəli dünyasını birlikdə araşdıraq.

Bu kitabın məqsədi geniş ictimaiyyəti hüquqi məlumatlarla tanış etməkdir. Kitabda, Azərbaycan mülki hüququnun əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edən müqavilə hüququ və insan hüquqları mövzularına yer verilmişdir. Kitabın əsas məqsədi, oxuculara gündəlik həyatda qarşılaşa biləcəkləri hüquqi məsələləri anlamaq və bu bilikləri praktikaya tətbiq etmək üçün lazımı məlumatları sadə və başa düşülən bir dildə çatdırmaqdır.

Kitabın ilk hissəsi müqavilə hüququ mövzusunda həsr olunub. Burada oxucular aşağıdakı mövzuları əhatəli şəkildə öyrənəcəklər:

Kitabda müqavilə anlayışının əsas prinsipləri və hüquqi tələbləri izah edilir. Oxucular müqavilənin bağlanma şərtləri, yazılı və şifahi müqavilələr arasındakı fərqləri öyrənəcəkdir. Həmçinin, gündəlik həyatda rast gəlinən müxtəlif müqavilə növlərinin hüquqi baxımdan necə işlədiyi izah edilir.

Müqavilə tərəflərinin qarşılıqlı hüquq və öhdəlikləri, müqavilənin bağlanmasından başlayaraq, onun icrasına və nəticələrinə qədər bütün mərhələlərdə izah edilir. Oxucuların müqavilə şərtlərini daha yaxşı başa düşməsi və gələcəkdə bu bilikləri tətbiq edə bilməsi üçün sadə misallar təqdim olunur.

Bu hissə müqavilənin pozulması və bu cür halların nəticələrinə həsr olunub. Müqavilə pozuntusunun hüquqi nəticələri, zərərçəkmiş tərəfin hüquqları və məhkəmə müdaxiləsinin mümkün halları haqqında ətraflı məlumat verilir. Bu, oxuculara hüquqlarını qoruma yollarını öyrənmək üçün çox faydalı olacaqdır.

Kitabda gündəlik həyatda qarşılaşa biləcəyimiz müxtəlif müqavilə növlərinə xüsusi diqqət yetirilir. İş müqavilələri, alqı-satqı müqavilələri və digər yaygın müqavilə növləri təhlil edilir. Bu bölmədə oxucular, müxtəlif müqavilələrin hüquqi öhdəlikləri və hüquqları haqqında biliklər əldə edəcəklər.

Kitabın ikinci hissəsi, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarını və insan hüquqları anlayışlarını əhatə edir. Bu bölmə oxucuların hüquqi biliklərini genişləndirməyə kömək edəcək və insan hüquqlarının qorunmasının əhəmiyyətini vurğulayacaqdır.

İnsan hüquqları nədir və bu hüquqlar necə qorunur? Bu hissədə oxucular, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının əsas prinsipləri və Azərbaycana təsiri haqqında məlumat alacaqlar. İnsan hüquqlarının təsnifatı və onların əhəmiyyəti barədə sadə və aydın izahlar veriləcəkdir.

Kitabda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Azərbaycanla bağlı qəbul etdiyi bəzi vacib qərarlar sadə dildə izah olunur. Bu qərarlar, insan hüquqlarının qorunması və

hüquqi proseslərin təsiri haqqında oxuculara fikir verəcək və onlara bu mövzularda hüquqi anlayışlar qazandıracaq.

Bu hissədə insan hüquqları və müqavilə hüququ arasındakı əlaqələr müzakirə edilir. Gündən-günə bağlanan müqavilələrin insan hüquqlarına təsiri, fərqli hüquqların necə mühafizə edilməsi və müqavilə hüququnun bu prosesdə rolu barədə geniş məlumat təqdim olunur.

Oxucular real həyatdan götürülmüş, AİHM tərəfindən qərar verilmiş məşhur işlər haqqında məlumat əldə edəcəklər. Bu qərarlar oxuculara hüquqlarını necə qoruya biləcəklərini göstərir və müqavilə hüququnun praktiki tətbiqi ilə bağlı nümunələr təqdim edir.

Kitab, oxuculara gündəlik həyatda hüquqi biliklərdən istifadə etməyi öyrədir və hüquqlarını qorumaq üçün nələri bilmələri lazım olduğunu vurğulayır. Bu kitab, hər kəsin hüquqla bağlı məsələlərdə öz hüquqlarını anlamaq, hüquqi qərarların əhəmiyyətini dərk etmək və onları həyatlarında tətbiq etmək üçün əvəzolunmaz bir mənbə olacaqdır.

Hüquq, hər gün qarşılaşdığımız və bəzən fərqi nə varmadığımız bir çox fəaliyyətimizi tənzimləyir. Hər dəfə bir iş müqaviləsi imzaladığımızda, alış-veriş etdiyimizdə və ya icarə müqaviləsi bağladığımızda, əslində hüququn çərçivəsində fəaliyyət göstəririk. Hüquq, şəxslərin bir-birinə qarşı məsuliyyətlərini, hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən edərək, cəmiyyətdə sülh və nizamı təmin edir.

Hüququn gündəlik həyatda əhəmiyyəti böyükdür, çünki o, insanların bir-biri ilə münasibətlərini qaydaya salır, təhlükəsizliyi qoruyur və mübahisələrin sivil qaydada həllinə imkan verir. Bu mənada, hüquq təkcə cəmiyyətdə yaşayan fərdlərin maraqlarını qorumaqla kifayətlənmir, eyni zamanda hər kəsin hüquqlarına hörmət göstərməyi və qaydalara riayət etməyi tələb edir.

Müqavilələr və insan hüquqları, hüququn iki müxtəlif sahəsi olsa da, bir çox hallarda bir-birinə sıx bağlıdır. Müqa-

vilələr, tərəflər arasındakı hüquqi münasibətləri tənzimləyərkən, insan hüquqları, bu münasibətlərin insanın əsas hüquq və azadlıqlarına uyğun şəkildə tənzimlənməsini təmin edir.

Müqavilələr, tərəflərin qarşılıqlı razılaşması əsasında bağlanır və onların hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir. İnsan hüquqları isə hər bir şəxsin toxunulmaz hüquqlarını qorumaq üçün yaradılmış hüquq normasından ibarətdir. Bu mənada, müqavilələr tərəflərin hüquqlarını təmin etməli və onların insan hüquqlarına zidd olmamalıdır. Əks təqdirdə, belə müqavilələr hüquqi qüvvəsini itirə bilər.

Müqavilələrin insan hüquqları ilə uyğunlaşması, xüsusilə iş hüququ və istehlakçı hüquqları kimi sahələrdə önəmlidir. Məsələn, əmək müqavilələri tərəflərin, yəni işçinin və işəgötürənin hüquqlarını qoruyur. Bu müqavilələrdə, işçinin əmək şəraiti, iş vaxtı və istirahət hüququ kimi hüquqlarının qorunması təmin edilməlidir. İşçinin əsas hüquqları pozularsa, müqavilənin qanuniliyinə dair suallar meydana çıxmağa bilər (Dworkin, 1986)¹.

İnsan hüquqları pozulduqda, tərəflər, məhkəməyə müraciət edərək, hüquqlarının bərpasını tələb edə bilərlər. Bu prosesdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) mühüm rol oynayır, çünki o, insan hüquqlarının qorunması üçün təsis edilmiş beynəlxalq bir qurumdur. Məhkəmənin qərarları, həm Azərbaycan, həm də digər üzv dövlətlərdə insan hüquqlarının qorunması sahəsində mühüm nümunələr təqdim edir.

Bundan əlavə, bəzi hallarda müqavilələrin insan hüquqlarına zidd olduğu sübut edilə bilər. Məsələn, insan alveri və zorla əmək müqavilələri kimi hallarda müqavilələr birbaşa insan hüquqlarının pozulmasına yol açır. Bu cür müqavilələr, həm yerli qanunvericilik, həm də beynəlxalq insan hüquqları

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

normalarına əsasən qanunsuz hesab olunur və tərəflərin hüquqları AİHM tərəfindən qorunur (Friedman, 2005)¹.

Hüquqşünas Ronald Dworkin bu mövzu ilə bağlı deyir ki, hüquq yalnız qanunları icra etməkdən ibarət deyil, həm də cəmiyyətin əsas dəyərlərinə uyğun şəkildə tətbiq edilməlidir (Dworkin, 1986). Bu baxımdan, hüquq yalnız müqavilələr vasitəsilə tərəflər arasındakı hüquq və öhdəlikləri tənzimləmir, həm də bu tənzimləmənin insan hüquqları ilə uyğun olmasını təmin edir

¹ Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

I HİSSƏ: MÜQAVİLƏLƏR

1.MÜQAVİLƏNİN ƏSASLARI

Müqavilə nədir? əsas anlayışlar və şərtlər

Müqavilələr, hüququn ən geniş tətbiq olunan və həyati əhəmiyyətə malik sahələrindən biridir. Onlar tərəflərin hüquq və öhdəliklərini qarşılıqlı razılaşma əsasında müəyyən edərək, gündəlik həyatda müxtəlif sahələrdə nizam-intizamı təmin edir. Müqavilələrin tətbiq sahəsi genişdir və həyatımızın bir çox aspektini əhatə edir. İş müqavilələri, kirayə müqavilələri, satış müqavilələri kimi müxtəlif müqavilə növləri, tərəflərin qarşılıqlı razılaşması əsasında hüquqi nəticələr doğurur (Friedman, 2005).

Müqavilə, tərəflər arasında müəyyən şərtlər əsasında hüquqi nəticələr doğuran bir razılaşmadır. Müqavilələr hüququn tənzimlədiyi ən fundamental münasibətlərdən biridir və cəmiyyətin düzgün fəaliyyət göstərməsində böyük rol oynayır. Müqavilələr vasitəsilə tərəflər öz hüquq və öhdəliklərini razılaşır, həmin öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar məsuliyyət daşıyır. Bu münasibətlər iş əlaqələrindən şəxsi anlaşmalara qədər geniş bir sahəni əhatə edir.

Hüquq sistemində müqavilələr, tərəflərin razılaşmalarını hüquqi çərçivəyə salır və onların hüquqlarını qanuni şəkildə qoruyur. Müqavilələr, hüquqi nizam-intizamı təmin edir və hüquqi mübahisələrin həllində bir vasitə kimi çıxış edir. Məsələn, iş müqavilələri işçilərin və işəgötürənlərin hüquq və öhdəliklərini müəyyən edərək iş yerində hüquqi münasibətləri tənzimləyir. Alqı-satqı müqavilələri isə mal və ya xidmət mübadiləsini qanuni çərçivədə həyata keçirir, tərəflərin ödəniş və keyfiyyət öhdəliklərini müəyyən edir (Friedman, 2005).

Müqavilələrin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün müəyyən əsas elementlərə ehtiyac var. Bu elementlər aşağıdakılardır:

1. Tərəflər

Müqavilə, ən azı iki tərəfin qarşılıqlı razılaşması əsasında bağlanır. Tərəflər müqaviləni hüquq qabiliyyəti olan şəxslər olmalıdır; bu da onların yetkin yaşda və hüquqi məsuliyyət daşıya biləcək vəziyyətdə olmasını nəzərdə tutur. Hüquq qabiliyyəti olmayan tərəflər tərəfindən bağlanmış müqavilələr qanuni qüvvəyə malik sayılır. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmamış bir şəxs, ümumiyyətlə müqavilə bağlamaq hüququna malik deyil, çünki bu şəxs hüquqi məsuliyyət daşımaq üçün qanuni yetkinlik yaşına çatmamışdır (Dworkin, 1986)¹. Müqavilə, hüquqi qüvvəyə malik bir razılaşma olaraq, ən azı iki tərəf arasında bağlanır. Bu tərəflər fərdi şəxslər, hüquqi şəxslər (məsələn, şirkətlər, təşkilatlar) və ya hətta dövlət qurumları ola bilər. Tərəflər arasında razılaşma könüllü olaraq qəbul edildikdə və hüquqi nəticələr doğuracaq şəkildə ifadə edildikdə, o, müqavilə hüququ çərçivəsində məqbul sayılır. Ancaq bu tərəflərin müəyyən hüquqi şərtləri təmin etməsi zəruridir; bunlardan biri də hüquq qabiliyyətidir (Friedman, 2005)².

Tərəflərin hüquq qabiliyyəti olması, müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olmasının əsas şərtlərindən biridir. Hüquq qabiliyyəti, bir şəxsin müqavilə bağlamaq və onun nəticələrinə görə məsuliyyət daşımaq üçün hüquqi cəhətdən layiq olması anlamına gəlir. Hüquq qabiliyyəti olan şəxs, müqavilə üzrə öz üzərinə öhdəliklər götürərək onları yerinə yetirməyə məsuliyyətlidir. Əks təqdirdə, belə bir şəxsin imzaladığı müqavilə hüquqi qüvvəyə malik olmaya bilər.

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

² Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

Hüquq qabiliyyətinə malik olmaq üçün əsasən iki əsas şərt təmin olunmalıdır: yetkinlik yaşı və psixi sağlamlıq. Hüquqi baxımdan yetkinlik yaşına çatmamış və ya psixi sağlamlığı yetərsiz olan şəxslər ümumiyyətlə hüquqi məsuliyyət daşıya bilməzlər və müqavilə bağlamaq hüququna malik deyillər. Misal olaraq, yetkinlik yaşına çatmamış bir şəxs (ümumiyyətlə 18 yaşdan aşağı) və ya hüquqi cəhətdən səlahiyyətli olmayan bir şəxs müqavilə bağlamaq hüququna malik olmaya bilər (Dworkin, 1986)¹.

Yetkinlik yaşı, hüquq qabiliyyətinin əsas göstəricilərindən biridir. Müqavilə hüququnda yetkinlik yaşı ümumiyyətlə 18 yaş olaraq qəbul edilir. Bu yaş həddini aşmamış şəxslər, qanuni baxımdan müqavilə bağlamağa yetərli sayılmır və əksər hallarda bu cür müqavilələr etibarsız sayılır. Bu, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqi qərarlara dair məsuliyyət daşımaq və onların nəticələrini qəbul etmək üçün kifayət qədər təcrübə və biliklərə malik olmadığını göstərir. Bəzi hallarda, valideynlərin və ya qanuni nümayəndələrin icazəsi ilə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər müəyyən məhdud müqavilələr bağlaya bilərlər. Məsələn, gənc bir şəxsin təhsil, idman fəaliyyəti və ya tibbi yardım almaq üçün razılışma bağlaması qanuni nümayəndəsinin razılığı ilə mümkündür.

Psixi sağlamlıq, şəxsin hüquq qabiliyyətini müəyyən edən digər mühüm amildir. Psixi sağlamlıq baxımından səlahiyyətli olmayan şəxslər, yəni məhkəmə qərarı ilə hüquqi baxımdan səlahiyyətli olmadığı təsdiqlənmiş şəxslər, ümumiyyətlə müqavilə bağlamaq hüququna malik deyil. Belə şəxslərin imzaladığı müqavilələr etibarsız hesab edilir, çünki onların razılışmanın mahiyyətini tam anlamaq qabiliyyəti olmur. Bu cür şəxslərin hüquqi maraqları, adətən, məhkəmə tərəfindən təyin olunan bir qəyyum tərəfindən qorunur. Qəyyum, həmin şəxsin maraqlarını müdafiə etmək və onların

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

hüquqlarını təmin etmək üçün müqavilələr bağlaya bilər (Friedman, 2005)¹.

Hüquqi şəxslər, məsələn, şirkətlər və qeyri-kommersiya təşkilatları, müqavilələr bağlaya bilən subyektlərdir. Hüquqi şəxslər, qanunla müəyyən edilmiş qaydada təsis edildikləri təqdirdə hüquq qabiliyyətinə malik olurlar. Hüquqi şəxslərin bağladığı müqavilələr, qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində təsdiqlənmiş şəxslər (məsələn, şirkət nümayəndələri və ya menecerlər) tərəfindən icra olunur. Hüquqi şəxslərin hüquqi məsuliyyəti, bu cür müqavilələrin yerinə yetirilməsi və öhdəliklərin icrası ilə bağlıdır (Dworkin, 1986).

Hüquq qabiliyyəti olmayan şəxslərin bağladığı müqavilələr, qanunla nəzərdə tutulmuş istisnalar xaricində, ümumiyyətlə etibarsız sayılır. Bu, həmin şəxslərin hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyətinin olmaması və müqavilənin nəticələrini qəbul etməyə hüquqi baxımdan layiq olmamaları ilə əlaqədardır. Hüquq qabiliyyəti olmayan tərəflər arasında bağlanmış müqavilələrin etibarsız sayılması, hüquqi proseslərdə bu şəxslərin hüquqlarının qorunmasını təmin edir

Nəticədə, müqavilələr, hüquq qabiliyyəti olan şəxslər arasında bağlandığı zaman hüquqi qüvvəyə malik olur. Bu, müqavilə hüququnun əsas prinsiplərindən biridir və hüquq sisteminin hüquqi öhdəliklərə dair məsələlərdə təmin etdiyi ədalətin qorunması üçün mühüm rol oynayır.

Razılıq.

Müqavilənin bağlanması üçün tərəflərin qarşılıqlı razılığı vacibdir. Razılıq könüllü olmalı və hər hansı təzyiq, zorakılıq və ya yanlış təsəvvürə əsaslanmamalıdır. Razılıq pozulduqda, müqavilə etibarsız sayılır. Məsələn, bir şəxsi aldadaraq, yalan məlumat verərək müqavilə imzalamağa məcbur etmək razılığın etibarsız olduğu anlamına gəlir. Razılıq tərəflərin

¹ Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

müqavilənin şərtlərinə razılaşmasını və həmin şərtlərin yerinə yetirilməsinə qarşılıqlı öhdəlik götürməsinə təmin edir.

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün qarşılıqlı razılıq şərtidir. Razılıq, tərəflərin müqavilənin şərtlərinə dair könüllü və sərbəst iradələrini ifadə etdikləri mənasına gəlir. Müqavilənin qanuniliyi üçün bu razılıq tamamilə könüllü olmalı, zorakılıq, təzyiq və ya aldadıcı hərəkətlərdən azad olmalıdır. Əgər razılıq zorla alınarsa və ya tərəflərdən biri aldadılaraq müqaviləni imzalayarsa, belə müqavilələr etibarsız sayılır və məhkəmə tərəfindən müdafiə oluna bilməz (Friedman, 2005)¹.

Razılığın Əsas Şərtləri

1. Könüllülük

Müqavilənin bağlanması könüllülük prinsipi əsasdır. Hər bir tərəf, müqaviləni bağlamağa sərbəst şəkildə qərar verməli və hər hansı məcburiyyət olmadan müqaviləyə razılıq bildirməlidir. Məsələn, bir şəxsin müqaviləni imzalamasına məcbur edildiyi hallarda, o müqavilənin hüquqi qüvvəsi yoxdur, çünki bu halda könüllü razılıq yoxdur. Dworkin qeyd edir ki, hüququn əsas prinsiplərindən biri də tərəflərin sərbəst iradəsini qorumaqdır. Müqavilələr, tərəflərin öz iradələri ilə bağlanmış hüquqi razılaşmalar olaraq ədalətli olmalıdır (Dworkin, 1986).²

2. Aldatma və Yanlış Təsəvvür

Müqavilə bağlanarkən tərəflərdən biri digərini aldadarsa və ya yalan məlumatlar verərək müqavilə bağlamağa məcbur edərsə, belə bir vəziyyətdə razılıq etibarsız sayılır. Aldatma, razılığın könüllü olmasına mane olur və müqavilənin əsasını pozur. Məsələn, bir əmlak satış müqaviləsində satıcının əmlakın vəziyyəti

¹ Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

² Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

barədə yalan məlumat verməsi və alıcının bu yalan məlumatlar əsasında müqaviləni imzalaması halında, alıcının razılığı aldadılma nəticəsində alındığı üçün müqavilə etibarsız ola bilər.

3. Səhv və Yanlış Təsəvvürlər

Müqavilə bağlanarkən tərəflər arasında anlaşılmazlıq və ya səhvlər olarsa, bu da müqavilənin qüvvəsinə təsir edə bilər. Razılığın təmali, tərəflərin müqavilənin bütün şərtləri barədə eyni fikirdə olmasını və bu şərtləri tam başa düşməsinə tələb edir. Məsələn, alqı-satqı müqaviləsində tərəflərdən biri müqavilənin mövzusunun səhv başa düşübsə və bu yanlış təsəvvürə əsaslanaraq müqaviləni imzalayıbsa, müqavilə etibarsız sayıla bilər.

4. Məcburiyyət və Zorakılıq

Razılıq yalnız zorakılıq və ya təhdid olmadan ifadə edildiyi zaman hüquqi cəhətdən məqbul sayılır. Əgər bir şəxs təhdid edilərək müqaviləni imzalamağa məcbur edilərsə, belə bir vəziyyətdə razılıq sərbəst iradə ilə ifadə olunmadığı üçün hüquqi qüvvəyə malik deyil. Zorakılıq altında bağlanmış müqavilələr, tərəflərdən birinin məcbur edilməsi səbəbilə etibarsız sayılır (Friedman, 2005). Məsələn, bir işçi işəgötürən tərəfindən işdən çıxarılmaq təhdidi ilə müqaviləni imzalamağa məcbur edilərsə, bu müqavilə hüquqi qüvvəyə malik olmaz.

Razılığın Etibarsızlığı və Hüquqi Nəticələri

Razılığın hər hansı təzyiq, zorakılıq və ya yalan məlumatla əldə edildiyi hallarda, müqavilə hüquqi qüvvəsinə itirə bilər. Belə hallarda, razılığın etibarsızlığı, müqaviləni imzalayan tərəfə hüquqi müdafiə imkanları verir. Etibarsız sayılan müqavilələr, tərəflərin razılığı könüllü olaraq ifadə etmədiyini üçün hüquqi nəticələr doğurmaz. Bu halda, tərəflərdən biri məhkəməyə müraciət edərək müqavilənin etibarsız sayılmasını tələb edə bilər.

Məhkəmələr bu məsələlərdə tərəflərin hüquqlarını qorumaq və ədaləti təmin etmək məqsədilə lazımi tədbirlər görür.

Hüquqşünas Ronald Dworkin, hüququn yalnız qanunların icrasını təmin etməklə məhdudlaşmadığını, həm də tərəflərin könüllü razılığını qorumaq üçün mövcud olduğunu vurğulayır. Bu, hüququn ədalət prinsipini əsas alaraq, müqavilələrdə razılığın əhəmiyyətini göstərir (Dworkin, 1986).¹

Nəticədə, razılığın könüllülüyü müqavilənin hüquqi qüvvəsinin və ədalətliliyinin təmin edilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Razılığın etibarsız olduğu hallarda, hüquqi müdafiə tədbirləri vasitəsilə tərəflərin hüquqları qorunur və ədalət bərqərar olunur.

1. **Hüquqi Məqsəd** Müqavilənin hüquqi məqsədi olmalıdır, yəni müqavilə qanuna uyğun olmayan və ya cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə zidd fəaliyyətləri nəzərdə tutmamalıdır. Məsələn, qanunsuz ticarət və ya zorakılığa əsaslanan müqavilələr hüquqi baxımdan etibarsız sayılır. Müqavilənin məqsədinin qanuna uyğun olmaması onun tamamilə etibarsız olmasına gətirib çıxara bilər və bu cür müqavilələr məhkəmə tərəfindən müdafiə edilə bilməz (Friedman, 2005)². Müqavilə yalnız qanuna və ictimai qaydalara uyğun bir məqsədə xidmət edərsə hüquqi qüvvəyə malik olur. Hüquqi məqsəd, müqavilənin qanunvericiliyə, cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə və qaydalarına zidd olmayan məqsədlər daşmasını nəzərdə tutur. Əgər müqavilə qanunsuz və ya qeyri-etik fəaliyyətlərə xidmət edərsə, o, hüquqi baxımdan etibarsız sayılır və məhkəmə tərəfindən müdafiə olunmur. Bu, hüquq sisteminin qanunun aliliyini təmin

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

² Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon &

etmək və ictimai nizamı qorumaq üçün müqavilələrdə tələb etdiyi vacib şərtlərdən biridir

Hüquqi Məqsədin Şərtləri

Hüquqi məqsəd müqavilənin bağlandığı zaman onun qanuni və qəbul olunan bir məqsədə xidmət etməsini tələb edir. Aşağıdakı şərtlər müqavilənin hüquqi məqsədinin təmin edilməsini izah edir:

1. Qanuna Uyğunluq

Müqavilə qanunvericiliyə uyğun şəkildə hazırlanmalıdır. Hüquq sisteminə zidd olan hər hansı fəaliyyət müqavilənin qanuni qüvvəsini aradan qaldırır. Məsələn, qanunsuz maddələrin alqı-satqısı və ya qaçaqmalçılıq kimi fəaliyyətlər üçün bağlanan müqavilələr qanunla qadağan edilir. Bu cür fəaliyyətləri dəstəkləyən müqavilələr hüquqi baxımdan etibarsız sayılır. Dworkin qeyd edir ki, hüququn əsas prinsiplərindən biri qanunların aliliyi və ədalətin təmin edilməsidir; qanunsuz fəaliyyətlər isə bu prinsipləri pozur (Dworkin, 1986).¹

2. İctimai Nizam və Mənəvi Dəyərlərə Uyğunluq

Müqavilə cəmiyyətin mənəvi dəyərləri ilə uyğun olmalıdır. Məsələn, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyən və ya etik dəyərlərə zidd olan fəaliyyətlərə dair müqavilələr etibarsız sayılır. Müqavilə hüququ, yalnız tərəflər arasında hüquqi münasibətləri tənzimləməklə kifayətlənmir, eyni zamanda ictimai nizamı və mənəvi qaydaları qorumaq funksiyasını da daşıyır. Məsələn, zorakılığı təşviq edən və ya qanunsuz qumar oyunlarını dəstəkləyən müqavilələr məhkəmə tərəfindən müdafiə olunmur (European Court of Human Rights, 2023).

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

3. Qeyri-Mümkün Məqsədlər

Müqavilə, yerinə yetirilməsi qeyri-mümkün olan məqsədləri nəzərdə tutmamalıdır. Məsələn, təbiət qanunlarına və ya fiziki imkanlara zidd olan fəaliyyətlərə dair bağlanmış müqavilələr də hüquqi qüvvəyə malik olmur. Bu, hüququn mümkün və icra edilə bilən fəaliyyətlər üzərində hüquqi tənzimləməni təmin etmək məqsədindən irəli gəlir. Qeyri-mümkün fəaliyyətlər üçün bağlanmış müqavilələr, hüquqi baxımdan cəmiyyətdə nəzarətin təmin olunmasını çətinləşdirir və nəticədə etibarsız sayılır (Friedman, 2005).

Hüquqi Məqsədin Pozulması və Nəticələri

Hüquqi məqsədin pozulması, müqavilənin etibarsız sayılmasına gətirib çıxarır və məhkəmə tərəfindən qorunmur. Bu cür müqavilələrdə tərəflər, müqavilənin şərtlərinə əməl etmədikdə hüquqi müdafiə ala bilməz. Məsələn, bir şəxs qanunsuz narkotik maddələrin satışı ilə bağlı müqavilə imzalayarsa, məhkəmə bu müqaviləni etibarsız hesab edəcək və tərəflərə hüquqi müdafiə təmin etməyəcəkdir. Bu, hüquq sisteminin qanunsuz fəaliyyəti dəstəkləməməsi və ictimai nizamı qorumaq üçün lazımi tədbirləri görməsinə imkan verir (European Court of Human Rights, 2023).¹

Dworkin də qeyd edir ki, hüquq sisteminin əsas prinsiplərindən biri qanunun aliliyi ilə yanaşı ədalətin və mənaviyyətin təmin edilməsidir. Qanunsuz və qeyri-etik fəaliyyətlərə xidmət edən müqavilələr, bu prinsipləri pozduğuna görə hüquq sistemi tərəfindən rədd edilir və bu cür müqavilələr hüquqi müdafiə ala bilmir (Dworkin, 1986).²

¹ European Court of Human Rights, 2023

² Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

Hüquqi Məqsədin Mühümlüyü

Hüquqi məqsəd, hüquq sisteminin qanunsuz və qeyri-etik fəaliyyəti təşviq etməməsini təmin edir. Bu, hüququn qanunların aliliyini qorumaq və tərəflərin fəaliyyətlərini qanuni çərçivəyə salmaq funksiyasını yerinə yetirir. Müqavilənin hüquqi məqsədinin mövcudluğu, hüquqi nizamın və ictimai qaydaların qorunmasına töhfə verir. Bu şərtlərə uyğun olmayan müqavilələr isə cəmiyyətə zərər vura biləcəyindən, məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılır.

Hüquqi məqsəd, hüququn əsas prinsiplərindən biridir və qanunsuz, qeyri-etik fəaliyyətləri tənzimləməklə yanaşı, ictimai nizamın və hüquqi sabitliyin qorunmasına xidmət edir. Müqavilələrin hüquqi məqsədlə uyğunsuzluğu, onların hüquqi qüvvəsini itirməsinə səbəb olur və bu müqavilələr məhkəmə tərəfindən müdafiə edilmir.

2. Müəyyənlik

Müqavilə şərtləri dəqiq və aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Şərtlərdəki qeyri-müəyyənlik müqavilənin hüquqi qüvvəsinə xələl gətirə bilər. Məsələn, müqavilə şərtləri arasında tərəflərin hansı mal və ya xidmətləri təqdim edəcəyi, hansı zamanda və hansı şəkildə ödənişlərin ediləcəyi aydın şəkildə qeyd edilməlidir. Şərtlərin aydın olmaması, tərəflər arasında anlaşılmazlıq yarada bilər və hüquqi mübahisələrin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər (Dworkin, 1986).¹

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onun şərtləri dəqiq və aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Müqavilədə qeyri-müəyyənliklərin olması tərəflər arasında anlaşılmazlıqlara və hüquqi mübahisələrə səbəb ola bilər. Müqavilə şərtlərinin dəqiqliyi, tərəflərin qarşılıqlı hüquq və öhdəliklərini dəqiq şəkildə müəyyən etməklə yanaşı, onların

¹ Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.

müqaviləni yerinə yetirərkən hansı tələblərə riayət etməli olduqlarını aydın şəkildə göstərir. Əgər müqavilə şərtləri qeyri-müəyyəndirsə, bu, müqavilənin hüquqi qüvvəsinə mənfi təsir göstərə bilər və nəticədə, belə bir müqavilə məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılır.

Müəyyənliyin Əsas Şərtləri

A.Tərəflərin Öhdəliklərinin Aydınlığı

Müqavilədə tərəflərin üzərinə düşən öhdəliklər dəqiq və konkret olmalıdır. Tərəflərin hansı xidmətləri göstərməsi və ya hansı malı təchiz etməsi, ödənişlərin hansı formada və hansı zaman kəsiyində yerinə yetiriləcəyi aydın şəkildə göstərilməlidir. Məsələn, bir alqı-satqı müqaviləsində, malın təsviri, miqdarı, qiyməti və çatdırılma şərtləri dəqiq qeyd edilməlidir. Əgər bu cür şərtlər qeyri-müəyyən olsa, tərəflər arasında anlaşılmazlıqlar yaranacaq və müqavilənin icrası çətinləşəcəkdir (Abbashı, 2016).¹

B.Ödəniş Şərtlərinin Aydınlığı

Ödəniş şərtləri də müqavilənin ən vacib hissələrindən biridir. Ödənişlərin məbləği, forması, müddəti və hansı qaydada ödənilməli olduğu aydın şəkildə qeyd edilməlidir. Ödənişlərin qeyri-müəyyən olması tərəflər arasında mübahisələrə səbəb ola bilər və nəticədə müqavilənin etibarlılığı sual altına düşə bilər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində də qeyd edilir ki, müqavilə şərtləri mütləq dəqiqliklə müəyyən edilməli və tərəflər öz öhdəliklərini başa düşməli, icra etməlidirlər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 405).²

¹ Abbashı, V. (2016). Müqavilə hüququnda müəyyənlik prinsipləri. *Bakı Universiteti Hüquq Fakültəsi Jurnalı*.

² Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

C.Müqavilə Obyektinin Müəyyənliyi

Müqavilədə göstərilən obyektin (malın və ya xidmətin) xüsusiyyətləri dəqiq müəyyən edilməlidir. Məsələn, bir avtomobil alqı-satqısı müqaviləsində həmin avtomobilin markası, modeli, rəngi, mühərrik gücü və digər texniki xarakteristikaları dəqiq qeyd olunmalıdır. Əgər müqavilə obyektinin xüsusiyyətləri dəqiq göstərilərsə, tərəflər arasında sonradan ciddi mübahisələr yaranması ehtimalı yüksəkdir. Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində də bu tip mübahisələrə rast gəlinir və məhkəmələr tərəfindən müqavilələrin müəyyənlik şərtləri pozulduqda, onların etibarsızlığı barədə qərarlar qəbul edilib (Əliyev, 2021).¹

D.Zaman Şərtləri

Müqavilədə öhdəliklərin yerinə yetirilmə müddəti də dəqiq göstərilməlidir. Xüsusən, müqavilənin icrası ilə bağlı hər hansı bir vaxt məhdudluğu varsa, bu, dəqiq qeyd olunmalıdır. Məsələn, bir xidmət müqaviləsində işin hansı tarixə qədər başa çatdırılacağı dəqiq göstərilməlidir. Müddət şərtlərinin qeyri-müəyyənliyi müqavilənin icrasını çətinləşdirə və tərəflər arasında anlaşılmaqların yaranmasına səbəb ola bilər (Abbaslı, 2016).²

Müəyyənlik şərtinin təmin olunmaması müqavilənin hüquqi qüvvəsinə ciddi zərbə vurur. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, müqavilə şərtləri aydın və dəqiq olmadığı hallarda, tərəflər arasında yaranmış anlaşılmaqlar

¹ Əliyev, A. (2019). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Qanun Nəşriyyatı*.

² Abbaslı, V. (2016). Müqavilə hüququnda müəyyənlik prinsipləri. *Bakı Universiteti Hüquq Fakültəsi Jurnalı*.

məhkəməyə müraciət etməklə həll oluna bilər. Məhkəmələr bu halda müqavilənin şərtlərinin qeyri-müəyyən olmasını əsas götürərək onu etibarsız saya bilər. Mülki Məcəllədə deyilir ki, müqavilədəki qeyri-müəyyənliklər tərəflər arasında qarşılıqlı razılaşma ilə həll edilməzsə, müqavilənin etibarsızlığı barədə qərar qəbul edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 409).¹

Belə hallarda, məhkəmələr tərəflərin müqavilə bağlayarkən ifadə etdikləri iradələri və qarşılıqlı razılaşmalarını təhlil edərək, müqavilənin şərtlərinin hansı formada başa düşülməsi barədə qərar qəbul edir. Qeyri-müəyyənlik olduğu təqdirdə, müqavilənin şərtləri məhkəmə tərəfindən konkretləşdirilə və ya müqavilə tamamilə etibarsız sayıla bilər.

Müqavilə hüququnda müəyyənlik tərəflərin hüquqlarının qorunması və müqavilənin effektiv şəkildə icra edilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Müqavilədə şərtlərin dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi, tərəflər arasında sonradan yarana biləcək hüquqi mübahisələrin qarşısını alır və müqavilənin icrasını təmin edir. Müəyyənlik müqavilənin hüquqi etibarlılığını artırır və tərəflərin hüquqlarının qorunmasını asanlaşdırır.

3. Qarşılıqlı Öhdəliklər

Müqavilə tərəflərin hər birinə müəyyən öhdəliklər yükləyir. Bu öhdəliklər tərəflərin müqavilə üzrə razılaşdıqları şərtləri yerinə yetirməsini təmin edir. Məsələn, satıcı, malı müəyyən şərtlər daxilində alıcıya çatdırmağı öhdəsinə götürərkən, alıcı həmin malın dəyərini ödəməyi öhdəsinə götürür. Öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi müqavilənin pozulması sayılır və bu halda zərər çəkmiş tərəf, pozuntuya görə hüquqi tədbirlər görə bilər.

Müqavilə, hüquqi çərçivədə tənzimlənən və tərəflərə müəyyən hüquqlar və öhdəliklər yükləyən bir razılaşmadır. Hər

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

bir müqavilə tərəfi, qarşı tərəfə müəyyən xidmətlər və ya mallar təqdim etməyi öhdəsinə götürür və bunun müqabilində müəyyən hüquqlar əldə edir. Qarşılıqlı öhdəliklər, tərəflərin müqavilə üzrə razılaşıqları şərtləri yerinə yetirməsini təmin edir və bu öhdəliklərin pozulması müqavilənin pozulması anlamına gəlir. Öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi hallarında zərər çəkmiş tərəf hüquqi tədbirlərə müraciət edə və pozulmuş hüquqlarının bərpasını tələb edə bilər. Müqavilənin qarşılıqlı öhdəliklərə əsaslanması onun hüquqi cəhətdən əsas şərtidir. Hər bir müqavilə, tərəflər arasında qarşılıqlı razılıq əsasında yaradılan öhdəliklər üzərində qurulur. Bu öhdəliklər müqavilənin hüquqi məcburiyyətini təmin edir və tərəflərin hüquq və vəzifələrinin necə yerinə yetirilməsi ilə bağlı konkret qaydaları müəyyən edir. Məsələn, alqı-satqı müqavilələrində satıcı malı alıcıya müəyyən vaxtda və şərtlərlə çatdırmağı öhdəsinə götürür, alıcı isə həmin malın dəyərini ödəməyi öhdəsinə götürür (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 373)¹.

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

ƏSAS ÖHDƏLİYİN NÖVLƏRİ

Mal və ya Xidmət Təchizi : Müqavilə bağlanan zaman tərəflərdən biri digərinə mal və ya xidmət təqdim etməyi öhdəsinə götürür. Bu, müqavilənin əsas mahiyyətini təşkil edən öhdəliklərdən biridir. Satıcılar mal satışı müqavilələrində müəyyən şərtlərlə malın çatdırılmasını və keyfiyyətini təmin etməli, xidmət təminatçıları isə müqaviləyə uyğun şəkildə xidmət göstərməlidir. Əgər bu öhdəliklər pozularsa, alıcı və ya müştəri müqaviləni pozulmuş hesab edə bilər və hüquqi tədbirlərə müraciət edə bilər (Əliyev, 2019).¹

Ödəniş Öhdəliyi: Müqavilələrdə alıcı və ya sifarişçi tərəf, əldə etdiyi mal və ya xidmət qarşılığında ödəniş etməyi öhdəsinə götürür. Bu ödəniş öhdəliyi müəyyən müddət ərzində və razılaşdırılmış qaydada yerinə yetirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində qeyd olunur ki, alqı-satqı müqavilələrində alıcının əsas öhdəliyi malın və ya xidmətin dəyərini vaxtında və tam şəkildə ödəməkdir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 389).²

Müddətə Riayət: Müqavilənin tərəfləri arasında razılaşdırılmış müddətlər də əsas öhdəliklərdən biridir. Müəyyən xidmətin və ya malın çatdırılma müddətinə riayət etmək tərəflərin müqavilə üzrə öhdəliklərindən biridir. Əgər bu müddətlər pozularsa, zərərçəkmiş tərəf müqavilənin pozulmuş olduğunu iddia edə bilər. Məsələn, müqavilədə malın çatdırılma tarixi dəqiq göstərilmişsə və satıcı bu tarixi gecikdirirsə, alıcı kompensasiya tələb edə bilər (Əliyev, 2019).³

¹ Əliyev, A. (2019). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Qanun Nəşriyyatı*.

² Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

³ Əliyev, A. (2019). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Qanun Nəşriyyatı*.

Keyfiyyət Öhdəliyi: Müqavilədə təqdim edilən mal və ya xidmətin keyfiyyəti də tərəflər üçün vacib öhdəliklərdən biridir. Xüsusən alqı-satqı müqavilələrində, satıcı malın müqavilə şərtlərinə uyğun keyfiyyətdə olmasını təmin etməlidir. Əgər təqdim edilən mal müqavilə şərtlərinə uyğun keyfiyyətdə deyilsə, alıcı müqavilənin pozulmasına dair iddia qaldıra bilər və kompensasiya tələb edə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 426).¹

Müqavilədə müəyyən edilmiş öhdəliklərin pozulması, müqavilənin icrasının qeyri-mümkün olması və ya keyfiyyətsiz yerinə yetirilməsi hallarında tərəflərdən biri zərər çəkmiş olur. Bu halda, zərərçəkmiş tərəf hüquqi tədbirlərə müraciət edərək pozulmuş hüquqlarının bərpasını tələb edə bilər. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, müqavilə üzrə öhdəliklərin pozulması nəticəsində zərərçəkmiş tərəf kompensasiya və ya müqavilənin ləğvini tələb edə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 422).²

Öhdəliklərin pozulması müqavilənin icrasına ciddi təsir göstərə və tərəflər arasında mübahisələrə səbəb ola bilər. Azərbaycan məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, tərəflər arasında öhdəliklərin dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi və yerinə yetirilməsi müqavilə hüququnun səmərəli şəkildə işləməsi üçün vacibdir (Qasimov, 2020)³. Zərərçəkmiş tərəf, müqavilə pozuntusuna görə məhkəməyə müraciət edərək kompensasiya tələb edə və ya müqavilənin yerinə yetirilməsini tələb edə bilər.

Qarşılıqlı öhdəliklər müqavilə hüququnun əsasını təşkil edir və tərəflərin hüquqi münasibətlərini tənzimləyir. Müqavilənin uğurlu icrası üçün tərəflərin öhdəliklərini dəqiq

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*

³ Qasimov, E. (2020). Müqavilə pozuntularına dair məhkəmə təcrübəsi. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

və aydın şəkildə yerinə yetirməsi vacibdir. Müqavilə öhdəliklərinin pozulması hallarında zərərçəkmiş tərəf qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqlarını qorumaq üçün hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir.

4. **İcra Üçün Qüvvədə Olma**

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün icra edilə bilən bir mahiyyətdə olmalıdır. İcra edilməyən və ya tərəflərdən heç birinin yerinə yetirə bilməyəcəyi öhdəlikləri nəzərdə tutan müqavilələr hüquqi baxımdan qüvvəsiz sayılır. Məsələn, bir tərəfin qeyri-mümkün şərtləri yerinə yetirmək məcburiyyətində olduğu müqavilə hüquqi qüvvəyə malik olmaz.

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün icra edilə bilən, yəni tərəflər tərəfindən yerinə yetirilə bilən öhdəlikləri nəzərdə tutması zəruridir. Bu, müqavilənin hüquqi əsaslarından biridir. Müqavilə üzrə öhdəliklərin icrası mümkün olmadıqda, o, hüquqi qüvvəyə malik sayılmır və tərəflərin üzərinə məcburi öhdəliklər yükləyə bilmir. Başqa sözlə, müqavilənin məzmunu real və yerinə yetirilə bilən öhdəliklərə əsaslanmalıdır.

İcra Üçün Qüvvədə Olmanın Şərtləri

Öhdəliklərin Mümkünlüyü: Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün nəzərdə tutulan öhdəliklərin tərəflər tərəfindən yerinə yetirilməsi mümkün olmalıdır. Əgər müqavilə üzrə müəyyən edilmiş öhdəliklər tərəflərdən heç biri tərəfindən icra edilə bilməyəcəksə, bu halda müqavilə qüvvəsiz sayılır. Azərbaycan qanunvericiliyində də müqavilələrin hüquqi qüvvəsinin təmin edilməsi üçün onun icra edilə bilən mahiyyətdə olması şərt kimi qeyd olunur (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 385).¹

Qeyri-mümkün Şərtlər və Hüquqi Qüvvəsizlik: Müqavilədə qeyri-mümkün şərtlərin nəzərdə

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*

tutulması onun hüquqi qüvvəsini tamamilə ləğv edə bilər. Məsələn, müqavilədə bir tərəfin fiziki və ya texniki baxımdan qeyri-mümkün olan bir fəaliyyət göstərməsi tələb olunursa, belə bir müqavilə hüquqi baxımdan qüvvəsiz sayılacaq. Qeyri-mümkün şərtlər dedikdə, yerinə yetirilməsi mümkün olmayan və ya tərəflərdən heç birinin icra edə bilməyəcəyi şərtlər nəzərdə tutulur. Məsələn, müəyyən təbii hadisələrin qarşısını almaq, fiziki olaraq mümkünsüz işləri yerinə yetirmək kimi öhdəliklər hüquqi qüvvəsiz hesab edilir (Əliyev, 2020).¹

İcra Olunma Məcburiyyəti: Müqavilənin tərəflərə yüklədiyi öhdəliklər hüquqi cəhətdən məcburi olmalıdır. Bu o deməkdir ki, tərəflər müqavilənin şərtlərini icra etmək məcburiyyətindədirlər. Tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini yerinə yetirməkdən imtina edərsə, zərərçəkmiş tərəf məhkəməyə müraciət edərək hüquqlarını müdafiə edə bilər. Müqavilənin icrası hüquqi məcburiyyətə əsaslandığı üçün tərəflərin hüquq və öhdəlikləri müəyyən edilmiş qanuni çərçivədə tənzimlənir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 386).²

İcra Edilməyən Müqavilələrin Hüquqi Qüvvəsi: Müqavilə üzrə öhdəliklər icra edilməyən və ya tərəflərdən heç biri tərəfindən yerinə yetirilməyən hallarda, bu müqavilə hüquqi baxımdan qüvvəsini itirir. Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində belə hallar çox rast gəlinir və məhkəmələr bu hallarda müqavilənin icrasının mümkün olmadığını müəyyən edərək müqaviləni qüvvəsiz hesab edirlər (Hüseynov, 2019).³ Məsələn, əgər müqavilədə tərəflərdən biri qeyri-mümkün olan

¹ Əliyev, A. (2020). Qeyri-mümkün müqavilə şərtlərinin hüquqi nəticələri. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

² Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

³ Hüseynov, V. (2019). Müqavilə icrasında hüquqi maneələr və onların aradan qaldırılması. *Bakı Hüquq Məktəbi*.

bir şərti yerinə yetirməli olarsa, bu halda müqavilə etibarsız sayılacaq.

Qeyri-mümkün şərtlər müqavilənin hüquqi qüvvəsinə zərbə vuran əsas amillərdən biridir. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, qeyri-mümkün şərtlərə malik müqavilələr məhkəmələr tərəfindən etibarsız hesab edilir. Bu, həm müqavilənin icrası zamanı meydana çıxan texniki və ya hüquqi maneələrlə, həm də tərəflərin razılaştığı şərtlərin icra edilə bilməməsi ilə bağlı ola bilər. Hüquqi qüvvəyə malik olmayan müqavilələr tərəflər arasında heç bir məcburi hüquqi nəticə doğurmadiğı üçün məhkəmələr bu hallarda müqavilənin etibarsız sayılması barədə qərar qəbul edir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 410).¹

Müqavilənin icra edilə bilən olması hüquqi nizamın qorunması və tərəflərin hüquqlarının müdafiəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müqavilələr yalnız tərəflər üçün real və mümkün olan öhdəliklərə əsaslanarsa, hüquqi baxımdan qüvvəyə malik ola bilər. İcra edilə bilməyən və ya qeyri-mümkün şərtləri nəzərdə tutan müqavilələr isə hüquq sistemində tərəflərə hüquqi müdafiə təmin etmir və hüquqi qüvvədən məhrum edilir.

Müqavilə növləri: Yazılı və şifahi müqavilələr

Müqavilələr iki əsas formaya bölünür: yazılı və şifahi müqavilələr. Hər iki növ müqavilə hüquqi nəticələr doğura bilər, lakin onların hüquqi qüvvəsi, sübut gücü və tətbiq edildikləri hallar fərqlidir. Azərbaycan qanunvericiliyində hər iki növ müqavilə nəzərdə tutulmuş və onların istifadəsi müəyyən şərtlər daxilində hüquqi baxımdan qəbul edilmişdir.

Yazılı müqavilə, tərəflər arasında yazılı şəkildə tərtib edilən və imzalanan bir razılaşmadır. Yazılı müqavilələr, tərəflərin hüquq və öhdəliklərini dəqiq şəkildə müəyyən edir və müqavilə müddəalarının daha aydın olmasını təmin edir. Bu

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

növ müqavilələrin hüquqi qüvvəsi və sübut gücü yüksəkdir, çünki müqavilə mətnində razılaşdırılmış şərtlər və öhdəliklər açıq şəkildə əks etdirilir. Yazılı müqavilələr, hüquqi mübahisələr zamanı məhkəmədə əsas sübut kimi təqdim oluna bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 368).¹

Yazılı müqavilələr, tərəflər arasında razılaşdırılmış şərtlərin sübut edilməsi üçün ən güclü vasitədir. Yazılı sənəddə müqavilənin şərtləri, öhdəliklər və hüquqlar aydın şəkildə göstərildiyi üçün, hər hansı bir mübahisə zamanı bu sənədlər məhkəmədə sübut kimi qəbul edilir. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, yazılı müqavilələr, xüsusilə əhəmiyyətli hüquqi münasibətlərdə, məcburi sayılır. Məsələn, daşınmaz əmlakın alqı-satqı müqavilələri yalnız yazılı formada tərtib edilə bilər və notarial qaydada təsdiqlənməlidir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 144).²

Yazılı müqavilələrin qanuni qüvvəyə malik olması üçün onlar qanunvericiliyə uyğun şəkildə tərtib edilməli və tərəflər tərəfindən imzalanmalıdır. Bu, müqavilələrin hüquqi baxımdan rəsmiyyət qazanması və tərəflərin razılaşmalarını təmin etmək üçün vacibdir. Misal üçün, bank kredit müqavilələri yazılı formada tərtib olunaraq imzalanmalı və qanuni əsaslara uyğun şəkildə icra olunmalıdır (Əliyev, 2020).³

Yazılı Müqavilələrə Nümunələr:

- Daşınmaz əmlak alqı-satqısı
- İş müqavilələri
- Kredit müqavilələri
- İcarə müqavilələri

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

³ Əliyev, A. (2020). Yazılı və şifahi müqavilələrin hüquqi qüvvəsi. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

Şifahi müqavilə tərəflər arasında yazılı sənəd olmadan, sadəcə olaraq şifahi razılaşmaya əsaslanan müqavilədir. Şifahi müqavilələr də hüquqi baxımdan qüvvəyə malik ola bilər və tərəflər arasında qarşılıqlı hüquq və öhdəliklər yarada bilər. Ancaq şifahi müqavilələrin sübut gücü yazılı müqavilələrdən daha zəifdir və onların məhkəmədə sübut edilməsi daha çətin ola bilər. Şifahi müqavilələr, adətən gündəlik həyatda kiçik razılaşmalar üçün istifadə olunur, məsələn, bir dostla xidmət müqabilində ödənişli razılaşmalar və ya kiçik alış-verişlər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 367).¹

Şifahi müqavilələr yazılı müqavilələrdən fərqli olaraq, tərəflər arasında imzalanmış bir sənəd olmadığından, mübahisəli hallarda sübut problemi yarada bilər. Şifahi müqavilənin sübut edilməsi üçün şahidlərdən və ya digər dolayısı sübutlardan istifadə oluna bilər. Lakin şifahi razılaşmalarda tərəflər arasında anlaşılmaqlar yarandığı hallarda bu müqavilələrin sübut edilməsi yazılı müqavilələrlə müqayisədə daha çətin olur (Əliyev, 2019).² Bəzi hallarda Azərbaycan qanunvericiliyi şifahi müqavilələrin hüquqi baxımdan qüvvədə olmasını qəbul edir. Məsələn, müəyyən kiçik ticarət əməliyyatları və ya gündəlik xidmət müqavilələri yazılı formaya ehtiyac olmadan şifahi olaraq bağlana bilər. Bununla belə, daha mürəkkəb və hüquqi nəticələri olan müqavilələrin yazılı şəkildə tərtib edilməsi tələb olunur.

Şifahi Müqavilələrə Nümunələr:

- Kiçik alış-verişlər
- Dostlar arasında razılaşmalar (məsələn, borc pul)
- Kiçik xidmət müqavilələri (məsələn, ev təmiri ilə bağlı şifahi razılaşmalar)

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Əliyev, A. (2020). Yazılı və şifahi müqavilələrin hüquqi qüvvəsi. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

Yazılı və Şifahi Müqavilələrin Fərqləri:

1. Hüquqi Qüvvə və Sübut Gücü

Yazılı müqavilələrin hüquqi qüvvəsi və sübut gücü şifahi müqavilələrdən daha yüksəkdir. Yazılı müqavilələr, məhkəmədə tərəflərin hüquqlarının qorunması və şərtlərin sübut edilməsi baxımından daha güclü vasitədir. Şifahi müqavilələr isə, adətən, kiçik və gündəlik razılaşmalar üçün istifadə olunur və onların sübut edilməsi daha çətinidir.

2. Tətbiq Sahəsi

Yazılı müqavilələr, daha mürəkkəb və hüquqi baxımdan əhəmiyyətli olan əməliyyatlar üçün istifadə olunur. Daşınmaz əmlak əməliyyatları, iş müqavilələri və böyük alqı-satqılar yazılı formada tərtib olunmalıdır. Şifahi müqavilələr isə, gündəlik kiçik əməliyyatlar və daha sadə hüquqi münasibətlər üçün istifadə edilir.

3. Məhkəmə Təcrübəsi

Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində, yazılı müqavilələr sübut gücü baxımından üstünlük təşkil edir və məhkəmələr yazılı sənədlərə əsaslanaraq qərar çıxarırlar. Şifahi müqavilələrdə isə sübutun şahid ifadələri və dolayısı sübutlarla təsdiqlənməsi zərurəti yaranır, bu da məhkəmə proseslərini çətinləşdirir (Qasimov, 2020).¹

Müqavilə bağlamaq üçün vacib şərtlər

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması və tərəflər arasında hüquqi nəticələr doğurması üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi zəruridir. Bu şərtlər, həm Azərbaycan

¹ Qasimov, E. (2020). Məhkəmə təcrübəsində müqavilələrin sübut edilməsi. *Qanun Nəşriyyatı*.

qanunvericiliyində, həm də beynəlxalq müqavilə hüququnda qəbul edilmiş hüquqi prinsiplərə əsaslanır. Müqavilə bağlamaq üçün vacib şərtlərin hər biri müqavilənin etibarlılığını və icra olunma qabiliyyətini təmin edir. Əgər bu şərtlərdən biri pozulursa, müqavilə hüquqi baxımdan etibarsız hesab edilə bilər.

1. Tərəflərin Hüquq Qabiliyyəti

Müqavilə bağlayan tərəflər hüquq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, tərəflər yetkinlik yaşına çatmış, hüquq qabiliyyətinə malik və razılaşma əsasında öhdəlikləri yerinə yetirməyi bacaran şəxslər olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə görə, müqavilə bağlamaq üçün tərəflərin yetkinlik yaşına çatması (adətən 18 yaş) və tam hüquq qabiliyyətinə malik olması vacibdir. Əks halda, tərəflərin hüquq qabiliyyəti olmadan bağlanan müqavilələr etibarsız sayılır (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 26).¹

Xüsusi Hallar:

- **Yetkinlik Yaşı:** Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər yalnız valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə müqavilə bağlaya bilərlər.
- **Psixi sağlamlıq:** Psixi sağlamlığı məhdud olan şəxslər də məhkəmə qərarı ilə müqavilə bağlamaq hüququndan məhrum edilə bilərlər (Əliyev, 2019).²

2. Razılıq

Müqavilənin bağlanması üçün tərəflərin razılığı könüllü olmalıdır. Bu o deməkdir ki, tərəflər müqavilə şərtlərinə zorla, aldatma ilə və ya təzyiq altında deyil, sərbəst şəkildə razılıq bildirməlidir. Razılığın olmaması və ya təzyiq altında alınması halında müqavilə etibarsız hesab edilir. Məsələn, bir şəxsi zorla

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Əliyev, A. (2020). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Qanun Nəşriyyatı*.

və ya təhdidlə müqavilə bağlamağa məcbur etmək hüquqi cəhətdən qüvvədən düşmüş müqavilə sayılır (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 340).¹

Aldatma və Yanlış Məlumat:

Əgər müqavilə aldatma və ya yanlış məlumat əsasında bağlanıbsa, zərərçəkmiş tərəf müqavilənin ləğvini tələb edə bilər. Bu, tərəflərin müqavilə ilə əlaqəli real məlumatlar əsasında qərar verməli olduğunu vurğulayır (Abbashi, 2020).²

3. Hüquqi Məqsəd

Müqavilənin hüquqi məqsədi olmalıdır. Bu, müqavilənin qanunvericiliyə və cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə uyğun olması deməkdir. Qanunsuz məqsədlərə xidmət edən müqavilələr hüquqi baxımdan etibarsız sayılır. Məsələn, narkotik maddələrin alqı-satqısı, qanunsuz fəaliyyətlər və ya cəmiyyətə zidd olan digər razılaşmalar üçün bağlanan müqavilələr hüquqi müdafiə təmin etmir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 404).³

Misal:

Qanunsuz ticarətlə məşğul olmaq və ya zorakılığa əsaslanan müqavilələr qanuni qüvvəyə malik deyil. Bu cür müqavilələr tərəflər arasında heç bir hüquqi nəticə doğurmur və məhkəmə tərəfindən müdafiə edilmir (Friedman, 2005).⁴

4. Müəyyənlik

Müqavilənin şərtləri dəqiq və aydın olmalıdır. Hər iki tərəfin öhdəlikləri, müqavilənin mövzusu, müddəti və digər şərtlər aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Müəyyən olmayan

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Abbashi, V. (2020). Müqavilə hüququnda müəyyənlik prinsipləri. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

³ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

⁴ Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

və ya anlaşılmaz şərtlərlə bağlanmış müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik olmur. Məsələn, alqı-satqı müqaviləsində satılacaq malın və ya göstəriləcək xidmətin təsviri dəqiq şəkildə göstərilməli, ödənişin məbləği və çatdırılma şərtləri qeyd edilməlidir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 377).¹

Misal:

Əgər tərəflər arasında bir müqavilə bağlanır, lakin müqavilədə təqdim ediləcək malın xüsusiyyətləri və ya xidmətin növü qeyd olunmursa, bu müqavilə hüquqi baxımdan etibarsız hesab edilə bilər (Abbaslı, 2020).²

5. Qarşılıqlı Öhdəliklər

Müqavilə tərəflərə qarşılıqlı hüquq və öhdəliklər yükləyir. Hər bir tərəf müqavilə üzrə müəyyən bir öhdəlik daşıyır və həmin öhdəliyi yerinə yetirməlidir. Qarşılıqlı öhdəliklərin olmaması müqavilənin etibarsız olmasına səbəb ola bilər. Məsələn, satıcı malı vaxtında və keyfiyyətli şəkildə çatdırmağı öhdəsinə götürdüyü halda, alıcı malın dəyərini ödənişlə yerinə yetirməyi öhdəsinə götürür. Qarşılıqlı öhdəliklər yerinə yetirilmədikdə, müqavilə pozulmuş sayılır və zərərçəkmiş tərəf hüquqi tədbirlər görə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 373).³

Misal: Satıcı malın keyfiyyətinə və vaxtında çatdırılmasına dair öhdəlik götürərkən, alıcı malın dəyərini ödəməyi öhdəsinə götürməlidir. Əks halda, zərərçəkmiş tərəf məhkəməyə müraciət edə bilər (Əliyev, 2020).⁴

6. İcra Üçün Qüvvədə Olma

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

² Abbaslı, V. (2020). Müqavilə hüququnda müəyyənlik prinsipləri. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

³ Əliyev, A. (2020). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Qanun Nəşriyyatı*.

⁴

Müqavilə yalnız icra edilə bilən öhdəlikləri nəzərdə tutmalıdır. Əgər müqavilə şərtləri tərəflərdən heç biri tərəfindən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan şərtlər müəyyən edirsə, bu müqavilə hüquqi qüvvəyə malik sayılmır. Öhdəliklərin yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda müqavilə etibarsız olur. Məsələn, fiziki və ya texniki baxımdan qeyri-mümkün olan bir fəaliyyət müqavilədə şərt kimi qeyd olunursa, bu müqavilə qüvvədən düşmüş sayılacaq (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 385).¹

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

2.MÜQAVİLƏNİN MƏQSƏDİ VƏ ƏSAS ELEMENTLƏRİ

Müqavilənin əsas məqsədi tərəflər arasında müəyyən hüquq və öhdəliklərin yaradılmasıdır. Tərəflər müqavilə vasitəsilə öz aralarındakı münasibətləri tənzimləyir, qarşılıqlı razılaşmalar əsasında hüquqi nəticələr doğuran şərtlər müəyyən edir. Müqavilənin məqsədi, bu hüquqi əlaqələrin müvafiq qanunlar və qaydalar çərçivəsində ədalətli və şəffaf şəkildə həyata keçirilməsidir. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün müqavilədə müəyyən elementlərin mövcud olması zəruridir.

Müqavilənin məqsədi, tərəflər arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən razılaşmanı təsdiq etməkdir. Bu razılaşma tərəflərin könüllü razılığına əsaslanır və onların hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir. Müqavilənin əsas məqsədi aşağıdakıları təmin etməkdir:

1. **Hüquqi Sabitlik:** Müqavilə tərəflər arasındakı hüquqi münasibətləri sabitləşdirir və mübahisələrin yaranmasının qarşısını alır.
2. **Hüquq və Öhdəliklərin Mütləqləşdirilməsi:** Müqavilə tərəflərin hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən edir, beləliklə, hər bir tərəf müqavilə üzrə nəyi icra etməli olduğunu bilir.
3. **Mübahisələrin Həllində Yardımçı Olmaq:** Müqavilənin şərtləri tərəflər arasında mübahisə yaranıqda hüquqi baza yaradır və məhkəmə proseslərində mübahisənin həllinə yardım edir (Əliyev, 2020).¹

¹ Əliyev, A. (2020). Müqavilə hüququ və müqavilələrin əsas elementləri. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*.

MÜQAVİLƏNİN ƏSAS ELEMENTLƏRİ

Hüquqi baxımdan etibarlı və qüvvədə olan bir müqavilə yaratmaq üçün müəyyən əsas elementlərə ehtiyac var. Bu elementlər, müqavilənin hüquqi qüvvəsinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Tərəflər, öhdəliklər və hüquqlar

Müqavilə tərəflər arasında bağlanmış hüquqi razılaşmadır və onun hüquqi qüvvəyə malik olması üçün iştirakçı tərəflərin hüquq qabiliyyətinə malik olması zəruridir. Tərəflərin hüquq qabiliyyəti, onların müqavilə üzrə hüquq və öhdəliklər götürmək üçün qanuni səlahiyyətə malik olması deməkdir. **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində** bu məsələ açıq şəkildə qeyd edilmişdir. Məcəllənin 26-cı maddəsinə əsasən, **yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər**, yəni 18 yaşdan aşağı olanlar, ümumiyyətlə, müstəqil şəkildə müqavilə bağlamaq hüququna malik deyillər. Bununla yanaşı, bəzi xüsusi hallarda yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə məhdud hüquqi qabiliyyətli müqavilələr bağlamasına icazə verilə bilər.

Tərəflərdən biri **psixi sağlamlığı məhdud** olan şəxsdirsə və məhkəmə qərarı ilə hüquq qabiliyyəti olmayan elan edilibsə, bu şəxsin bağladığı müqavilələr də etibarsız sayılır. Bu hallarda həmin şəxsin maraqlarını qorumaq üçün məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş qəyyum tərəfindən müqavilələr bağlana bilər.

Tərəflərin hüquq qabiliyyətinə malik olması üçün əsas şərtlər, Yaş həddi – Yetkinlik yaşına çatmış olmaq, **Psixi sağlamlıq** – Müqavilə bağlamaq qabiliyyətini təsdiqləyən psixi sağlamlıq vəziyyəti, **Hüquqi səlahiyyət** – Qanuni hüquqlar və öhdəlikləri qəbul etmək üçün səlahiyyətli olmaq (məsələn, şirkət təmsilçiləri və ya digər hüquqi şəxslərin nümayəndələri).

Əgər bu şərtlərdən biri pozularsa, bağlanmış müqavilə hüquqi baxımdan etibarsız sayılacaq və məhkəmə tərəfindən

qüvvədən düşmüş elan edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 26).¹

Yetkinlik Yaşı: Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər yalnız valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə müəyyən şərtlərlə müqavilə bağlaya bilərlər.

Hüquqi Şəxslər: Hüquqi şəxslər, məsələn, şirkətlər və təşkilatlar da hüquqi qabiliyyətə malik olmalıdır və müqavilə bağlayan nümayəndənin səlahiyyətli olması vacibdir.

2. Razılıq

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün tərəflərin müqavilə şərtlərinə sərbəst və könüllü şəkildə razı olması əsas şərtidir. Razılıq tərəflərin heç bir təzyiqlik, zorakılıq və ya aldatılma olmadan müqaviləni qəbul etməsi anlamına gəlir. Bu, tərəflərin öz iradələri ilə müqavilə bağlamaq qərarını verdiklərini və bu müqavilənin nəticələrini qəbul etdiklərini göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 340-cı maddəsinə görə, müqavilə yalnız tərəflərin könüllü razılığı əsasında hüquqi qüvvəyə malik olur. Əgər razılıq təzyiqlik, zorakılıq və ya aldatma nəticəsində əldə edilibsə, bu halda müqavilə etibarsız sayılır və hüquqi müdafiə hüququndan məhrum edilir. Məsələn, bir şəxsi yanlış məlumatlar verərək və ya zorla müqavilə imzalamağa məcbur etmək həmin müqaviləni etibarsız hesab etdirə bilər.

Razılığın Əsas Şərtləri:

1. **Könüllülük:** Müqaviləyə razılıq təzyiqlik və məcburiyyət olmadan sərbəst şəkildə verilməlidir.
2. **Aldatma və Təzyiqlik:** Əgər müqavilə bağlanarkən tərəflərdən biri aldatma və ya təzyiqlik altında olarsa, bu razılıq etibarsızdır.

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

3. **Şərtlərin Anlaşılması:** Tərəflər müqavilənin şərtlərini tam başa düşməli və könüllü şəkildə bu şərtlərə razılıq bildirməlidir.

Razılığın əsasını təşkil edən daha bir şərt, tərəflərin düzgün və tam məlumatlara əsaslanaraq qərar verməsidir. Əgər bir tərəf müqavilə şərtləri ilə bağlı yanlış məlumat veribsə və ya müqavilənin bağlanmasına səbəb olan məlumatları gizlədibsə, bu, aldatma hesab edilir və belə müqavilə etibarsız elan edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 343).¹

Razılığın düzgün formada olmaması müqavilənin hüquqi qüvvəsinin itirilməsinə səbəb olur və tərəflərdən biri məhkəməyə müraciət edərək müqavilənin ləğvini tələb edə bilər.

3. Hüquqi Məqsəd

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onun qanunvericiliyə və ictimai qaydalara uyğun məqsədlərə xidmət etməsi vacibdir. **Hüquqi məqsəd**, müqavilənin qanunlara, əxlaq normalarına və cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə uyğun bir məqsədə xidmət etməsini nəzərdə tutur. Əgər müqavilə qanuna və ya cəmiyyətin əxlaqi qaydalarına zidd bir fəaliyyəti nəzərdə tutursa, bu müqavilə hüquqi baxımdan qüvvədən düşmüş sayılır.

Məsələn, qanunsuz ticarət, qaçaqmalçılıq, narkotik maddələrin alqı-satqısı və ya zorakılıq kimi qanunsuz fəaliyyətləri əhatə edən müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik deyil və məhkəmələr tərəfindən etibarsız hesab edilir. Müqavilə hüququnun əsas prinsiplərindən biri hüquqi sabitliyi qorumaq və hüquq qaydalarını təmin etməkdir. Hüquqa və ictimai qaydalara zidd məqsədlər üçün bağlanan müqavilələr bu

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

prinsipləri pozur və hüquqi müdafiədən məhrum edilir (Friedman, 2005).¹

Hüquqi Məqsədin Əsas Şərtləri:

1. **Qanuna Uyğunluq:** Müqavilənin məqsədi qanunlara zidd olmamalıdır. Əks halda, müqavilə etibarsız sayılır.
2. **İctimai Qaydalara Uyğunluq:** Müqavilə cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə və ictimai nizam qaydalarına uyğun olmalıdır.
3. **Əxlaqi Qaydalar:** Cəmiyyətin əxlaqi dəyərlərinə zidd olan məqsədlər üçün bağlanan müqavilələr hüquqi baxımdan qüvvəsizdir.

Qanunsuz və Etibarsız Müqavilələr:

- **Qanunsuz Ticarət:** Narkotik maddələrin satışı, insan alveri kimi qanunsuz fəaliyyətləri əhatə edən müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik deyildir.
- **Zorakılıq və Cinayətə Yardım:** Cinayət məqsədilə bağlanan müqavilələr də hüquqi baxımdan etibarsızdır və məhkəmə müdafiəsindən məhrumdur.

Hüquqi məqsəd müqavilənin əsasını təşkil edir və hüquq sisteminin sabitliyini qoruyur. Əgər müqavilə qanunsuz və ya əxlaqa zidd məqsədlərə xidmət edirsə, bu, hüququn prinsiplərinə ziddir və müqavilənin qüvvədən düşməsi ilə nəticələnir.

4. Müəyyənlik

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onun şərtləri dəqiq və aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. **Müəyyənlik**, müqavilə tərəfləri arasında öhdəliklərin və hüquqların konkret olaraq müəyyən edilməsi deməkdir. Müqavilənin şərtləri, tərəflərin hansı öhdəlikləri götürdüklerini, müqavilənin icra müddətini və digər vacib məqamları dəqiq şəkildə göstərməlidir. Əgər müqavilə qeyri-müəyyənlik və ya

¹ Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. Simon & Schuster.

anlaşılmazlıq doğuracaq şəkildə tərtib olunubsa, bu, müqavilənin hüquqi qüvvəsini zəiflədə və onun etibarsız sayılmasına səbəb ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 373-cü maddəsinə əsasən, müqavilədə şərtlərin müəyyən edilməməsi və ya anlaşılmaz ifadə olunması müqavilənin etibarsızlığına səbəb ola bilər. Müqavilə tərəflərinin hüquq və öhdəliklərinin aydın şəkildə göstərilməsi müqavilənin icra edilməsinin təminatıdır.

Müəyyənliyin Əsas Şərtləri:

Hüquq və Öhdəliklərin Müəyyənliyi: Tərəflərin hansı hüquqlara malik olduğu və hansı öhdəlikləri yerinə yetirməli olduqları dəqiq şəkildə göstərilməlidir. Məsələn, alqı-satqı müqaviləsində malın növü, miqdarı, keyfiyyəti, çatdırılma vaxtı və ödəniş şərtləri aydın şəkildə müəyyən edilməlidir.

İcra Müddəti: Müqavilənin icra müddəti dəqiq qeyd olunmalıdır. Hər iki tərəf müqavilənin hansı müddət ərzində icra edilməli olduğunu bilməlidir.

Müqavilənin Şərtlərinin Aydınlığı: Müqavilə şərtləri aydın olmalı, anlaşılmaz və ya qeyri-müəyyən ifadələrdən qaçınılmalıdır. Anlaşılmazlıq tərəflər arasında mübahisə yarada bilər və bu halda müqavilə hüquqi qüvvəsini itirə bilər.

Müəyyənliyin Olmadığı Hallarda Nəticələr:

Etibarsızlıq: Müqavilə şərtləri qeyri-müəyyən olarsa və ya tərəflər bu şərtlərin mənasını fərqli şəkildə başa düşərsə, bu müqavilə etibarsız hesab oluna bilər.

Hüquqi Mübahisələr: Müqavilənin müəyyən olmaması tərəflər arasında hüquqi mübahisələrə səbəb ola bilər və bu da məhkəmə proseslərini çətinləşdirə bilər. Müqavilənin hüquqi qüvvəsi və icrası üçün onun şərtlərinin konkret və dəqiq müəyyən edilməsi vacibdir. Müəyyənlik müqavilə tərəflərinin hüquq və öhdəliklərini tam anlaması və hüquqi müdafiə əldə etməsi üçün əsas şərtidir.

Qarşılıqlı Öhdəliklər

Müqavilə tərəflərə qarşılıqlı hüquq və öhdəliklər yükləyir və bu, onun hüquqi qüvvəsinin əsas şərtlərindən biridir. Qarşılıqlı öhdəliklər tərəflərin razılaşdıqları şərtlərin yerinə yetirilməsini təmin edir və müqavilənin icrasının hüquqi zəminini yaradır. Hər bir tərəf müqavilə əsasında müəyyən hüquqlar əldə edir və öz növbəsində müəyyən öhdəliklər götürür. Bu qarşılıqlı

razılaşmalar müqavilənin hüquqi əsasını təşkil edir və tərəflərin öz vəzifələrini yerinə yetirməsini təmin edir.

Qarşılıqlı öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, müqavilənin pozulması kimi qiymətləndirilir. Bu halda, zərərçəkmiş tərəf hüquqi tədbirlər görə bilər və ya müqavilənin ləğvini tələb edə bilər. Qarşılıqlı öhdəliklər müqavilənin icrasını təmin edir və müqavilə üzrə razılaşdırılmış fəaliyyətlərin həyata keçirilməsini hüquqi olaraq məcburi edir (Əliyev, 2020).¹

Qarşılıqlı Öhdəliklərin Əsas Şərtləri:

1. **Tərəflərin Hüquq və Öhdəlikləri:** Müqavilədə hər bir tərəfin hansı hüquqlara malik olduğu və hansı öhdəlikləri yerinə yetirməli olduğu dəqiq müəyyən edilməlidir. Məsələn, satıcı malı müəyyən vaxtda və keyfiyyətli şəkildə çatdırmaq öhdəliyi daşıyarsa, alıcı da həmin malın dəyərini ödəməyi öhdəsinə götürməlidir.
2. **İcra Şərtləri:** Hər iki tərəf müqavilə üzrə öhdəliklərini müəyyən vaxtda və şərtlərə uyğun şəkildə yerinə yetirməlidir.

1

Əliyev, A. (2020). Müqavilə hüququ və qarşılıqlı öhdəliklər. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*

3. **Öhdəliklərin Pozulması:** Tərəflərdən biri öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə, müqavilə pozulmuş hesab edilir və zərərçəkmiş tərəf kompensasiya tələb edə bilər.

Qarşılıqlı Öhdəliklərin Pozulmasının Nəticələri:

- **Müqavilənin Pozulması:** Qarşılıqlı öhdəliklərdən biri yerinə yetirilmədikdə müqavilə pozulmuş sayılır. Bu halda, zərərçəkmiş tərəf məhkəməyə müraciət edərək hüquqlarının müdafiəsini və ya müqavilənin icrasını tələb edə bilər.
- **Hüquqi Müdafiə:** Qarşılıqlı öhdəliklərin pozulması nəticəsində zərərçəkmiş tərəf müqavilənin ləğvini və ya maddi kompensasiya tələb edə bilər.

Qarşılıqlı öhdəliklər müqavilə hüququnun əsasında dayanır və tərəflər arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyir. Bu öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi tərəflərin hüquqi məsuliyyət daşmasına və müqavilənin qüvvədən düşməsinə səbəb ola bilər.

6. İcra Edilə Bilən Mahiyyət

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onun tərəflər tərəfindən icra edilə bilən öhdəliklər nəzərdə tutması zəruridir. Bu, müqavilə hüququnun əsas şərtlərindən biridir. Müqavilədəki öhdəliklər fiziki və ya hüquqi cəhətdən mümkün olmalıdır. Əgər müqavilədə qeyri-mümkün və ya texniki olaraq yerinə yetirilməsi çətin olan öhdəliklər göstərilirsə, belə müqavilə hüquqi baxımdan qüvvədən düşmüş sayılır. **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin** 385-ci maddəsinə əsasən, icra edilməsi mümkün olmayan və ya yerinə yetirilməsi imkansız olan öhdəliklərə malik müqavilələr etibarsız hesab edilir.

Tərəflər müqavilə bağlayarkən yalnız real və mümkün olan şərtləri razılaşmalıdırlar. Əks halda, bu müqavilə qanunvericiliyə uyğun gəlmədiyinə görə hüquqi qüvvəsini itirə bilər.

İcra Edilə Bilən Mahiyyətin Əsas Şərtləri:

1. **Fiziki Mümkünlük:** Müqavilədə göstərilən öhdəliklər tərəflər tərəfindən fiziki olaraq həyata keçirilə bilməlidir. Məsələn, bir şəxs qeyri-mümkün bir şərt əsasında öhdəlik götürürsə, bu müqavilə etibarsız sayılacaq. Məsələn, təbiət qanunlarına zidd olan və ya fiziki olaraq mümkün olmayan bir hərəkət müqavilənin hüquqi qüvvəsini zəiflədir.
2. **Texniki Mümkünlük:** Texniki olaraq mümkün olmayan öhdəliklər də müqavilənin hüquqi qüvvəsini məhdudlaşdırır. Tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini texniki səbəblərdən icra edə bilməzsə, müqavilə etibarsız hesab edilir.
3. **Hüquqi Mümkünlük:** Müqavilənin şərtləri qanunvericiliyə zidd olmamalıdır. Hüquqi baxımdan icrası mümkün olmayan şərtlər müqaviləni etibarsız edir.

Qeyri-mümkün Şərtlərin Nəticələri:

- **Müqavilənin Etibarsızlığı:** Müqavilədə qeyri-mümkün və ya icrası çətin olan şərtlər olduqda, bu müqavilə etibarsız hesab edilir və məhkəmə tərəfindən qüvvədən düşmüş sayılır.
- **Müqavilənin Hüquqi Qüvvəsi:** İcra edilə bilməyən öhdəliklər müqavilənin icrasını mümkünsüz edir və bu da hüquqi nəticələr doğurmur.

İcra edilə bilən mahiyyət müqavilənin hüquqi qüvvəsinin əsasını təşkil edir. Tərəflər yalnız icrası mümkün olan şərtlər üzərində razılaşmalıdır. Əks halda, müqavilənin hüquqi qüvvəsi təmin edilmir və müqavilə hüquq sistemində müdafiə olunmur.

Müqavilə, tərəflərin hüquq və öhdəliklərini dəqiq şəkildə müəyyən edən və hüquqi cəhətdən məcburi olan bir razılaşmadır. Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi zəruridir. Bu şərtlərə **hüquqi məqsəd, razılıq, müəyyənlik, qarşılıqlı**

öhdəliklər və icra edilə bilən mahiyyət daxildir. Müqavilənin hüquqi məqsədinin qanunlara və ictimai qaydalara uyğun olması, şərtlərin dəqiq müəyyən edilməsi və müqavilənin icra edilə biləcək öhdəlikləri ehtiva etməsi onun hüquqi qüvvəsini təmin edən əsas elementlərdir.

Əgər tərəflər bu şərtlərə riayət etməzlərsə və ya müqavilədə bu şərtlər pozularsa, müqavilə etibarsız hesab edilir və hüquqi baxımdan heç bir nəticə doğurmur. Bu cür müqavilələr hüquq sistemində qorunmur və məhkəmə müdafiəsi ala bilmir. Beləliklə, müqavilənin hüquqi qüvvəsini təmin etmək üçün bu əsas elementlərə diqqətlə riayət etmək vacibdir.

Müqavilə mətninin strukturu

Müqavilə mətninin strukturu, onun hüquqi cəhətdən səlis və anlaşılan olmasını təmin etmək üçün müəyyən qaydalara uyğun şəkildə tərtib edilməlidir. Hər bir müqavilə mətninin əsas hissələri mövcuddur ki, onlar tərəflər arasında hüquqi öhdəlikləri, razılaşmaların şərtlərini və digər vacib detalları dəqiq şəkildə ifadə edir. Aşağıda bir müqavilə mətninin ümumi strukturu təqdim olunmuşdur:

1. Başlıq

Müqavilə mətninin başlığında, müqavilənin hansı məqsəd üçün bağlandığı açıq şəkildə ifadə olunur. Bu, alqı-satqı müqaviləsi, xidmət müqaviləsi, icarə müqaviləsi və s. ola bilər.

Misal: "Alqı-Satqı Müqaviləsi"

2. Giriş (Preambula)

Bu hissədə müqavilənin tərəfləri və müqavilənin məqsədi dəqiq şəkildə göstərilir. Girişdə tərəflərin tam adı, hüquqi statusu (fiziki və ya hüquqi şəxs), ünvanları, razılaşma tarixi və müqavilənin məqsədi qeyd olunur.

Misal: "Bu müqavilə, (Tərəf 1) və (Tərəf 2) arasında bağlanır və ... xidmətlərin göstərilməsi məqsədilə hazırlanmışdır."

3. Təriflər və Şərtlər

Bu hissədə müqavilə çərçivəsində istifadə edilən vacib anlayışlar və terminlər izah olunur. Müqavilə şərtlərinin daha aydın olması üçün tərəflər, xidmətlər, mallar və digər vacib ifadələr dəqiqləşdirilir.

Misal: "Xidmət" –(müəyyən xidmətlərin göstərilməsi nəzərdə tutulur).

*"Tərəf 1" – (şirkətin və ya şəxsin adı)
"Tərəf 2" – (şirkətin və ya şəxsin adı)]*

4. Müqavilə Mövzusu

Bu bölmədə müqavilənin əsas mövzusu, yəni tərəflər arasında hansı fəaliyyətin yerinə yetiriləcəyi və ya hansı xidmətlərin göstəriləcəyi aydın şəkildə qeyd olunur.

Misal: "Tərəf 1, bu müqavilə ilə razılaşdığı şərtlər əsasında, [xidmətləri göstərməyi] öhdəsinə götürür."

5. Tərəflərin Hüquq və Öhdəlikləri

Bu bölmədə hər bir tərəfin müqavilə çərçivəsində hansı hüquqlara malik olduğu və hansı öhdəlikləri yerinə yetirməli olduğu qeyd olunur. Tərəflərin hüquq və öhdəlikləri müqavilənin icra olunması üçün əsasdır.

Misal:

- "Tərəf 1 malı (məüyyən tarixdə) çatdırmağı öhdəsinə götürür."
- "Tərəf 2 malın dəyərini (məüyyən tarixə qədər) ödəməyi öhdəsinə götürür."

6. Qiymət və Ödəniş Şərtləri

Bu hissədə müqavilə üzrə göstərilən xidmətlərin və ya təqdim olunan malların dəyəri, ödəniş qaydası və müddətləri qeyd olunur. Ödəniş şərtləri dəqiq və aydın olmalıdır.

Misal:

- "Məhsulun ümumi dəyəri 5.000 \$ təşkil edir və ödəniş 10 gün ərzində bank köçürməsi yolu ilə həyata keçiriləcəkdir."

7. İcra Müddəti və Tarix

Müqavilənin hansı müddət ərzində qüvvədə olacağı, müqavilənin icrasının başlama və bitmə tarixi dəqiq şəkildə göstərilməlidir.

Misal: "Müqavilə [tarix] tarixində qüvvəyə minir və (tarix) tarixinədək icra edilir."

8. Müqavilənin Pozulması və Hüquqi Nəticələr

Bu hissədə müqavilə tərəflərindən birinin öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında yaranan nəticələr, sanksiyalar və müqavilənin pozulması ilə bağlı şərtlər qeyd olunur.

Misal:

- "Əgər Tərəf 2 ödənişi göstərilən müddətdə yerinə yetirməzsə, Tərəf 1 müqaviləni ləğv edə bilər və zərər çəkmiş tərəf kompensasiya tələb edə bilər."

9. Mübahisələrin Həlli

Bu bölmədə tərəflər arasında yaranan hər hansı bir mübahisənin necə həll ediləcəyi göstərilir. Adətən mübahisələrin həlli arbitraj və ya məhkəmə yolu ilə tənzimlənir.

Misal: "Mübahisələr danışıqlar yolu ilə həll edilmədikdə, tərəflər [məhkəmə və ya arbitraj] vasitəsilə həll yolu axtaracaqlar."

10. Müqavilənin Ləğvi və Qüvvədən Düşməsi

Müqavilənin hansı hallarda ləğv edilə biləcəyi və ya hüquqi qüvvəsini itirəcəyi dəqiq şəkildə göstərməlidir.

Misal: "Tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini pozarsa, digər tərəf 30 gün ərzində müqaviləni birtərəfli qaydada ləğv etmək hüququna malikdir."

11. Tərəflərin İmzası və Möhürləri

Müqavilə mətninin sonunda hər iki tərəfin müqavilə şərtlərini qəbul etdiyini göstərən imza və ya möhürlər yerləşdirilir. Bu, müqavilənin rəsmi olaraq qüvvəyə minməsini təsdiq edir.

Misal:

- "Tərəf 1 imzası: _____ Tərəf 2 imzası: _____"

12. Əlavələr (Əgər mövcuddursa)

Əgər müqavilədə əlavə sənədlər və ya xüsusi şərtlər varsa, onlar bu bölmədə qeyd olunur.

Misal: "Bu müqaviləyə (müqaviləyə əlavə olunan sənədin adı) əlavə edilir."

Müqavilə mətninin strukturu, onun hüquqi cəhətdən aydın, dəqiq və hər iki tərəf üçün anlaşılın olmasını təmin etmək baxımından son dərəcə vacibdir. Müqavilənin düzgün qurulmuş strukturu, tərəflərin hüquq və öhdəliklərini, ödəniş

şərtlərini, icra müddətini və digər vacib elementləri aydın şəkildə müəyyən edir. Bu, müqavilənin icrasını hüquqi cəhətdən təmin edir və tərəflər arasında mübahisələrin qarşısını almağa kömək edir. Mətnin dəqiq strukturu müqavilənin hüquqi qüvvəsinin və onun etibarlı icrasının əsasını təşkil edir.

Müqavilələrdə istifadə olunan əsas terminlər və onların izahı

Müqavilələrdə istifadə olunan hüquqi terminlər tərəflər arasındakı hüquq və öhdəliklərin aydın və dəqiq şəkildə ifadə edilməsini təmin edir. Bu terminlər hüquq sistemində standart olaraq qəbul edilmiş ifadələrdir və hər biri müəyyən bir mənaya malikdir. Müqavilə mətnində bu terminlərin düzgün istifadəsi müqavilənin hüquqi baxımdan qüvvəsini və dəqiqliyini təmin edir. Aşağıda əsas müqavilə terminləri və onların izahı verilmişdir:

1. Tərəf

Müqavilədə iştirak edən şəxslər və ya qurumlar "tərəf" olaraq adlandırılır. Tərəflər, müqavilə çərçivəsində hüquq və öhdəliklərə malik olur. Tərəflər fərdi şəxslər, şirkətlər və ya dövlət qurumları ola bilər.

Misal: "Tərəf 1" – müqavilədə xidmət təqdim edən şəxs; "Tərəf 2" – xidməti alan şəxs.

2. Razılıq

Razılıq müqavilə şərtlərinə tərəflərin sərbəst və könüllü şəkildə razı olduqlarını ifadə edir. Razılıq, müqavilənin qüvvəyə minməsi üçün vacibdir və təzyiqlik, zorakılıq və ya aldatma nəticəsində əldə edilə bilməz.

Misal: "Tərəflər müqavilənin şərtlərinə qarşılıqlı razılıq əsasında razılaşıblar."

3. Öhdəlik

Öhdəlik müqavilədə tərəflərin üzərinə düşən və yerinə yetirilməli olan vəzifə və ya fəaliyyətlərdir. Hər bir tərəf

müqavilədə müəyyən öhdəliklər götürür və bunları icra etməyə borcludur.

Misal: "Satıcı malı 10 gün ərzində çatdırmaq öhdəliyi daşıyır."

4. Hüquq

Müqavilə üzrə hər bir tərəfin əldə etdiyi qanuni hüquqlar anlamına gəlir. Tərəflərin müqavilə əsasında müəyyən hüquqları olur və bu hüquqlar qanunla qorunur.

Misal: "Alıcı məhsulun keyfiyyətinə dair təminat hüququna malikdir."

5. İcra

İcra müqavilə üzrə razılaşdırılmış şərtlərin həyata keçirilməsidir. İcra müddəti və şərtləri müqavilədə dəqiq şəkildə göstərilir və bu, müqavilənin hüquqi baxımdan yerinə yetirilməsini təmin edir.

Misal: "Müqavilə 1 ay ərzində tam icra olunmalıdır."

6. Müddət

Müddət müqavilənin qüvvədə olduğu zaman intervalıdır. Bu, müqavilənin başlanma və bitmə tarixlərini göstərir.

Misal: "Müqavilə ----- tarixində qüvvəyə minir və ---- --tarixində qüvvədən düşür."

7. Müqavilə Predmeti (Mövzusu)

Müqavilə predmeti müqavilədə tərəflərin razılaşdığı fəaliyyət, mal və ya xidmətlərdir. Müqavilənin mövzusu aydın və dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir.

Misal: "Müqavilənin mövzusu 100 ədəd elektron avadanlığın satışdır."

8. Kompensasiya

Əgər tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini pozarsa, zərər çəkən tərəf digər tərəfdən kompensasiya, yəni maddi təminat tələb edə bilər.

Misal: "Tərəf 1, öhdəliyi yerinə yetirmədiyi halda, Tərəf 2-yə 500 \$ məbləğində kompensasiya ödəməlidir."

9. Ləğv

Müqavilənin tərəflərdən biri və ya hər iki tərəf tərəfindən vaxtından əvvəl dayandırılması və ya qüvvədən salınması anlamına gəlir. Müqavilənin ləğv şərtləri müqavilədə göstərilməlidir.

Misal: "Tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini pozarsa, müqavilə birtərəfli qaydada ləğv edilə bilər."

10. Forse-Major

Forse-major müqavilədə qeyri-iradi, fəvqəladə hallar nəticəsində yaranan icrası qeyri-mümkün olan vəziyyətləri ifadə edir. Məsələn, təbii fəlakətlər və ya müharibələr.

Misal: "Zəlzələ, müharibə və digər forse-major hallar zamanı müqavilənin icrası dayandırıla bilər."

11. Təminat

Təminat müqavilədə bir tərəfin digər tərəfə müəyyən bir məqamla bağlı təhlükəsizliyin və ya keyfiyyətin təmin olunacağını bildirməsi anlamına gəlir. Təminat məhsulun keyfiyyətinə, çatdırılma müddətinə və ya digər aspektlərə dair ola bilər.

Misal: "Satıcı məhsulun keyfiyyətinə dair 1 illik təminat verir."

12. Güzəşt

Güzəşt, müqavilədə bir tərəfin digər tərəfə müəyyən öhdəliklərdə və ya ödəniş şərtlərində yumşalma tətbiq etməsi anlamına gəlir.

Misal: "Tərəf 2 ödənişin 50%-ni əvvəlcədən ödədiyi halda, Tərəf 1 ona 10% güzəşt tətbiq edir."

13. Şərh

Şərh müqavilə mətni çərçivəsində istifadə olunan terminlərin və ya xüsusi ifadələrin izahıdır. Müqavilədə tez-tez istifadə olunan vacib terminlərin nə demək olduğu bu hissədə dəqiqləşdirilir.

Misal: "Bu müqavilədə istifadə olunan "Məhsul" sözü, Tərəf 1 tərəfindən təqdim olunan hər hansı malı ifadə edir."

Bu əsas terminlər müqavilə mətnindəki hüquqi münasibətlərin aydın şəkildə ifadə olunmasını və tərəflərin hüquq və öhdəliklərini anlamağını təmin edir. Müqavilə mətnində bu terminlərin düzgün istifadəsi, tərəflər arasında başa düşülən və etibarlı hüquqi razılaşmanın əldə edilməsinə kömək edir.

3.MÜQAVİLƏNİN BAĞLANMASI VƏ QANUNİ ŞƏRTLƏR

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə malik olması və tərəflər arasında hüquqi nəticələr doğurması üçün müəyyən qanuni şərtlər yerinə yetirilməlidir. Müqavilənin bağlanması tərəflər arasında qarşılıqlı razılıq əsasında baş verir, lakin bu razılaşmanın hüquqi cəhətdən qüvvəyə minməsi üçün qanunvericilikdə göstərilən tələblərə uyğun olması vacibdir.

Müqavilə bağlama prosesi və diqqət edilməli məqamlar

Müqavilə, tərəflərin müəyyən bir məqsəd və ya fəaliyyət üçün qarşılıqlı razılaşması əsasında bağlanır. Müqavilənin bağlanması üçün əsas şərt tərəflərin müqavilənin şərtlərinə könüllü olaraq razı olmasıdır. Müqavilənin bağlanması prosesi adətən aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

Təklif (Offer): Müqavilənin bir tərəfi digər tərəfə müəyyən bir fəaliyyətin, malın və ya xidmətin təmin edilməsinə dair təklif göndərir. Bu təklifdə şərtlər və öhdəliklər dəqiq göstərilməlidir.

Qəbul (Acceptance): Digər tərəf təklifi qəbul edir və razılaşma əldə olunur. Qəbul, tərəflərin şərtləri qəbul etməsi anlamına gəlir və müqavilə bu anda hüquqi qüvvəyə minir.

Razılıq (Consensus): Tərəflərin müqavilənin şərtlərinə dair razılığı, yəni qarşılıqlı iradə ifadəsi mütləq olmalıdır. Tərəflər şərtlərə təzyiqsiz və zorakılıqsız şəkildə razılıq bildirməlidirlər.

Əməkdaşlıq (Performance): Müqavilə bağlandıqdan sonra hər bir tərəf müqavilə üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə başlamalıdır. Bu, müqavilənin icrası mərhələsidir.

Müqavilənin bağlanması hüquqi prosedurlara uyğun şəkildə həyata keçirilməli və qanuni şərtlərə əsaslanmalıdır. Tərəflər müqavilə şərtlərinə könüllü razı olmalı və müqavilə hüquqi baxımdan icra edilə bilən öhdəlikləri əhatə etməlidir.

Əks halda, bu müqavilə hüquqi baxımdan etibarsız sayılacaq və tərəflər arasında hüquqi nəticələr doğurmayacaq.

Təklif (Offer (ta))Təklif, bir tərəfin digər tərəfə müəyyən bir fəaliyyət, mal və ya xidmətin təmin edilməsi barədə etdiyi hüquqi təklifdir. Təklif müqavilə bağlama prosesinin ilkin mərhələsidir və tərəflərin hüquqi münasibətlərinin formalaşmasının əsasıdır. Təklifdə müqavilənin əsas şərtləri, yəni tərəflərin öhdəlikləri, təklifin mövzusu, qiymət və digər mühüm detallar aydın və dəqiq göstərilməlidir. Təklifin qəbul edilməsi ilə müqavilə hüquqi qüvvəyə minir. Yerli və Beynəlxalq Mənbələrə Əsaslanaraq Təklifin Əsas Xüsusiyyətləri:

Şərtlərin Dəqiqliyi: Təklifdə bütün vacib şərtlər aydın və dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir. Müqavilə üzrə tərəflərin hansı öhdəlikləri götürdüyü və hansı şərtlər daxilində fəaliyyət göstərəcəyi təklifdə dəqiq göstərilməlidir. Bu şərtlər əhatəli və aydın olmalıdır ki, qəbul edən tərəf təklifin bütün tələblərini başa düşsün və ona razılaşsın. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 327-ci maddəsində qeyd olunur ki, təklif konkret və aydın olmalı, təklif edən şəxs təklifdəki şərtlərə əsasən müqaviləni bağlamağa hazır olduğunu bildirməlidir. İngilis hüququna görə, təklif dəqiq və müəyyən olmalıdır. Bu baxımdan, *Carlill v Carbolic Smoke Ball Co. (1893)* işi mühüm hüquqi nümunədir. Bu işdə şirkətin məhsulunu istifadə edən şəxslərə mükafat təklif etməsi, konkret və açıq bir təklif kimi qiymətləndirilmişdir. Məhkəmə təklifin qəbul edildikdən sonra hüquqi öhdəlik yaratdığını vurğulamışdır.

Hüquqi Məcburiyyət:Təklif qəbul edildiyi halda təklif edən tərəf həmin şərtləri yerinə yetirməyə hüquqi cəhətdən məcbur olmalıdır. Bu o deməkdir ki, təklif qəbul olunduqdan sonra təklif edən şəxs artıq təklifdən geri çəkilməz və öhdəliklərini yerinə yetirməyə borcludur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 328-ci maddəsinə əsasən, təklif edən şəxs təklifin qəbul edildiyi anda

müqavilə üzrə bütün öhdəlikləri yerinə yetirməyə borcludur və təklif geri götürülə bilməz, əgər müddət göstərilməyibsə və ya qarşı tərəfə təklifdən imtina bildirilməyibsə. ABŞ hüququnda təklif qəbul edildikdən sonra hüquqi məcburiyyət yaranır. Restatement (Second) of Contracts-da qeyd edilir ki, qəbul edilmiş təklif hüquqi öhdəliklər yaradır və təklifçi artıq müqavilə şərtlərini dəyişdirə və ya ləğv edə bilməz. Boulton v Jones (1857) işində məhkəmə təklif qəbul edildikdən sonra təklif edən tərəfin geri çəkilmə hüququnun olmadığını vurğulamışdır.

Təklifin Qüvvədə Olma Müddəti: Təklif müəyyən müddət ərzində qüvvədə qala bilər. Əgər təklifdə qəbul müddəti göstərilibsə və qarşı tərəf bu müddət ərzində təklifi qəbul etmirsə, təklifin hüquqi qüvvəsi itə bilər. Əgər müddət göstərilməyibsə, təklif əğlabatan bir müddət ərzində qəbul edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 333-cü maddəsində qeyd olunur ki, əgər təklifdə qəbul müddəti göstərilibsə, bu müddət ərzində təklif qəbul edilməlidir. Əgər müddət göstərilməyibsə, qarşı tərəf əğlabatan bir müddət ərzində təklifi qəbul edə bilər. İngiltərə hüququnda da təklifin qəbul müddəti vacibdir. Ramsgate Victoria Hotel v Montefiore (1866) işində məhkəmə qeyd etmişdir ki, təklif müəyyən bir müddət ərzində qəbul edilməlidir. Əgər təklifin qəbul müddəti keçərsə və qarşı tərəf təklifi qəbul etmirsə, təklif avtomatik olaraq qüvvədən düşür.

Geril Çəkilmə (Revocation)

Təklif edən şəxs təklifin qəbul olunmasından əvvəl təklifdən geri çəkilmək hüququnamalıdır, əgər qarşı tərəf təklifi hələ qəbul etməyibsə və təklifdə geri çəkilmə şərtləri müəyyən olunubsa. Geril çəkilmə yazılı və ya şifahi şəkildə bildirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 332-ci maddəsinə əsasən, təklif edən şəxs təklifdə göstərilən müddət başa çatmadan və qarşı tərəf təklifi qəbul etməmişdən əvvəl

təklifdən geri çəkilə bilər. İngiltərə hüququnda, təklifçi təklifdən geri çəkilə bilər, lakin bu geri çəkilmə təklif qəbul olunmazdan əvvəl baş verməlidir. *Byrne & Co v Leon Van Tienhoven & Co* (1880) işində qeyd edilmişdir ki, təklif yalnız qarşı tərəf təklifi qəbul etməmişdən əvvəl geri çəkilə bilər. Təklif müqavilənin əsasını təşkil edən mühüm bir mərhələdir və onun qanunvericilik tələblərinə uyğun şəkildə tərtib edilməsi vacibdir. Həm yerli (Azərbaycan qanunvericiliyi), həm də beynəlxalq hüquqda təklifin dəqiq, hüquqi məcburiyyət yaradan və müəyyən müddət ərzində qəbul edilə bilən olması əsas şərtlərdən biridir.

Qəbul (Acceptance)

Qəbul, bir tərəfin digər tərəfin təklif etdiyi şərtlərə razılıq bildirməsi və müqavilənin bağlanması anlamına gəlir. Təklifin qəbul edilməsi müqavilə hüququnda mühüm bir mərhələdir və bu anda müqavilə hüquqi qüvvəyə minir. Qəbul, təklifin şərtlərini dəyişmədən və ya yenidən nəzərdən keçirmədən birbaşa razılaşma şəklində olmalıdır. Təklif qəbul edildikdən sonra, hər iki tərəf hüquqi öhdəliklər götürür.

Qəbul açıq və aydın olmalıdır. Qəbul edən tərəf təklifi aydın və dəqiq şəkildə qəbul etməlidir. Razılaşma qeyri-müəyyən və ya şərtləndirilmiş şəkildə olmamalıdır. Əgər qəbul şərti şəkildə edilirsə və ya təklif dəyişdirilərsə, bu, artıq təklifin rədd edilməsi və yeni bir təklif hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 329-cu maddəsinə görə, təklifin şərtləri ilə tam razılaşma olduqda qəbul baş verir. Tərəflər təklifdə göstərilən şərtləri dəyişmədən qəbul etdikdə müqavilə bağlanmış sayılır. Əgər qəbul edən tərəf təklifə əlavə şərtlər daxil edərsə, bu, yeni təklif hesab olunur və əvvəlki təklifin rədd edilməsi anlamına gəlir. İngiltərə hüququnda *Hyde v. Wrench* (1840) işində qeyd olunmuşdur ki, qəbul təklifin dəqiq şərtlərinə uyğun olmalıdır. Əgər qəbul edən tərəf təklifin şərtlərinə dəyişiklik edərsə, bu, əslində yeni bir təklifdir və əvvəlki təklifin rədd edilməsidir.

Bu işdə məhkəmə qərara gəldi ki, qəbul yalnız təklifin şərtləri ilə tam razılaşma olduqda baş verir.

Qəbul edildikdə müqavilə hüquqi qüvvəyə minir. Müqavilə şərtlərində başqa cür göstərməyibsə, qəbul təklif edən şəxsə çatdığı anda hüquqi qüvvə qazanır. Bu prosesdə "poçt qaydası" adlanan hüquqi prinsip də mühüm rol oynayır, xüsusilə əgər müqavilələr poçt və ya digər vasitələrlə bağlanırsa. Poçt qaydasına görə, qəbul məktubu göndərildiyi andan etibarən qəbul edilmiş sayılır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 332-ci maddəsinə əsasən, əgər qəbul edilən təklif müvafiq qaydada çatdırılırsa, müqavilə həmin anda hüquqi qüvvəyə minir. Məcəllədə qeyd olunur ki, qəbul təklif verən tərəfə çatdığı zaman hüquqi qüvvə qazanır. Əgər təklifdə göstərilən müddət ərzində təklif qəbul olunmasa, təklif avtomatik qüvvədən düşür.

ABŞ hüququnda, Restatement (Second) of Contracts-da "poçt qaydası" (mailbox rule) geniş şəkildə tətbiq edilir. Adams v. Lindsell (1818) işində poçt vasitəsilə edilən qəbulun, göndərildiyi andan etibarən qəbul edildiyi sayıldığı müəyyən edilmişdir. Buna görə də, poçt vasitəsilə göndərilən qəbul təklif edən tərəfə çatmadan belə hüquqi qüvvəyə malik olur.

Qəbul yazılı və ya şifahi şəkildə edilə bilər, lakin təklifin təbiətindən asılı olaraq xüsusi formalara riayət etmək tələb oluna bilər. Məsələn, bəzi müqavilələr yazılı şəkildə bağlanmalıdır ki, bu da qəbulun yazılı formada olmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 331-ci maddəsində qeyd edilir ki, təklifin qəbul edilməsi üçün şifahi, yazılı və ya başqa üsullarla qəbul edilə bilər, əgər təklifdə xüsusi qayda göstərməyibsə. Bununla yanaşı, bəzi hüquqi münasibətlər, məsələn, daşınmaz əmlak alqı-satqısı kimi müqavilələr notarial qaydada və yazılı şəkildə bağlanmalıdır. İngiltərə hüququna görə, qəbul hər hansı bir formada edilə

bilər, əgər təklifdə xüsusi forma tələb edilməyibsə. Entores Ltd v. Miles Far East Corp (1955) işində, qəbulun elektron vasitələrlə edilə biləcəyi və qəbulun təklif edən şəxsə çatdığı anda hüquqi qüvvəyə minməsi qeyd edilmişdir.

Qəbul edən tərəf, təklifi qəbul etməzdən əvvəl təklifdən imtina edə bilər. Lakin qəbul edildikdən sonra, artıq müqavilə bağlandığı üçün qəbulun geri götürülməsi mümkün olmur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 333-cü maddəsinə görə, təklif edən şəxs qəbul edilmədən əvvəl təklifdən imtina edə bilər. Lakin qəbul edildikdən sonra hər iki tərəf müqavilə şərtlərinə əməl etməyə məcburdur və təklifdən geri çəkilmə artıq mümkün olmur.

Qəbul, müqavilənin hüquqi qüvvəyə minməsi üçün mühüm mərhələdir. Təklif edən tərəf qəbul edilən andan müqavilə bağlanmış sayılır və hər iki tərəf hüquqi öhdəliklər götürür. Həm yerli qanunvericilik, həm də xarici məhkəmə presedentləri qəbulun aydın, şərtsiz və açıq şəkildə həyata keçirilməli olduğunu vurğulayır.

Razılıq (Consensus)

Razılıq, müqavilənin hüquqi qüvvəyə minməsi üçün zəruri olan əsas şərtlərdən biridir. Tərəflər arasında müqavilənin şərtlərinə dair qarşılıqlı razılıq olmalıdır, yəni hər iki tərəf şərtlərlə bağlı sərbəst şəkildə öz iradələrini ifadə etməlidir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 340-cı maddəsinə görə, razılıq təzyiq, zorakılıq və ya aldatma olmadan əldə edilməlidir. Əgər razılıq zorla və ya təzyiq altında əldə edilərsə, bu halda müqavilə etibarsız hesab olunur. Müqavilənin hər iki tərəfi müqavilə şərtlərinə təzyiqsiz və könüllü şəkildə razılaşmalıdır. Əgər tərəflərdən biri zorla, təhdid və ya aldatma yolu ilə müqavilə bağlamağa məcbur edilərsə, bu müqavilə hüquqi qüvvəyə malik deyil. İngiltərə hüququnda, Barton v. Armstrong (1976) işində qeyd olunmuşdur ki, zorakılıq və təhdid vasitəsilə razılıq əldə edilmiş müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik deyildir. Bu işdə

məhkəmə qeyd etmişdir ki, bir tərəfin zorakılıqla digər tərəfi müqavilə bağlamağa məcbur etməsi müqavilənin etibarsız olmasına səbəb olur.

Tərəflərdən biri digərini aldatma və ya yanlış məlumat verməklə müqavilə bağlamağa məcbur edibsə, bu razılıq etibarsız hesab edilir. Aldatma və ya səhv nəticəsində əldə edilən razılıq müqavilənin etibarsızlığına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 343-cü maddəsinə əsasən, əgər müqavilə yanlış məlumat və ya aldatma nəticəsində bağlanıbsa, zərər çəkmiş tərəf müqavilənin ləğvini tələb edə bilər.¹

Əməkdaşlıq, müqavilə bağlandıqdan sonra tərəflərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə başlamasıdır. Bu mərhələyə müqavilənin icrası deyilir. Müqavilədə göstərilən hüquq və öhdəliklərə uyğun şəkildə tərəflər fəaliyyət göstərməli və razılaşdırılmış şərtləri yerinə yetirməlidir. Müqavilə icra olunmadıqda, tərəflərdən biri müqaviləni pozduğunu qəbul edə bilər və hüquqi nəticələr yaranar.

Müqavilənin icrası tərəflərin müqavilə şərtlərinə uyğun fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur. Hər bir tərəf müqavilədə göstərilən öhdəlikləri yerinə yetirməli və qarşı tərəfə hüquqi baxımdan zərər vurmamalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 385-ci maddəsinə əsasən, müqavilə şərtləri aydın və dəqiq olmalı və icra edilməli olan öhdəliklər tərəflər tərəfindən tam şəkildə yerinə yetirilməlidir. İcra edilə bilməyən öhdəliklər müqavilənin hüquqi qüvvəsini itirməsinə səbəb ola bilər. Müqavilədə göstərilən müddət ərzində tərəflər öz öhdəliklərini icra etməlidir. Müddətin pozulması müqavilənin pozulması kimi qiymətləndirilir və zərər çəkmiş tərəf hüquqi tədbirlər görə bilər.

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

İngiltərə hüququna əsasən, Cutter v. Powell (1795) işində tərəflərdən biri müqavilədə göstərilən şərtlərə uyğun icra etmədiyi halda, müqavilə pozulmuş hesab edilir. Məhkəmə qərar vermişdir ki, müqavilənin yerinə yetirilməməsi hüquqi öhdəlikləri pozur və zərər çəkmiş tərəf təzminat tələb edə bilər.

Razılıq və əməkdaşlıq müqavilənin hüquqi qüvvəyə minməsi və icrası prosesində mühüm şərtlərdir. Tərəflərin müqavilənin şərtlərinə zorla deyil, könüllü şəkildə razılaşması vacibdir. Razılıq əldə edildikdən sonra tərəflərin əməkdaşlıq edərək öhdəliklərini yerinə yetirməsi, müqavilənin uğurla icrasını təmin edir. Həm yerli, həm də beynəlxalq hüquq bu prinsiplərin qorunmasını təmin edir.

Müqavilə pozuntularının nəticələri

Kompensasiya (Damages)

Müqavilə pozuntusu halında zərərçəkmiş tərəf müqavilədə nəzərdə tutulmuş hüquqları əldə edə bilmədikdə və ya müəyyən ziyana məruz qaldıqda, itirdiyi maliyyə və ya digər dəyərin ödənilməsi üçün kompensasiya tələb edə bilər. Kompensasiya, pozuntu nəticəsində yaranmış zərərin həcminə görə müəyyən edilir və müqavilədə göstərilən şərtlər əsasında həyata keçirilir. Bu, müqavilə pozuntularına görə ən çox istifadə olunan hüquqi nəticələrdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 442-ci maddəsinə əsasən, müqavilənin şərtləri pozulduqda zərərçəkmiş tərəf ona dəymiş maddi ziyan və ya itkilərin ödənilməsinə tələb edə bilər. Məcəllədə qeyd edilir ki, tərəflər müqaviləni pozduqda, zərərçəkmiş tərəf müqavilədə göstərilən dəyərə uyğun olaraq kompensasiya tələb etmə hüququna malikdir. Kompensasiya müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq zərərin tam və ya qismən ödənilməsi üçün nəzərdə tutulur. Kompensasiya tələb etmək üçün zərərçəkmiş tərəf dəymiş zərərin konkret həcmi və səbəblərini göstərməlidir. Zərər

həm maliyyə itkiləri, həm də digər dəyər itkilərini (məsələn, vaxt itkisi, əlavə xərclər) əhatə edə bilər. Kompensasiya yalnız müqavilə pozuntusu nəticəsində yaranmış zərər üçün tələb edilə bilər. Bu o deməkdir ki, zərər birbaşa pozuntunun nəticəsində baş verməlidir və səbəb-nəticə əlaqəsi olmalıdır. Kompensasiya müqavilədə əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlərə uyğun olmalıdır. Əgər müqavilədə kompensasiya haqqında xüsusi şərtlər göstəribsə, həmin şərtlərə əsaslanaraq zərərçəkmiş tərəf kompensasiya tələb edə bilər. Əgər kompensasiya şərtləri müqavilədə göstərilməyibsə, məhkəmə zərərin məbləğini və ödənilmə qaydasını müəyyən edə bilər.

Kompensasiya aid misal:

Bir alıcı və satıcı arasında müqavilə bağlanır və satıcı alıcıya müəyyən miqdarda mal çatdırmaq öhdəliyini götürür. Lakin satıcı malları çatdırmadıqda, alıcı həmin malları başqa yerdən daha yüksək qiymətə almaq məcburiyyətində qalır. Bu halda, alıcı malların əvvəlki qiyməti ilə sonradan aldığı qiymət arasındakı fərqi satıcıdan kompensasiya kimi tələb edə bilər.

- Razılaşdırılmış qiymət: 5000 AZN.
- Yeni mənbədən alınan malların qiyməti: 6000 AZN.
- Alıcı, 1000 AZN fərqi satıcıdan kompensasiya olaraq tələb edə bilər.

Kompensasiya Növləri

1. Birbaşa Zərər Kompensasiyası (Direct Damages)

Bu, müqavilə pozuntusu nəticəsində yaranan birbaşa zərəri əhatə edir. Müqavilənin pozulması birbaşa maliyyə itkilərinə və ya çatdırılma, ödəmə kimi şərtlərin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı zərəre səbəb ola bilər.

Misal: Satıcı müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq malları vaxtında çatdırmadıqda, alıcı həmin malları daha baha qiymətə almaq məcburiyyətində qalır.

2. Dolaylı Zərər Kompensasiyası (Consequential Damages)

Dolayı zərər, müqavilə pozuntusundan dolayı meydana çıxan itkiləri əhatə edir. Bu zərər, müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməməsi nəticəsində ortaya çıxan dolayısı ilə yaranmış zərərdir.

Misal: Satıcının məhsulu vaxtında çatdırmaması səbəbindən alıcı istehsalatın dayanmasına məruz qalır və bu, əlavə maliyyə itkilərinə səbəb olur.

3. Cərimə və ya Müqavilə Cəriməsi (Liquidated Damages)

Müqavilədə əvvəlcədən müəyyən edilmiş kompensasiya məbləğinə əsaslanan cərimələrdir. Əgər tərəflər müqavilənin pozulması halında xüsusi məbləğdə cərimə tətbiq edilməsi barədə razılaşıblarsa, bu cərimə həmin məbləğ əsasında həyata keçirilir.

Misal: Müqavilədə göstərilib ki, gecikmə nəticəsində hər gün üçün 100 AZN cərimə tətbiq edilir.

Kompensasiya, müqavilə pozuntusu nəticəsində zərərçəkmiş tərəfin maliyyə və ya maddi itkilərinin ödənilməsini təmin edən hüquqi bir vasitədir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi bu məsələyə dair dəqiq qaydalar müəyyən edir və zərərçəkmiş tərəfin ziyanının ödənilməsi üçün hüquqi çərçivəni təmin edir. Kompensasiya müqavilənin şərtlərinə əsasən həyata keçirilir və məhkəmə tərəfindən təsdiq edilə bilər.

Bu maddə tərəflərdən birinin müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında digər tərəfin zərəri üçün kompensasiya tələb etmək hüququnu təmin edir. Mülki Məcəlləyə əsasən, zərərçəkmiş tərəf, itirilmiş mənfəət və birbaşa zərərlərin əvəzini almaq hüququna malikdir.

Misal: Satıcı malları müqavilədə göstərilən vaxtda çatdırmadıqda və alıcı həmin malları başqa yerdən daha baha qiymətə almaq məcburiyyətində qaldıqda, alıcı aradakı qiymət

fərqini kompensasiya kimi tələb edə bilər. (**Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Maddə 442**)¹

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi müqavilə pozuntuları ilə bağlı çoxsaylı işlərdə mülki hüquqların qorunması və kompensasiyanın düzgün tətbiqi məsələlərinə dair qərarlar vermişdir. Bu qərarlar, Mülki Məcəllənin 442-ci maddəsinin tətbiqinə dair presedent hüququ yaratmışdır.

İngiltərə Hüququ – Hadley v. Baxendale (1854)²

Bu iş müqavilə pozuntusu hallarında kompensasiya prinsiplərini təsdiqləyən klassik bir nümunədir. Bu məhkəmə işində, məhkəmə qərara aldı ki, müqavilə pozuntusu nəticəsində tələb edilən kompensasiya yalnız pozuntu nəticəsində yaranan zərərin proqnozlaşdırıla bilən olması şərti ilə tətbiq edilə bilər. Yəni kompensasiya tələb edilərkən, zərərin səbəb-nəticə əlaqəsi və zərərin gözlənilə biləcəyi öncədən məlum olmalıdır.

ABŞ Hüququ – Restatement (Second) of Contracts³

ABŞ hüququnda tətbiq olunan **Restatement (Second) of Contracts**, kompensasiya hüququ ilə bağlı geniş hüquqi baza təmin edir. Bu qaydalara əsasən, kompensasiya zərərçəkmiş tərəfin itirdiyi dəyərin tam ödənilməsini və müqavilə pozuntusunun nəticələrinin aradan qaldırılmasını təmin edir. ABŞ hüququnda kompensasiyanın əsas məqsədi zərərçəkmiş tərəfi müqavilə pozuntusundan əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaqdır.

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999). *Azərbaycan Respublikasının Qanunları*.

- ² **Hadley v. Baxendale (1854), İngiltərə Hüququ:** Məhkəmə, kompensasiyanın proqnozlaşdırıla bilən zərərlərə tətbiq oluna biləcəyini təsdiqləmişdir.

- ³ **Restatement (Second) of Contracts, ABŞ Hüququ:** Kompensasiya prinsiplərini və müqavilə pozuntusu nəticəsində zərərçəkmiş tərəfin hüquqlarını izah edən əsas hüquqi sənəddir.

Müqavilə pozuntusu zamanı kompensasiya tələb etmək hüququ həm Azərbaycan, həm də beynəlxalq hüquqda qorunur. Mülki Məcəlləyə əsasən, tərəflər zərərçəkən tərəfə dəymiş maliyyə itkiləri və ziyanları kompensasiya etməlidir. İngiltərə və ABŞ hüququnda isə kompensasiyanın tətbiqi proqnozlaşdırıla bilən zərərlərə əsaslanır.

Müqavilənin Etibarsız Sayılması və Ləğvi

Müqavilənin etibarsız sayılması və ya ləğvi, tərəflər arasında bağlanmış hüquqi razılaşmanın müəyyən səbəblərə görə hüquqi qüvvədən düşməsi və ya icra edilə bilməyəcəyi anlamına gəlir. Müqavilənin etibarsız sayılması və ləğvi müxtəlif hüquqi səbəblərə əsaslanıla bilər və bu, həm müqavilə bağlandığı anda, həm də icra mərhələsində baş verə bilər. Aşağıda müqavilənin etibarsız sayılması və ləğvi ilə bağlı hüquqi şərtlər izah olunur.

Müqavilənin Etibarsız Sayılması

Müqavilənin etibarsız sayılması, müqavilənin hüquqi qüvvəsinin başdan etibarən olmadığını və hüquqi nəticə doğurmadığını ifadə edir. Müqavilə etibarsız sayıldıqda, sanki tərəflər arasında heç bir hüquqi razılaşma olmayıb. Müqavilənin etibarsız sayılması müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər:

1. Tərəflərin Hüquq Qabiliyyətinin Olmaması

Müqavilə bağlayan tərəflərdən biri hüquqi qabiliyyətsizdirsə (yetkinlik yaşına çatmamış, psixi sağlamlıq baxımından məhdud və ya hüquqi məsuliyyət daşımağa səlahiyyətsizdir), bu halda müqavilə etibarsız hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 26-ya əsasən, hüquqi qabiliyyəti olmayan şəxslər tərəfindən bağlanmış müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik deyildir.

2. Razılığın Səhv, Aldatma və ya Zorakılıqla Əldə Edilməsi

Əgər tərəflərdən biri müqaviləni zorla, aldatma və ya yanlış məlumat əsasında bağlayıbsa, bu müqavilə etibarsız sayılır. Razılığın təzyiqlik və zorakılıq yolu ilə əldə olunması müqavilənin etibarsızlığına səbəb olur.

Mülki Məcəllənin 343-cü maddəsinə əsasən, yanlış məlumat, aldatma və zorakılıq yolu ilə əldə edilmiş razılıqlar nəticəsində bağlanan müqavilələr etibarsız hesab olunur.

3. Qanunsuz və ya Hüquqi Məqsədə Uyğunsuz Olma

Müqavilənin məqsədi qanunlara zidd olarsa, bu halda müqavilə etibarsız sayılır. Məsələn, qanunsuz ticarət və ya cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə zidd olan fəaliyyətlər üçün bağlanmış müqavilələr hüquqi qüvvəyə malik deyildir.

Mülki Məcəllənin 404-cü maddəsinə görə, qanunsuz və ya əxlaqa zidd fəaliyyətlə bağlı müqavilələr etibarsız hesab olunur.

4. Müqavilədə Müəyyənliyin Olmaması

Müqavilənin şərtləri aydın və dəqiq şəkildə göstərilmədikdə, müqavilə etibarsız sayılır. Tərəflərin hüquq və öhdəlikləri qeyri-müəyyən və anlaşılmazdırsa, müqavilənin hüquqi qüvvəsi olmur.

Mülki Məcəllənin 373-cü maddəsi müqavilənin şərtlərinin müəyyənliyini tənzimləyir və qeyri-müəyyən müqavilələrin etibarsız sayılacaq.

Müqavilənin Ləğvi

Müqavilənin ləğvi, müqavilənin hüquqi qüvvəsini itirməsi və tərəflərin artıq müqavilə üzrə öhdəliklərinin olmadığı deməkdir. Müqavilə ləğv edildikdən sonra hüquqi baxımdan qüvvədən düşür və tərəflər öhdəliklərdən azad edilir. Müqavilə ləğvi müəyyən səbəblərdən baş verə bilər:

1. Tərəflərin Razılığı

Müqavilə bağlandıqdan sonra tərəflər qarşılıqlı razılıq əsasında müqaviləni ləğv edə bilərlər. Hər iki tərəfin razılığı müqavilənin ləğvi üçün kifayət edir və ləğv razılıqması ilə müqavilə hüquqi qüvvəsini itirir.

2. Müqavilə Şərtlərinin Pozulması

Müqavilə şərtlərindən biri pozulduqda, zərərçəkmiş tərəf müqaviləni ləğv etmək hüququna malikdir. Əsaslı pozuntu

halında müqaviləni pozan tərəf, müqavilənin qüvvədən düşməsi ilə bağlı hüquqi nəticələrlə üzləşə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 420-yə əsasən, tərəflərdən biri müqavilə şərtlərini pozduqda, digər tərəf müqaviləni ləğv etmək hüququna malikdir.

3. Müddətin Başa Çatması

Müqavilədə göstərilən müddət başa çatdıqda, müqavilə öz qüvvəsini avtomatik olaraq itirir və tərəflər artıq müqavilə üzrə öhdəlik daşmır. Bu, xüsusilə müvəqqəti müqavilələr üçün keçərlidir.

4. Müqavilə İcra Edilə Bilmədikdə

Əgər müqavilədə göstərilən öhdəliklərin icrası texniki, fiziki və ya hüquqi səbəblərə görə qeyri-mümkündürsə, müqavilə ləğv edilə bilər. Bu, müqavilənin icrasının qeyri-mümkün olduğu hallar üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi tədbirdir.

Mülki Məcəllənin 385-ci maddəsinə əsasən, icrası mümkün olmayan öhdəlikləri əhatə edən müqavilələr hüquqi qüvvəsini itirir və ləğv edilə bilər.

5. Forse-Major Halları

Təbii fəlakətlər, müharibə və ya digər gözlənilməz hadisələr müqavilənin icrasını qeyri-mümkün hala gətirdikdə, tərəflər müqaviləni ləğv etmək hüququna malikdir. Forse-major halları müqavilənin tərəflərinin öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi üçün əsas sayılır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 437-yə görə, forse-major halları müqavilənin ləğvi üçün hüquqi əsas ola bilər.

Müqavilənin Etibarsız Sayılması və Ləğvi Arasındakı Fərqlər

Etibarsız Sayılma: Müqavilə heç bir zaman hüquqi qüvvəyə malik olmamış kimi sayılır. Bu halda, müqavilə sanki heç vaxt mövcud olmayıb.

Ləğv: Müqavilə hüquqi qüvvədə olub, müəyyən səbəblərdən sonra qüvvədən düşür. Ləğv zamanı müqavilə müəyyən müddət ərzində hüquqi nəticələr doğurmuş olur.

Müqavilənin etibarsız sayılması və ləğvi hüquqi sistemdə mühüm yerlərə sahibdir. Müqavilə şərtlərinə uyğun olmayan hallarda etibarsız sayılma, hüquqi baxımdan qüvvə qazanmamış müqavilə deməkdir. Lakin müqavilə şərtləri pozulduqda və ya müqavilənin icrası qeyri-mümkün olduğunda, müqavilənin ləğvi hüquqi məsuliyyətlərdən azad etmə yolu olaraq qəbul edilir. Tərəflər müqavilə bağlayarkən bu hüquqi mexanizmlərə diqqət etməli və müqavilənin bütün hüquqi şərtlərinə əməl etməlidir.

Müqavilənin Etibarsız Sayılması və Ləğvi Arasındakı Fərqlər

Müqavilənin etibarsız sayılması və ləğvi hüquqi terminlər olsa da, onların mənalari və hüquqi nəticələri fərqlidir. Hər iki hal müqavilənin qüvvədən düşməsinə gətirib çıxarır, lakin bu iki prosesin hüquqi təbiəti fərqlidir. Aşağıda onların arasındakı əsas fərqlər izah olunur.

Etibarsız Sayılma (Nullity)

Tərif: Müqavilənin etibarsız sayılması, müqavilənin heç bir zaman hüquqi qüvvəyə malik olmaması deməkdir. Bu halda, müqavilə sanki heç vaxt mövcud olmayıb və tərəflər arasında heç bir hüquqi nəticə doğurmayıb.

Nəticə: Etibarsız sayılmış müqavilə tərəflər üçün hüquqi öhdəliklər yaratmır və əvvəldən hüquqi qüvvəyə malik olmadığı üçün tərəflər onun icrasına məcbur deyillər.

Səbəblər:

Hüquqi Qabiliyyətin Olmaması: Tərəflərdən biri yetkinlik yaşına çatmamış və ya hüquq qabiliyyətsizdirsə.

Razılığın Təzyiq və ya Aldatma ilə Alınması: Müqavilə zorla və ya yanlış məlumatla əldə edilibsə.

Qanunsuz Məqsəd: Müqavilənin qanunsuz və ya ictimai qaydalara zidd bir məqsədə xidmət etməsi (məsələn, qanunsuz ticarət).

Müəyyənliyin Olmaması: Müqavilədə tərəflərin hüquq və öhdəlikləri kifayət qədər aydın göstərilməyibsə. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 26-cı, 343-cü və 404-cü maddələri, hüquqi qabiliyyət, zorakılıq, aldatma və qanunsuz məqsədli müqavilələrlə bağlı müddəalar verir. Bu maddələrə əsasən, bu hallardan hər hansı biri baş verərsə, müqavilə etibarsız sayılır.

Misal: Bir yetkinlik yaşına çatmamış şəxs avtomobil almaq üçün müqavilə bağlayırsa, bu müqavilə etibarsızdır, çünki yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər müqavilə bağlamaq hüququna malik deyillər.

Ləğv (Termination)

Müqavilənin ləğvi, müqavilənin əvvəlcə hüquqi qüvvəyə malik olduğu, lakin müəyyən şərtlər və ya pozuntular nəticəsində qüvvədən düşməsi deməkdir. Bu halda, müqavilə ləğv olunanadək hüquqi nəticələr doğurmuş olur.

Müqavilə müəyyən bir müddət ərzində hüquqi nəticələr doğurmuş və tərəflər müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq hərəkət etmiş olurlar. Lakin müəyyən səbəblərdən müqavilə sonradan ləğv edilə bilər.

- Tərəflər qarşılıqlı razılaşma əsasında müqaviləni ləğv edə bilərlər.
- Müqavilədə göstərilən əsas şərtlərdən biri pozulduqda, zərərçəkmiş tərəf müqaviləni ləğv edə bilər.
- Müqavilədə göstərilən öhdəliklərin icrası qeyri-mümkün olduqda (fiziki, texniki və ya hüquqi səbəblərdən), müqavilə ləğv edilir.
- Müqavilədə göstərilən müddət başa çatdıqda, müqavilə ləğv edilir.

- Təbii fəlakətlər, müharibə və ya digər gözlənilməz hallar müqavilənin ləğvinə səbəb ola bilər.

Mülki Məcəllənin 385-ci və 420-ci maddələrinə əsasən, müqavilə icra edilə bilmədikdə və ya tərəflərdən biri şərtləri pozduqda, müqavilə ləğv edilə bilər.

Misal: Müqavilədə göstərilən malın çatdırılma vaxtı keçibse və tərəflərdən biri öhdəliklərini yerinə yetirməyibsə, müqavilə zərərçəkmiş tərəfin tələbiylə ləğv edilə bilər.

Əsas Fərqlər

1. Hüquqi Qüvvə:

- o **Etibarsız Sayılma:** Müqavilə heç vaxt hüquqi qüvvəyə malik olmamış kimi sayılır və müqavilə bağlandığı andan etibarsızdır.
- o **Ləğv:** Müqavilə əvvəldən hüquqi qüvvəyə malik olur, lakin müəyyən səbəblərdən sonradan qüvvədən düşür.

2. Nəticə:

- o **Etibarsız Sayılma:** Müqavilə heç bir hüquqi nəticə doğurmur və tərəflər əvvəlki vəziyyətə qaytarılır.
- o **Ləğv:** Müqavilə müəyyən müddət ərzində hüquqi nəticə doğurmuş olur, lakin ləğv edildikdən sonra artıq hüquqi qüvvəyə malik olmur.

3. Tətbiq Şərtləri:

- o **Etibarsız Sayılma:** Hüquqi qabiliyyətsizlik, aldatma, zorakılıq, qanunsuz məqsəd kimi şərtlər əsasında tətbiq olunur.
- o **Ləğv:** Müqavilə şərtlərinin pozulması, müqavilənin icra edilə bilməməsi və ya tərəflərin razılığı əsasında tətbiq olunur.

4.GÜNDƏLİK HƏYATIMIZDA MÜQAVİLƏLƏR

Müqavilələr, gündəlik həyatımızın ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Hər gün, bəlkə də fərqi nə varmadan, müxtəlif növ müqavilələr bağlayırıq və bu müqavilələr əsasında müxtəlif fəaliyyətlər həyata keçiririk. İstər işə qəbul olmaq, istər alış-veriş etmək, istərsə də xidmətlərdən yararlanmaq üçün bağladığımız müqavilələr bizi hüquqi öhdəliklərə bağlayır və qarşı tərəfdən müəyyən öhdəliklər gözləməyimizi təmin edir. Müqavilələr cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatının nizamlanmasında mühüm rol oynayır və hüquq sisteminin sabitliyini təmin edir.

Sadə alış-verişdən tutmuş, böyük biznes müqavilələrinə qədər bütün bu hüquqi əlaqələr məhz müqavilələr vasitəsilə tənzimlənir. Bank hesabı açmaq, internet xidmətinə qoşulmaq və ya kirayə müqaviləsi imzalamaq kimi gündəlik işlərimizin hər biri hüquqi razılaşmalara əsaslanır. Beləliklə, müqavilələr yalnız iş dünyasında deyil, gündəlik həyatımızın hər sahəsində qarşımıza çıxan vacib hüquqi vasitələrdir.

Əmək Müqavilələri: Hüquq və Öhdəliklər

Əmək müqavilələri, işəgötürənlə işçi arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən rəsmi razılaşmadır. Bu müqavilələr işçi və işəgötürənin hüquq və öhdəliklərini aydın şəkildə müəyyən edir və hər iki tərəfin əmək münasibətlərində qarşılıqlı gözləntilərini təmin edir. İş müqavilələri həm işçilərin hüquqlarının qorunması, həm də işəgötürənlərin fəaliyyətlərini effektiv şəkildə həyata keçirməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İşçinin Hüquqları:

Əməkhaqqı və Ödənişlər: İşçi, müqavilədə göstərilən əməkhaqqını almaq hüququna malikdir. Müqavilədə əməkhaqqı məbləği, ödəniş forması (aylıq, həftəlik və s.), əlavə

ödənişlər (məsələn, bonuslar) və ödənişin vaxtı dəqiq göstərilməlidir.

Misal: Müqavilədə əməkhaqqı 1000 AZN olaraq göstərilibsə, işəgötürən həmin məbləği razılaşıdırılmış vaxtda ödəməlidir.

Təhlükəsiz İş Şəraiti: İşçi təhlükəsiz iş şəraitində işləmək hüququna malikdir. İşəgötürən, iş mühitinin təhlükəsizliyini təmin etmək və işçinin sağlamlığı üçün zəruri şəraiti yaratmaqla öhdədir. Bu, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə təmin olunur.

Misal: İşəgötürən iş yerində təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməli və işçini qoruyucu vasitələrlə təmin etməlidir.

İş Vaxtı və İstirahət: İşçinin müəyyən edilmiş iş vaxtı çərçivəsində işləmək hüququ vardır. Müqavilədə iş saatları, həftəlik iş vaxtı və istirahət vaxtları dəqiq göstərilməlidir. Həmçinin, işçinin qanunla nəzərdə tutulan məzuniyyət hüququ da vardır.

Misal: İş müqaviləsində işçinin həftəlik 40 saat işləyəcəyi və ildə müəyyən müddətlik ödənişli məzuniyyət alacağı göstərilə bilər.

İşdən Çıxarılmama Təminatı: İşçi yalnız qanuni əsaslarla və müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq işdən çıxarıla bilər. Müqavilədə işəgötürənin işçini hansı hallarda işdən çıxarma hüququ olduğu dəqiq göstərilməlidir.

Misal: İş müqaviləsində işdən çıxma və ya çıxarılma halları (məsələn, etik qaydaların pozulması, işin dayandırılması) aydın şəkildə qeyd olunur.

İşəgötürənin Hüquqları:

1. **Müqaviləyə Uyğun İşlərin Görülməsi:** İşəgötürən, işçidən müqavilədə göstərilən vəzifələri yerinə yetirməsini tələb etmək hüququna malikdir. İşçi müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq öz öhdəliklərini tam şəkildə yerinə yetirməli və işəgötürənin tələblərinə əməl etməlidir.

Misal: İşçi müqavilədə qeyd olunan işləri (məsələn, mühasibat işləri, marketing fəaliyyətləri) düzgün və vaxtında icra etməlidir.

2. **İntizamlı Davranış:** İşəgötürən, iş yerində nizam-intizamı təmin etmək hüququna malikdir. İşçi iş yerində intizamlı davranmalı və işəgötürənin təyin etdiyi qaydalara riayət etməlidir.

Misal: İşçi iş vaxtında gəlməli və iş yerində müəyyən edilmiş intizam qaydalarına uyğun davranmalıdır.

3. **İşin Keyfiyyətinə Nəzarət:** İşəgötürən, işçinin gördüyü işlərin keyfiyyətinə nəzarət etmək hüququna malikdir. Müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq, işçinin vəzifələri və işin keyfiyyət standartları müqavilədə göstərilməlidir.

Misal: Müqavilədə işçinin müəyyən işin nəticələrinə cavabdeh olduğu göstərilə bilər, məsələn, satış hədəflərinin yerinə yetirilməsi.

4. **Məxfilik və Şirkət Məlumatlarının Qorunması:** İşəgötürən, şirkətin məxfi məlumatlarının qorunmasını tələb edə bilər. İşçi şirkətlə bağlı məxfi məlumatları qorumaq və onları üçüncü tərəflərlə bölüşməmək öhdəliyinə malikdir.

Misal: İş müqaviləsində işçiyə şirkət məlumatlarının (məsələn, müştəri siyahıları, maliyyə məlumatları) gizli saxlanılması ilə bağlı xüsusi maddə daxil edilə bilər.

İşçinin Öhdəlikləri:

1. **Vəzifələri Düzgün Yerinə Yetirmək:** İşçi, müqavilədə göstərilən vəzifələri vaxtında və düzgün şəkildə yerinə yetirmək öhdəliyinə malikdir. Vəzifələrin icrası işəgötürənin tələblərinə uyğun olmalıdır.
2. **İntizam və Davranış Qaydalarına Riayət:** İşçi iş yerində müəyyən edilmiş qayda və davranış normalarına riayət etməlidir. Bu öhdəlik intizamın təmin edilməsinə və iş yerində qayda-qanunların qorunmasına kömək edir.

3. **Məxfi Məlumatları Qorumaq:** İşçi, şirkətin məxfi məlumatlarını qorumaq və üçüncü şəxslərə açıqlamamaq öhdəliyinə malikdir. Müqavilədə bu barədə xüsusi bəndlər göstərilə bilər.

İşəgötürənin Öhdəlikləri:

1. **Maaş Ödənişi:** İşəgötürən müqavilədə göstərilən əməkhaqqını vaxtında və tam şəkildə ödəmək öhdəliyinə malikdir. Əməkhaqqının gecikdirilməsi və ya tam ödənilməməsi işçi ilə işəgötürən arasında hüquqi məsuliyyət yarada bilər.
2. **Təhlükəsiz İş Şəraiti Təmin Etmək:** İşəgötürən iş yerində işçilərin təhlükəsizliyini təmin etməli və işçilərin sağlamlığını qorumaq üçün zəruri tədbirlər görməlidir.
3. **Məzuniyyətlərin Verilməsi:** İşəgötürən, işçilərə qanunla müəyyən edilmiş məzuniyyətləri təmin etmək öhdəliyinə malikdir. Həm ödənişli, həm də məcburi məzuniyyətlər müqavilədə göstərilməlidir.

Əmək müqavilələri həm işçilərin, həm də işəgötürənlərin hüquqlarını və öhdəliklərini tənzimləyən vacib hüquqi sənədlərdir. İşçilər, müqavilə vasitəsilə hüquqlarının qorunmasını tələb edə bildikləri kimi, işəgötürənlər də müqavilədə göstərilən şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər. Müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq əmək münasibətləri tənzimlənir və hər iki tərəf hüquqi çərçivədə fəaliyyət göstərir.

Alqı-Satqı Müqavilələri və İstehlakçı Hüquqları

Alqı-satqı müqavilələri, hər birimizin gündəlik həyatında tez-tez qarşılaşdığı hüquqi münasibətlərin əsas formalarından biridir. Bu müqavilələr bir tərəfin (satıcı) müəyyən bir malı və ya xidməti digər tərəfə (alıcı) müəyyən şərtlərlə və qiymətlə təklif etməsi və razılaşma əsasında həmin malın və ya xidmətin verilməsi ilə bağlı razılaşmadır. Alqı-satqı müqaviləsi hüquqi cəhətdən tərəflərin öhdəliklərini dəqiq

müəyyən edir, satıcının malı və ya xidməti təmin etmə, alıcının isə müəyyən edilmiş qiyməti ödəmə məsuliyyətini tənzimləyir.

Bu müqavilələr istər kiçik alış-verişlərdə, istərsə də böyük biznes əlaqələrində mühüm rol oynayır. İstehlakçılar hər gün müxtəlif alqı-satqı müqavilələri bağlayır: mağazalardan mal alarkən, onlayn xidmətlərə abunə olduqda və ya evə məişət avadanlıqları aldıqda, hamısı müqavilə əsaslı əlaqələrə əsaslanır. İstehlakçıların hüquqlarını qorumaq və alqı-satqı prosesində hər iki tərəfin hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən etmək üçün ölkələrin qanunvericilik aktları istehlakçıların hüquqlarını xüsusi olaraq qoruyur.

Bu müqavilələr ticarət və xidmətlər sektorunda hüquqi nizamı təmin edir və istehlakçıları aldadıcı və ya keyfiyyətsiz xidmətlərdən qoruyur. Müqavilələrin bağlanması və icrası zamanı istehlakçıların hüquqları qanunlarla tənzimlənir ki, bu da istehlakçılara keyfiyyətli məhsul və xidmətlər almaq hüququ, qüsurlu malların dəyişdirilməsi və ya geri qaytarılması kimi təminatlar verir. Bu hüquqlar alqı-satqı prosesində balansı qorumağa, satıcı və alıcı arasında yaranan mümkün mübahisələrin qarşısını almağa xidmət edir.

İstehlakçıların Hüquqları

1. Keyfiyyətli Mal və ya Xidmətə Sahib Olmaq Hüququ

İstehlakçılar aldıkları mal və ya xidmətin keyfiyyətli olmasını və təyinatına uyğun şəkildə istifadə edilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər. Satıcı, istehlakçıya təqdim etdiyi malın və ya xidmətin qüsursuz olduğuna və müqavilədə nəzərdə tutulan keyfiyyət standartlarına uyğun olduğuna zəmanət verməlidir.

Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında" Qanunu istehlakçıların keyfiyyətli mal əldə etmək hüququnu qoruyur. Bu qanuna əsasən, satıcı keyfiyyətsiz mal təqdim edərsə, istehlakçı həmin malın dəyişdirilməsini və ya geri qaytarılmasını tələb edə bilər.

Avropa Birliyi İstehlakçı Hüquqlarının Müdafiəsi Direktivi (Directive 2011/83/EU), istehlakçılara keyfiyyətli mal və xidmətlərə çıxış hüququ verir. Direktivin məqsədi istehlakçıların hüquqlarının vahid standartlara əsaslanaraq qorunmasını təmin etməkdir.

2. Dəyişdirmə və Geri Qaytarma Hüququ

İstehlakçılar aldıkları malın qüsurlu olduğunu və ya müqavilə şərtlərinə uyğun olmadığını aşkar etdikdə, həmin malı dəyişdirmək və ya geri qaytarmaq hüququna sahibdirlər. Bu hüquq, xüsusilə istehlakçıya çatdırılan malın müqavilədə göstərilən şərtlərə cavab vermədiyi hallarda tətbiq edilir. İstehlakçının bu hüquqları qanunla qorunur. Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında" Qanunun 15-ci maddəsi, istehlakçıların keyfiyyətsiz malların geri qaytarılması və dəyişdirilməsi ilə bağlı hüquqlarını təmin edir.

Birləşmiş Krallıq İstehlakçılar Hüquqları Aktı 2015 (Consumer Rights Act 2015), istehlakçılara qüsurlu malların geri qaytarılması və dəyişdirilməsi hüququ verir. Bu akt istehlakçıların malın qüsurlu olduğunu aşkar etdikdən sonra 30 gün ərzində geri qaytarma hüququnu təmin edir.

3. Tam və Düzgün Məlumatlandırılma Hüququ

İstehlakçılar aldıkları mal və ya xidmət haqqında tam və düzgün məlumat almaq hüququna malikdirlər. Satıcı, malın tərkibi, istifadə qaydaları, təhlükəsizlik məsələləri və zəmanət müddəti barədə istehlakçıya dəqiq məlumat verməlidir. Əgər mal haqqında yanlış və ya natamam məlumat verilsə, bu, istehlakçı hüquqlarının pozulması hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında" Qanunun 7-ci maddəsi, istehlakçıya mal və ya xidmət haqqında tam məlumat verilməsinin zəruriliyini vurğulayır.

Avropa Birliyi İstehlakçı Məlumatlandırma Direktivi (Directive 2005/29/EC) istehlakçıların mallar

haqqında tam və düzgün məlumatlandırılma hüququnu təmin edir. Direktiv istehlakçıların tələyə salınmasının və ya yanlış məlumatlandırılmasının qarşısını almaq üçün xüsusi qaydalar tətbiq edir.

4. Zərərin Ödənilməsi Hüququ

İstehlakçı aldığı mal və ya xidmət nəticəsində hər hansı bir zərəyə uğradıqda, həmin zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Əgər istehlakçıya satıcı tərəfindən qüsurlu mal və ya xidmət təqdim edilərsə və bu, istehlakçının sağlamlığına, əmlakına və ya maliyyə vəziyyətinə zərər verərsə, istehlakçı kompensasiya tələb edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında" Qanunu istehlakçının məruz qaldığı zərərin ödənilməsi ilə bağlı tələbləri təmin edir. Zərərin dəyəri müəyyən edilərək istehlakçıya təzminat ödənilir.¹

ABŞ İstehlakçı Məhsulları Təhlükəsizliyi Komissiyası (Consumer Product Safety Commission - CPSC)² istehlakçıların məhsullardan zərər çəkərkən hüquqlarını qoruyur. İstehlakçılar zərərli məhsullar üçün təzminat tələb edə bilərlər. Bu qanunvericilik istehlakçıları məhsulların təhlükəsizliyi ilə bağlı qorumağı hədəfləyir.

5. Təhlükəsiz İstifadə Hüququ

İstehlakçılar aldıkları mal və ya xidmətlərin təhlükəsiz olmasına dair hüquqlara malikdirlər. Satıcı, malın təhlükəsizliyini təmin etməli və onun istehlakçıya hər hansı zərər verməyəcəyinə diqqət yetirməlidir. Təhlükəsizliyi təmin olunmamış malların satışı qanunla qadağandır və belə hallar istehlakçının hüquqlarının ciddi pozulması hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının

¹ Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında" Qanunu

² ABŞ İstehlakçı Məhsulları Təhlükəsizliyi Komissiyası (Consumer Product Safety Commission - CPSC)

Müdafiəsi Haqqında" Qanunun 14-cü maddəsi, istehlakçıların təhlükəsiz məhsullara çıxış hüququnu qoruyur və satıcıları məhsulların təhlükəsizliyi ilə bağlı məsuliyyət daşımağa məcbur edir.

Birləşmiş Krallıq Təhlükəsiz Məhsullar Qanunu 1987 (Consumer Protection Act 1987) ¹təhlükəsiz olmayan malların satışını qadağan edir. Qanuna əsasən, istehlakçılar təhlükəsizliyi təmin olunmamış mallar üçün kompensasiya tələb edə bilərlər.

Yerli və xarici qanunvericiliklər, istehlakçıların hüquqlarını qorumaq məqsədilə xüsusi mexanizmlər təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının qanunları istehlakçıların hüquqlarını qorumaqla yanaşı, xarici mənbələrdən ilham alır və global standartlara uyğunlaşır. Bu hüquqlar istehlakçıların təhlükəsiz, keyfiyyətli məhsul və xidmətlərdən istifadə etməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Alqı-Satqı Müqavilələrində Diqqət Edilməli Məqamlar

1. Müqavilə Şərtlərinin Dəqiqliyi

Alqı-satqı müqaviləsinin şərtləri, tərəflər arasında yaranan hüquqi münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi üçün son dərəcə aydın və dəqiq olmalıdır. Müqavilədə mal və ya xidmətin xüsusiyyətləri, qiyməti, çatdırılma və ödəniş şərtləri, keyfiyyət standartları və zəmanət müddəti kimi hər bir detal dəqiq şəkildə göstərilməlidir. Şərtlərin qeyri-müəyyən və ya natamam olduğu hallarda, tərəflər arasında anlaşılmazlıqlar yarana bilər və bu da hüquqi mübahisələrə səbəb ola bilər. **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 373-cü maddəsi** müqavilə şərtlərinin aydın və dəqiq olmasını tələb edir. Bu maddəyə əsasən, qeyri-müəyyən şərtlər müqavilənin qüvvəsinə xələl gətirə bilər. **Avropa Birliyi İstehlakçı**

¹ Birləşmiş Krallıq Təhlükəsiz Məhsullar Qanunu 1987 (Consumer Protection Act 1987)

Hüquqları Direktivi (Directive 2011/83/EU)¹, alqı-satqı müqavilələrinin şəffaf və aydın olması tələblərini vurğulayır. Müqavilə şərtlərinin qeyri-müəyyənliyi istehlakçının hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər.

2. Zəmanət və Geri Qaytarma Şərtləri

Müqavilədə malın zəmanət şərtləri və istehlakçının geri qaytarma hüquqları dəqiq şəkildə göstərilməlidir. Zəmanət müddəti ərzində istehlakçı malda hər hansı qüsurlar və ya çatışmazlıq aşkar etdikdə, həmin malın dəyişdirilməsini, təmirini və ya geri qaytarılmasını tələb edə bilər. Zəmanət müddəti satıcının təqdim etdiyi malın keyfiyyətinə və istifadəyə yararlılığına təminat verir və bu, istehlakçının hüquqlarını qorumaq üçün mühüm hüquqi mexanizmdir. Azərbaycan Respublikasının İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında Qanunun 15-ci maddəsi, istehlakçının keyfiyyətsiz malların geri qaytarılması və ya dəyişdirilməsi hüququnu təmin edir. Satıcı zəmanət müddəti ərzində təqdim olunan qüsurları aradan qaldırmağa borcludur. **Birləşmiş Krallıq İstehlakçılar Hüquqları Aktı 2015** (Consumer Rights Act 2015)², istehlakçının zəmanət müddəti ərzində malların təmiri, dəyişdirilməsi və ya geri qaytarılması hüququnu təmin edir. Bu akt zəmanət və geri qaytarma ilə bağlı aydın hüquqi çərçivə təqdim edir.

3. Müqavilənin Yazılı Olması

Alqı-satqı müqavilələrinin yazılı formada bağlanması hüquqi təhlükəsizlik və şəffaflıq təmin edir. Yazılı müqavilələr tərəflərin öhdəliklərini və hüquqlarını aydın şəkildə göstərir və tərəflər arasında hər hansı mübahisə yaranarsa, yazılı müqavilə hüquqi sübut kimi istifadə edilə bilər. Yazılı müqavilələr, xüsusilə mübahisələrin məhkəmə və ya arbitraj yolu ilə həll

¹ Avropa Birliyi İstehlakçı Hüquqları Direktivi (Directive 2011/83/EU)

² Birləşmiş Krallıq İstehlakçılar Hüquqları Aktı 2015 (Consumer Rights Act 2015)

edilməsi zamanı əhəmiyyətli rol oynayır. **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin** 324-cü maddəsinə əsasən, müəyyən hüquqi əməliyyatlar, o cümlədən daşınmaz əmlak alqı-satqısı kimi müqavilələr yazılı formada bağlanmalıdır. Yazılı müqavilə tərəflər arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən mühüm sənəd hesab olunur. **ABŞ Restatement (Second) of Contracts** yazılı müqavilələrin hüquqi mübahisələrin həllində əhəmiyyətini vurğulayır. Yazılı müqavilələr tərəflər arasında razılaşmanın dəqiq təsdiqi hesab edilir və hüquqi müdafiə vasitəsi kimi istifadə olunur.

Alqı-satqı müqavilələri tərəflər arasında hüquqi sabitlik və etibarlılıq yaratmaq üçün dəqiq və yazılı olmalıdır. Müqavilə şərtlərinin aydın şəkildə müəyyən edilməsi, zəmanət və geri qaytarma şərtlərinin dəqiq göstərilməsi və müqavilənin yazılı formada bağlanması hüquqi təhlükəsizlik və istehlakçı hüquqlarının qorunması üçün əsas amillərdir.

Gündən-günə rast gəlinən digər müqavilə növləri

Müqavilələr hüququn əsas elementlərindən biridir və gündəlik həyatımızın demək olar ki, hər bir sahəsində rast gəlinir. Müqavilələr yalnız alqı-satqı ilə məhdudlaşmır, əksinə, hüquqi öhdəliklərimizi və hüquqlarımızı tənzimləyən çoxsaylı digər növ müqavilələr mövcuddur. Bu müqavilələr insanların fərdi, sosial və işgüzar münasibətlərini tənzimləmək üçün mühüm vasitədir. Hər bir müqavilə növü öz spesifik hüquqi aspektləri ilə fərqlənir və fərqli sahələrdə tətbiq edilir. Aşağıda gündəlik həyatda ən çox rast gəlinən digər müqavilə növləri geniş şəkildə izah olunur:

1. İcarə (Kirayə) Müqavilələri

İcarə müqavilələri gündəlik həyatımızda ən çox rast gəlinən hüquqi razılaşmalardandır. Bu müqavilə bir tərəfin (icarəyə verən) müəyyən bir əmlakı müəyyən müddət üçün digər tərəfə (icarəçi) istifadəyə verdiyi hüquqi razılaşmadır. İcarə müqaviləsi, adətən mənzillərin, ofislərin, avtomobillərin və digər əmlakın istifadəsi ilə bağlı bağlanır. Bu müqavilə həm

icarə verən, həm də icarəçinin hüquq və öhdəliklərini dəqiq şəkildə müəyyən edir.

Misal: Bir şəxsin mənzilini digər şəxsə kirayə verməsi və ya bir şirkətin ofisini müəyyən müddətə icarəyə götürməsi.

Müqavilədə əmlakın istifadəsi müddəti, aylıq icarə haqqı, təmir və təmizləmə xərcləri, müqavilənin pozulması hallarında tətbiq edilən cərimələr kimi şərtlər müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 670-ci maddəsi icarə müqavilələrinin bağlanması və hüquqi əsaslarını tənzimləyir.

2. Kredit Müqavilələri

Kredit müqavilələri şəxslərin və ya müəssisələrin maliyyə tələblərini qarşılamaq üçün bank və ya digər kredit təşkilatları ilə bağladığı hüquqi sənədlərdir. Bu müqavilə vasitəsilə kredit verən şəxs və ya təşkilat müəyyən məbləği borc verir və borcalan həmin məbləği müəyyən şərtlər daxilində geri qaytarmağı öhdəsinə götürür. Kredit müqavilələri gündəlik maliyyə əməliyyatlarında geniş istifadə olunur və şəxsi, işgüzar və ya mənzil kimi müxtəlif məqsədlər üçün tətbiq edilir. İpoteka krediti ilə mənzil alınması və ya avtomobil krediti ilə nəqliyyat vasitəsinin əldə edilməsi. Kreditin məbləği, faiz dərəcəsi, geri ödəmə müddəti, kreditin məqsədi, kredit pozulması hallarında tətbiq edilən sanksiyalar. **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 715-ci maddəsi kredit müqavilələrinin hüquqi çərçivəsini tənzimləyir.**

3. Əmək Müqavilələri

Əmək müqavilələri işçi və işəgötürən arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən mühüm hüquqi razılaşmalardır. Bu müqavilə işçinin vəzifələrini, iş saatlarını, maaşını, məzuniyyətlərini, təhlükəsiz iş şəraitini və digər şərtləri müəyyən edir. Əmək müqaviləsi işəgötürənə işçini iş yerində nizam-intizam yaratmağa imkan verir və eyni zamanda işçiyə hüquqi müdafiə təqdim edir. Müqavilə həm daimi, həm də müvəqqəti işlər üçün bağlana bilər.

Misal: Şəxsin bir şirkətdə işə qəbul edilməsi və müqavilə əsasında hüquq və öhdəliklərin müəyyən edilməsi.

İşçinin maaşı, iş saatları, məzuniyyət günləri, iş şəraiti və işdən çıxarılma şərtləri müqavilədə dəqiq göstərilir. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi iş müqavilələrinin hüquqi çərçivəsini və işçi hüquqlarını tənzimləyir.¹

4. Sığorta Müqavilələri

Sığorta müqaviləsi, sığorta şirkəti ilə sığortalı arasında bağlanan hüquqi razılaşmadır. Bu müqavilə vasitəsilə sığorta şirkəti müəyyən risklərə qarşı maliyyə qorunması təqdim edir, sığortalı isə müəyyən məbləğdə sığorta haqqı ödəməyi öhdəsinə götürür. Sığorta müqavilələri gündəlik həyatda çox geniş tətbiq olunur və müxtəlif növ risklərə qarşı qorunmanı təmin edir. Sağlamlıq, avtomobil, əmlak və səyahət sığortası ən çox rast gəlinən sığorta növləridir.

Misal: Şəxsin avtomobilini və ya mənzilini sığortalaması və sığorta müqaviləsi əsasında müəyyən təminatlar alması.

Sığortalanmış risklər, sığorta haqqı, sığorta müddəti və sığorta şirkətinin öhdəlikləri müqavilədə aydın şəkildə göstərilir. Azərbaycan Respublikasının Sığorta Haqqında Qanunu sığorta müqavilələrinin hüquqi tənzimlənməsini təmin edir.²

5. Xidmət Müqavilələri

Xidmət müqavilələri, bir tərəfin digər tərəfə müəyyən xidmət təqdim etməyi öhdəsinə götürdüyü hüquqi razılaşmadır. Bu növ müqavilələr gündəlik həyatda müxtəlif xidmətlərin təmin edilməsi üçün bağlanır: təmir, texniki xidmət, məsləhət xidməti, internet provayder xidməti və digər xidmət sahələrində tətbiq olunur. Xidmət müqaviləsi xidmətin keyfiyyətini, müddətini və ödəniş şərtlərini müəyyən edir.

¹ Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi

² Azərbaycan Respublikasının Sığorta Haqqında Qanunu

Misal: Ev təmiri üçün ustalarla və ya internet provayderi ilə bağlanan müqavilə.

Xidmətin növü, keyfiyyəti, icra müddəti və xidmətin dəyəri müqavilədə dəqiq göstərilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 720-ci maddəsi xidmət müqavilələrinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

6. Satışdan Sonra Xidmət Müqavilələri (Təmir və Zəmanət)

Satışdan sonra xidmət müqavilələri, bir tərəfin təqdim etdiyi mal və ya xidmətə müəyyən zəmanət və ya təmir xidmətləri göstərməsini öhdəsinə götürdüyü hüquqi razılaşmadır. Bu müqavilə, xüsusilə, texnoloji avadanlıqlar, məişət cihazları və avtomobillər kimi məhsulların satışından sonra tətbiq edilir. Zəmanət müqaviləsi istehlakçının malın qüsurlu tapıldığı halda onu təmir etdirmək və ya dəyişdirmək hüququnu təmin edir.

Misal: Avtomobilin zəmanət müddətində təmir edilməsi və ya ev məişət texnikasının təmir olunması ilə bağlı bağlanan müqavilələr.

Zəmanət müddəti, təmir şərtləri və geri qaytarma hüquqları müqavilədə dəqiq göstərilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında Qanunu satışdan sonra xidmət müqavilələrinin hüquqi əsaslarını tənzimləyir.

7. Abunəlik Müqavilələri

Abunəlik müqavilələri bir şəxs və ya təşkilatın müəyyən bir müddət ərzində xidmətlərdən və ya məhsullardan istifadə etməsini təmin edən müqavilədir. Bu müqavilələr adətən internet xidmətləri, telefon, televiziya, jurnal aboneliyi və ya onlayn platformalara çıxış kimi xidmətlər üçün bağlanır. Abunəlik müqavilələri xidmətin təmin olunması və ödəniş şərtlərini tənzimləyir.

Misal: Mobil operatorla telefon xidməti üçün bağlanan müqavilə və ya onlayn məzmun platforması ilə abunəlik müqaviləsi.

II HİSSƏ: İNSAN HÜQUQLARI

1.İNSAN HÜQUQLARININ ƏSASLARI

İnsan hüquqları, hər bir insanın yalnız insan olma səbəbinə görə sahib olduğu fundamental hüquq və azadlıqlardır. Bu hüquqlar insan şəxsiyyətinin toxunulmazlığını, azadlığını, bərabərliyini və ədalətini təmin edir. İnsan hüquqları milli və beynəlxalq hüquqda geniş şəkildə qorunur və cəmiyyətlərdə insan ləyaqətinin qorunması və ədalətli sosial nizamın təmin edilməsi üçün əsas hüquqi və etik prinsiplər kimi qəbul edilir.

İnsan hüquqları ideyası tarixi olaraq çox qədim dövrlərə dayanır və müxtəlif fəlsəfi məktəblər və hüquqi düşüncələr vasitəsilə formalaşmış. Müasir dünyada bu hüquqlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropa Şurası kimi beynəlxalq qurumlar və bir çox ölkələrin milli qanunvericilikləri ilə qorunur. **1948-ci ildə qəbul olunmuş İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi**, insan hüquqlarının qlobal səviyyədə tanınması və qorunması yolunda böyük bir addım olmuşdur.

İnsan hüquqları yalnız fərdi hüquqları deyil, eyni zamanda kollektiv hüquqları da əhatə edir. Buraya yaşamaq hüququ, şəxsi azadlıq və təhlükəsizlik, təhsil hüququ, iş hüququ, təməl sosial və iqtisadi hüquqlar kimi geniş spektrli hüquqlar daxildir. Bu hüquqlar insanların özlərini ifadə etmək, təhlükəsiz yaşamaq və bərabər şəraitdə fəaliyyət göstərmək hüququnu təmin edir.

Bu fəsilə insan hüquqlarının məzmunu, inkişafı, qorunma mexanizmləri və bu hüquqların müqavilələrlə necə əlaqəli olduğu araşdırılacaq. İnsan hüquqları, cəmiyyətlərin ədalətli və bərabər bir şəkildə idarə olunmasında mərkəzi bir rola sahibdir və bu, hüququn digər sahələri ilə sıx bağlıdır.

İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi 10 dekabr 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş və müasir dövrdə insan hüquqlarının qorunması üçün təməl sənəd hesab edilir. Bu bəyannamə hər bir insanın doğuşdan sahib olduğu hüquq və azadlıqları tanıyır və qoruyur, müasir insan hüquqları sisteminin əsasını təşkil edir.

Ümumi Bəyannamə, bütün insanlar üçün hüquqların bərabər və universal olduğunu vurğulayır, cinsindən, irqindən, milliyyətindən, dinindən və ya sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin eyni hüquqlara sahib olduğunu bəyan edir. **Bəyannamə 30 maddədən ibarətdir** və hər bir maddə fundamental insan hüquqları ilə bağlıdır.

Bəyannamənin əsas məqsədi, insan ləyaqətini qorumaq və hər bir insanın hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün hüquqi və etik prinsipləri müəyyən etməkdir. Bəyannamə beynəlxalq hüquqi öhdəlik yaratmasa da, onun prinsipləri sonradan qəbul edilmiş bir çox beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrinin əsasını təşkil etmişdir, o cümlədən **Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)** və **İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)**.

Bəyannamənin Əsas Maddələri:

1. **Bərabərlik və Azadlıq Maddəsi:** Bəyannamənin ilk maddəsi bildirir ki, "bütün insanlar azad və hüquq bərabərliyi ilə doğulurlar." Bu maddə irqindən, dinindən, cinsindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq hər kəsin bərabər hüquqlara sahib olduğunu vurğulayır.
2. **Yaşamaq Hüququ:** Bəyannamənin 3-cü maddəsi hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik hüququnu tanıyır. Bu maddə insanların həyatı üzərindəki bütün təhdidlərə qarşı qorunma hüququnu təmin edir.

3. **Qanun Qarşısında Bərabərlik:** Bəyannamənin 7-ci maddəsi, hər bir şəxsin qanun qarşısında bərabər olduğunu və qanun tərəfindən bərabər şəkildə qorunmaq hüququna malik olduğunu bildirir.
4. **Fikri Azadlıq və İfadə Azadlığı:** 19-cu maddədə hər bir şəxsin fikir, vicdan və din azadlığı hüququ təsbit edilir. Bu maddə insanların fikirlərini sərbəst ifadə etmək və onları müxtəlif yollarla yaymaq hüququnu qoruyur.
5. **İşgəncəyə və İnsanlıqdan Kənar Rəftara Yasaq:** 5-ci maddəyə əsasən, heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar və ya cəzaya məruz qala bilməz.
6. **Təhsil Hüququ:** Bəyannamənin 26-cı maddəsi hər kəsin təhsil almaq hüququna malik olduğunu və təhsilin hamı üçün əlçatan və pulsuz olmalı olduğunu qeyd edir.
7. **Sosial Təminat Hüququ:** Bəyannamənin 22-ci maddəsinə görə, hər bir şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququ vardır və hər kəs cəmiyyətin sosial-iqtisadi qaydalarından bəhrələnməlidir.

İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi insan hüquqlarının universal şəkildə qəbul edilməsinin və qorunmasının təməlini qoydu. Bu sənəd, beynəlxalq hüquq sistemində insan hüquqları prinsiplərini daxil etmək üçün əhəmiyyətli bir addım oldu və qlobal miqyasda insan hüquqlarının təbliği və müdafiəsində əsas rol oynadı.

Bəyannamənin qəbulundan sonra bir çox ölkələr milli qanunvericiliklərində insan hüquqları ilə bağlı təkmilləşdirici addımlar atdı. Beynəlxalq səviyyədə isə bu bəyannamə bir çox insan hüquqları sənədlərinin və müqavilələrinin əsasını təşkil edir.

İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi təkcə hüquqi sənəd olaraq deyil, həm də qlobal ədalət, sülh və insan ləyaqətinin qorunması prinsiplərini dəstəkləyən bir ideoloji yol göstərən mənbə olmuşdur. Bu bəyannamə, insan hüquqlarının

bəşəri dəyərlərin ayrılmaz hissəsi olduğunu təsdiqlədi və gələcək nəsillərə daha ədalətli bir cəmiyyət üçün nümunə oldu.

Bəyannamə beynəlxalq hüququn əsas sənədlərindən biri olmaqla yanaşı, dövlətlərin insan hüquqlarına dair milli qanunvericiliklərini və məhkəmə praktikasını da əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi.

İnsan hüquqları, hər bir insanın yalnız insan olmasına görə sahib olduğu, ayrılmaz, bölünməz və universal hüquqlardır. Bu hüquqlar insan ləyaqətini qorumaq, fərdlərin azad və bərabər yaşamasını təmin etmək məqsədi ilə formalaşdırılmışdır. İnsan hüquqları həm fərdi, həm də kollektiv hüquqları əhatə edir və fərdlərin hüquq və azadlıqlarını təmin edərək cəmiyyətin ədalətli və demokratik əsaslarla idarə olunmasına kömək edir.

İnsan hüquqlarının əsasları həm fəlsəfi, həm də hüquqi cəhətdən inkişaf etmişdir. İnsan hüquqları konsepsiyasının əsasını insan ləyaqəti təşkil edir. Bu hüquqlar, insanın doğuşdan sahib olduğu təbii hüquqlar olaraq qəbul edilir və hər bir şəxsin insan kimi yaşamaq üçün zəruri olan hüquqlarını və azadlıqlarını müəyyən edir.

İnsan Hüquqlarının Əsas Xüsusiyyətləri

1. Universal (Ümumbəşəri) Olması:

İnsan hüquqları hər bir insana, milliyyətindən, irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq şamil edilir. Bu hüquqlar insanın harada yaşamasından və hansı cəmiyyətdə olmasından asılı olmayaraq bütün fərdlər üçün bərabərdir.

2. Ayrılmaz və Bölünməz Olması:

İnsan hüquqları bir-birindən ayrılmaz və bölünməzdir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, mülki və siyasi hüquqlarla yanaşı, bərabər şəkildə qorunur və təmin edilir. Heç bir hüquq digər hüquqlardan üstün tutulmur və hər birinin qorunması və təmin olunması vacibdir.

3. **Fundamental və Təbiidir:**

İnsan hüquqları insanın təbii hüquqları olaraq qəbul edilir. Yəni bu hüquqlar heç bir dövlət və ya təşkilat tərəfindən verilməz, əksinə, insanın öz təbiətindən doğan hüquqlar kimi tanınır. Bu hüquqlar insanın ləyaqətli, azad və bərabər şəraitdə yaşaması üçün əsasdır.

4. **Hüquqi Mühafizə və Təminat:**

İnsan hüquqları qanunla qorunur və dövlətlər bu hüquqları təmin etmək və qorumaqla məsuliyyət daşıyırlar. İnsan hüquqları beynəlxalq müqavilələr, konvensiyalar və milli qanunvericiliklərlə qorunur. Məsələn, **BMT-nin İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi (1948)** və **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (1950)** bu hüquqların qorunmasına dair beynəlxalq sənədlərdir.

İnsan Hüquqlarının Təsnifatı

İnsan hüquqları müxtəlif kateqoriyalara bölünür və fərqli hüquqi sənədlərlə qorunur:

1. **Mülki və Siyasi Hüquqlar:**

Mülki və siyasi hüquqlar, şəxsin özünü ifadə etmək, azad və ədalətli şəkildə cəmiyyətdə iştirak etmək hüquqlarını əhatə edir. Bu hüquqlara yaşamaq hüququ, işgəncəyə məruz qalmamaq, ədalətli məhkəmə hüququ, ifadə azadlığı, seçmək və seçilmək hüququ daxildir. Bu hüquqlar əsasən dövlətlərin müdaxiləsindən qorunmaq məqsədi daşıyır.

Müvafiq Sənəd: Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)

2. **İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar:**

Bu hüquqlar, insanların sosial və iqtisadi rifahını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buraya təhsil almaq, sağlamlıq xidmətlərindən istifadə etmək, iş hüququ, sosial təminat hüququ kimi hüquqlar daxildir. Bu

hüquqlar, əsasən, dövlətin müsbət müdaxiləsini və təminatını tələb edir. (**Müvafiq Sənəd: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)**)

3. **Kollektiv Hüquqlar:**

4. Kollektiv hüquqlar müəyyən sosial qrupların hüquqlarını qorumaq və bu qrupların cəmiyyət daxilində bərabər iştirakını təmin etmək məqsədi daşıyır. Buraya azlıqların hüquqları, ətraf mühitin qorunması, inkişaf hüququ və öz müqəddəratını təyin etmə hüququ daxildir.

İnsan hüquqları anlayışının kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır və zamanla müxtəlif mədəniyyətlərdə, hüquq sistemlərində və fəlsəfi məktəblərdə inkişaf etmişdir. İnsan hüquqlarının müasir forması uzun illər ərzində baş verən siyasi və sosial dəyişikliklər, inqilablar və hüquqi islahatlar nəticəsində formalaşmışdır. Bu inkişaf prosesində qədim Yunanıstan və Roma dövrlərinin hüquq düşüncələri, İslam hüququ və digər dini ənənələrin təsiri olmuşdur. Lakin müasir insan hüquqları anlayışı əsasən İntibah dövrü, Maarifçilik dövrü və 18-ci əsr inqilabları ilə sıx bağlıdır.

İnsan hüquqlarının ilkin formaları qədim sivilizasiyalarda, xüsusən də Mesopotamiya, Misir, Yunanıstan və Romada meydana çıxmışdır. Hammurabi qanunları (e.ə. 18-ci əsr) və Roma Hüququ insanların hüquqlarını müəyyən edən ilk hüquqi sənədlərdən hesab edilir. Qədim Yunan filosofları Sokrat, Platon və Aristotel insan ləyaqəti və cəmiyyətin ədalətli idarə olunması mövzusunda əsaslı müzakirələr aparmışlar.

Roma hüququnun əsaslarını təşkil edən Təbii hüquq anlayışı insanın təbii olaraq əldə etdiyi hüquqlara əsaslanırdı və bu anlayış müasir dövrə qədər hüquqi düşüncəyə təsir göstərmişdir. Bu dövrdə hüquqlar əsasən cəmiyyətin

hüquqi norması kimi qəbul edilirdi, lakin bərabərlik və azadlıq anlayışları müasir formada mövcud deyildi.

Orta əsrlərdə, xüsusən də Avropada insan hüquqlarına dair düşüncələr böyük ölçüdə dini qaydalara və krallıqların qanunlarına əsaslanırdı. Magna Carta (1215) İngiltərədə kralın hakimiyyətini məhdudlaşdıran və vətəndaşlara bəzi hüquqları təmin edən mühüm sənəd idi. Bu sənədin qəbul edilməsi, hüquqi islahatlar və azadlıq anlayışının inkişafında ilk addımlardan biri hesab olunur. Orta əsrlərdə kilsə və dövlətin böyük təsiri altında hüquqlar daha çox dini və mənəvi çərçivədə formalaşdı.

İntibah və Maarifçilik Dövrələri

İntibah dövrü insan hüquqları anlayışının daha da inkişaf etdiyi mərhələ oldu. Bu dövrdə insan ləyaqəti və azadlıq fəlsəfəsi daha çox diqqət mərkəzinə çıxdı. Maarifçilik dövründə isə hüquq və azadlıqların təməl prinsipləri müasir formaya yaxınlaşdı. Maarifçi filosoflar, o cümlədən John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu və Voltaire kimi düşüncə adamları, insanın təbii hüquqları və dövlətin bu hüquqları qoruma öhdəliyi üzərində dayandılar. John Locke (1632-1704) "təbii hüquqlar" konsepsiyasını irəli sürdü və insanların doğuşdan yaşamaq, azadlıq və mülkiyyət hüququna sahib olduğunu bəyan etdi. O, dövlətin bu hüquqları qorumaq üçün mövcud olduğunu vurğuladı. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) "ictimai müqavilə" nəzəriyyəsini irəli sürərək insanların bərabər və azad olaraq təbii vəziyyətdə olduğunu, dövlətin bu bərabərliyi və azadlığı təmin etməli olduğunu bəyan etdi.

Maarifçilik fəlsəfəsi, insan hüquqları anlayışının hüquqi, siyasi və etik əsaslarını yaratmaqla, müasir dövrdə demokratiya və hüququn aliliyini təmin edən hüquqi sənədlərin qəbul edilməsinə şərait yaratdı.

18-ci əsrin böyük inqilabları, xüsusən də Amerika İnqilabı (1776) və Fransa İnqilabı (1789), müasir insan

hüquqları konsepsiyasının formalaşmasında mühüm rol oynadı. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Müstəqillik Bəyannaməsi (1776) və Fransanın İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsi (1789) insanların təbii, ayrılmaz hüquqlarını elan etdi və bu hüquqların dövlətlər tərəfindən qorunması lazım olduğunu bildirdi.

Amerika Bəyannaməsi ilk dəfə olaraq yaşamaq, azadlıq və xoşbəxtliyə can atmaq kimi hüquqları fundamental insan hüquqları kimi tanıdı. Fransa Bəyannaməsi insanların doğuşdan bərabər və azad olduğunu elan edərək, siyasi və hüquqi bərabərliyi təmin edən bir cəmiyyətin əsasını qoydu.

Bu bəyannamələr insan hüquqlarının universal prinsiplər kimi qəbul edilməsində mühüm rol oynadı və daha sonra beynəlxalq hüquq sənədlərinə təsir göstərdi.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra insan hüquqlarının global səviyyədə qorunması daha da vacib hala gəldi. Müharibənin nəticəsində baş verən humanitar fəlakətlərdən sonra insan hüquqlarını universal səviyyədə qoruyan hüquqi sənədlər qəbul edilməyə başladı.

İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsi (1948): Bu sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) tərəfindən qəbul edilib və müasir dövrdə insan hüquqlarının qorunması üçün ən əsas sənədlərdən biri hesab olunur. Bəyannamə insanların təbii hüquqlarını və azadlıqlarını təmin edən universal prinsipləri müəyyən edir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (1950): Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilən bu sənəd, Avropa ölkələrində insan hüquqlarının qorunması üçün hüquqi çərçivə təqdim edir və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi vasitəsilə bu hüquqların tətbiqini təmin edir.

BMT-nin İnsan Hüquqları Paktları (1966): Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Pakt və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Pakt müasir insan hüquqları sisteminin təməl daşlarını təşkil edir və BMT tərəfindən qorunur.

Bu sənədlər insan hüquqlarının universal səviyyədə tanınmasını və qorunmasını təmin etməyə yönəlib. Müasir dövrdə dövlətlər bu hüquqları milli qanunvericiliklərinə daxil etmək və onları qorumaq öhdəliyini daşıyırlar.

İnsan hüquqlarının tarixi inkişafı qədim dövrlərdən başlayaraq, müasir dünyada universal hüquqi prinsip kimi qəbul olunana qədər bir çox sosial, hüquqi və fəlsəfi dəyişikliklərdən keçmişdir. İnsan hüquqları ideyası, demokratiyanın və hüququn aliliyinin təməl prinsiplərindən biri olaraq bəşəriyyətin inkişafında və ədalətli cəmiyyətlərin qurulmasında mühüm rol oynamışdır.

İnsan hüquqları, insanların öz həyatlarına sərbəst şəkildə qərar vermələrinə və hüquqlarının müdafiəsini təmin edən sosial və siyasi nizamda yaşamaqlarına imkan yaradır. Bu hüquqlar həm fərdi azadlığı qoruyur, həm də dövlətlərin hüquqi öhdəliklərini müəyyən edir. İnsan hüquqları bəşəri dəyərləri, bərabərliyi və ədaləti təşviq edir və fərdlərin cəmiyyətdə ədalətli və azad şəkildə fəaliyyət göstərməsinə zəmin yaradır.

Nəticə olaraq, insan hüquqları insan cəmiyyətinin ədalətli və demokratik şəkildə idarə edilməsinin əsas təməlidir. Onlar insanların hüquqi və mənəvi müdafiəsini təmin edən və dövlətlə vətəndaş arasında balansı qoruyan hüquqlardır.

İnsan Hüquqları Nədir? Hüquqların təsnifatı

İnsan hüquqları, hər bir insanın yalnız insan olduğu üçün sahib olduğu fundamental və ayrılmaz hüquqlar və azadlıqlardır. Bu hüquqlar təbiət etibarilə universal xarakter daşıyır və irqindən, cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, dini inancından, dilindən, milliyyətindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq bütün insanların bərabər şəkildə bu hüquqlara malik olduğunu bəyan edir. İnsan hüquqları, insan ləyaqətini qorumaq, fərdlərin layiqli həyat sürməsi, azad, bərabər və təhlükəsiz bir cəmiyyətdə yaşaması üçün təmin olunmuşdur. Bu hüquqlar dövlətlərin və cəmiyyətin fərdlərə qarşı

məsuliyyətlərini müəyyənləşdirir və insanların bir-birilə bərabər şəraitdə yaşamasını təmin edir.

İnsan Hüquqlarının Məqsədi

İnsan hüquqlarının əsas məqsədi insanların azad və təhlükəsiz yaşaması üçün zəruri olan şəraiti təmin etməkdir. Bu hüquqların mövcudluğu insanın ləyaqətini qoruyur və hər bir fərdin öz həyatını idarə etmək hüququnu tanıyır. İnsan hüquqları həm fərdləri, həm də kollektivləri zülm, təqib və bərabərsizliyə qarşı qoruyur. Onlar insanların şəxsi və ictimai həyatda müdaxiləsiz fəaliyyət göstərməsini, azadlıqdan və ədalətdən istifadə etməsini təmin edir. Bu hüquqlar, həmçinin dövlətlə vətəndaşlar arasındakı münasibətləri tənzimləyərək, dövlətin hüquqi çərçivə daxilində fəaliyyət göstərməsini təmin edir.

İnsan Hüquqlarının Əsas Prinsipləri

İnsan hüquqları bütün dünyada hər bir insana şamil edilir. İnsan hüquqları irqindən, cinsindən, dilindən, milliyətindən, dini inancından və ya sosial statusundan asılı olmayaraq hər kəs üçün bərabərdir. Heç bir fərq və ayrı-seçkilik bu hüquqların təminatına mane ola bilməz. Bu prinsip insan hüquqlarının global səviyyədə qorunmasının vacibliyini vurğulayır.

İnsan hüquqları bir-birindən ayrılmazdır və bölünməzdir. Bu, hüquqlar arasında üstünlük və ya önəmlik fərqinin olmadığını bildirir. İqtisadi, sosial, mədəni hüquqların təmin olunması, mülki və siyasi hüquqlarla bərabər şəkildə həyata keçirilməlidir. Hər bir hüquq öz təbiətinə görə bərabər əhəmiyyətə malikdir və onların hər biri digər hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruridir.

İnsan hüquqları dövlətlərin hüquqi öhdəlikləri çərçivəsində qorunur. Bu hüquqlar beynəlxalq və milli qanunlar vasitəsilə təmin edilir və bu hüquqların pozulması dövlətlərə qarşı hüquqi məsuliyyət doğurur. İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq hüquqi sənədlər dövlətlərin bu hüquqları

qorumaq və təmin etmək üçün nəzarət mexanizmləri yaratmasını tələb edir.

Dövlətlər insan hüquqlarının qorunması üçün əsas məsuliyyəti daşıyır. İnsan hüquqları yalnız hüquqi sənədlərdən ibarət deyil, onların həyata keçirilməsi və qorunması üçün dövlətlərin aktiv rol oynaması zəruridir. Dövlətlər qanunlar, institutlar və məhkəmə sistemləri vasitəsilə bu hüquqları qorumaq üçün tədbirlər görməli və insanların hüquqlarına hörmət etməli, onların pozulmasının qarşısını almalıdırlar.

İnsan Hüquqlarının Təsnifatı

İnsan hüquqları müxtəlif kateqoriyalara ayrılır ki, bu da onların funksiyalarını, təminat mexanizmlərini və məqsədlərini müəyyən edir. İnsan hüquqlarının təsnifatı onların fərdi azadlıqlarını, sosial rifahını, kollektiv hüquqları və qlobal səviyyədə müdafiə edilməli olan hüquqları əhatə edir. Bu hüquqlar insanın bərabər və ədalətli şəkildə yaşaması, dövlətlə münasibətlərinin tənzimlənməsi və beynəlxalq səviyyədə qlobal problemlərin həlli üçün zəruri sayılır.

1. Mülki və Siyasi Hüquqlar

Mülki və siyasi hüquqlar fərdin şəxsi azadlığını və dövlətlə münasibətlərini qoruyan hüquqlardır. Bu hüquqlar fərdin azadlıq və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanaraq, dövlətin və ya başqa bir gücün fərdi hüquqlarını məhdudlaşdırmasına mane olur. Mülki və siyasi hüquqlar insanların təhlükəsiz yaşamaq, öz iradəsinə uyğun fəaliyyət göstərmək və dövlətə qarşı müdafiə olunma hüquqlarını təmin edir. Onlar əsasən dövlətin müdaxiləsindən qorunmaq məqsədi daşıyır və fərdin azadlığını qoruyur.

Mülki və siyasi hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- Yaşamaq hüququ
- Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ
- İşgəncəyə məruz qalmamaq hüququ
- Ədalətli məhkəmə hüququ
- Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ

- Fikir və ifadə azadlığı
- Vicdan və din azadlığı
- Sərbəst toplaşmaq və birləşmək hüququ
- Seçmək və seçilmək hüququ

Müvafiq Sənədlər:

- **Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)**
- **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (1950)**

2. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar insanın rifahı və həyat səviyyəsini təmin etməyə yönəlmiş hüquqlardır. Bu hüquqlar fərdlərin iqtisadi bərabərliyini, sosial təhlükəsizliyini və mədəni hüquqlarını təmin edir. Dövlətin müsbət müdaxiləsini tələb edən bu hüquqlar insanların sosial rifahı və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün vacibdir. Dövlətlər və cəmiyyətlər bu hüquqları qorumaq və təmin etmək üçün qanunvericilik tədbirləri görməlidirlər.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- Təhsil hüququ
- Səhiyyə hüququ
- İş hüququ
- Uyğun həyat səviyyəsi hüququ
- Sosial təminat hüququ
- Mədəniyyət və incəsənətə çıxış hüququ
- Ailə qurma və ailə həyatı hüququ

Müvafiq Sənədlər:

- **İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966)**

3. Kollektiv Hüquqlar

Kollektiv hüquqlar müəyyən qrupların, xalqların və ya icmaların hüquqlarını qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu hüquqlar fərdi şəxslərə deyil, qruplara aiddir və əsasən xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu, azlıqların

hüquqlarını və ətraf mühitin qorunmasını əhatə edir. Kollektiv hüquqlar bərabərlik, inkişaf və sülh prinsipləri üzərində dayanır.

Kollektiv hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- Öz müqəddəratını təyin etmə hüququ
- İnkişaf hüququ
- Sülh hüququ
- Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ
- Azlıqların hüquqlarının qorunması

Müvafiq Sənədlər:

- **BMT-nin Deklarasiyası: Xalqların İnkişaf Hüququ (1986)**

4. Üçüncü Nəsil Hüquqlar (İnkişaf Hüququ və Ətraf Mühit Hüquqları)

Üçüncü nəsil hüquqlar, fərdlərin və xalqların qlobal səviyyədə təmin edilməli olan hüquqlarını əhatə edir. Bu hüquqlar daha geniş bir trans-millî çərçivədə qəbul edilir və qlobal problemlərin həllini, həmçinin inkişaf və ətraf mühitin qorunmasını təmin etməyi tələb edir. Bu hüquqlar xalqların qlobal əməkdaşlıq və birgə fəaliyyətlə daha yaxşı bir dünya üçün hüquqlarını qorumaq məqsədini daşıyır.

Üçüncü nəsil hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- İnkişaf hüququ
- Sülh hüququ
- Təmiz və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

Müvafiq Sənədlər:

- **BMT-nin İnkişaf Hüququ üzrə Deklarasiyası (1986)**
- **Rio Bəyannaməsi (1992) – Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə**

İnsan hüquqlarının təsnifatı onların fərqli məqsədlərini və funksiyalarını göstərir. Mülki və siyasi hüquqlar fərdi azadlıq və təhlükəsizliyi təmin edərkən, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar fərdlərin sosial rifahı və bərabərliyi üçün vacibdir. Kollektiv hüquqlar müəyyən qrupların və xalqların

hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir, üçüncü nəsil hüquqlar isə global səviyyədə kollektiv və təbii resursların qorunmasını hədəfləyir. İnsan hüquqlarının təsnifatı, bu hüquqların təminat mexanizmlərini və onların tətbiqini başa düşmək üçün vacibdir.

Avropa insan hüquqları konvensiyası və əsas hüquqlar

Yaşamaq Hüququ (Maddə 2)

Yaşamaq hüququ, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 2-ci maddəsi ilə təmin edilən və insan hüquqlarının əsasını təşkil edən ən fundamental hüquqlardan biridir. Bu hüquq, hər bir insanın həyatının qorunmasını və qanunsuz müdaxilələrdən müdafiə olunmasını nəzərdə tutur. Yaşamaq hüququnun təmin edilməsi dövlətin əsas öhdəliklərindən biridir və bu hüquq konstitusiya və beynəlxalq səviyyədə qorunur. Dövlətlər vətəndaşlarının həyatını qorumaq üçün tədbirlər görmək və onların həyatına qanunsuz müdaxilələrdən çəkinmək öhdəliyinə malikdirlər.

Yaşamaq hüququ, insanın ən vacib və təbii hüquqlarından biri olaraq, digər hüquqların və azadlıqların təmin edilməsi üçün ilkin şərtidir. İnsan həyatının toxunulmazlığını və onun müdafiə edilməsini təmin etmək üçün qəbul edilən bu maddə, dövlətlərə və onların hüquq-mühafizə orqanlarına insan həyatı üzərində sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün müəyyən öhdəliklər yükləyir. Maddə 2, yaşamaq hüququnun yalnız dövlət tərəfindən deyil, üçüncü şəxslər tərəfindən də pozulmasının qarşısını alır və bu hüququn qorunması üçün dövlətin aktiv müdaxiləsini tələb edir.

Yaşamaq hüququ insanların həyatına qarşı istənilən qanunsuz müdaxiləni qadağan edir. Bu, həm dövlət tərəfindən həyata keçirilən qeyri-qanuni hərəkətləri (məsələn, polis və ya təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən tətbiq edilən qanunsuz güc), həm də fərdi şəxslərin həyata keçirə biləcəyi qeyri-qanuni hərəkətləri (məsələn, qətl və ya zorakılıq) əhatə edir.

Dövlətlərin bu hüquq çərçivəsində öhdəlikləri iki əsas sahəyə bölünür:

Dövlət yaşamaq hüququna müdaxilə etməməli və hər hansı qanunsuz hərəkətlə insan həyatına təhlükə yaratmamalıdır. Bu, dövlət orqanlarının və hüquq-mühafizə qüvvələrinin şəxslərə qarşı lazımsız güc tətbiq etməməsini, ölüm cəzasını ləğv etməsini və qanunsuz qətlərdən çəkinməsini tələb edir.

Dövlətin yalnız müdaxilə etməməsi yetərli deyil, eyni zamanda dövlət, şəxslərin həyatını qorumaq üçün aktiv tədbirlər görməli və təhlükəsiz bir mühit təmin etməlidir. Bu, hüquq-mühafizə orqanlarının effektiv işləməsini, zərər çəkmiş şəxslərin qorunmasını və hüquq pozanlara qarşı hüquqi tədbirlərin görülməsini əhatə edir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası yaşamaq hüququnun qorunması çərçivəsində ölüm cəzasının tətbiqinə qarşı mövqe tutur. 6-cı Protokol ölüm cəzasının sülh dövründə tamamilə ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Bir çox Avropa ölkəsi artıq ölüm cəzasını tamamilə ləğv edib, çünki bu, yaşamaq hüququnun ən ciddi pozuntusu kimi qəbul olunur.

- **Misal:** Ölüm cəzasının tətbiq olunduğu bəzi ölkələrdə bu hüququn pozulması kimi dəyərləndirilir və Avropa Şurasına üzv dövlətlər bu cəzayı ləğv etmək öhdəliyinə malikdirlər. 6-cı Protokola qoşulan dövlətlər ölüm cəzasını həm sülh, həm də müharibə dövründə tətbiq etməməlidir.

Polisin və hüquq-mühafizə orqanlarının güc tətbiqi məhdud olmalı və yalnız qanuni əsaslarla, zəruri hallarda həyata keçirilməlidir. Güc tətbiq edilərkən mütənasiblik prinsipinə riayət edilməli, ölümə səbəb ola biləcək zorakılıq yalnız son çarə kimi tətbiq edilməlidir. Bu, polis zorakılığı, əsassız atəş açılması və qanunsuz şəkildə şəxslərin həlak olması hallarında xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

- **Misal:** Polis əməliyyatları zamanı şəxslərin həbs olunması və ya kütləvi etirazların dağıdılması hallarında güc tətbiqi yalnız zəruri hallarda və qanuni əsaslarla həyata keçirilməlidir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dəfələrlə qərarlarında qeyd edib ki, güc tətbiq edərkən polis və ya təhlükəsizlik qüvvələri şəxslərin həyatını təhlükəyə atmadan mütənasib tədbirlər görməlidir.

Dövlətlərin yaşamaq hüququnun təmin edilməsi üçün vətəndaşlarını və ərazisində yaşayan şəxsləri qorumaq öhdəliyi vardır. Bu, yalnız dövlət orqanlarının birbaşa müdaxiləsi ilə deyil, həm də dövlətin üçüncü şəxslərin və ya digər qurumların şəxslərin həyatına təhlükə yaratmasına mane olma öhdəliyi ilə də əlaqəlidir. Dövlət, hüquqi sistemini elə tənzimləməlidir ki, şəxslərin həyatı üzərində hər hansı qanunsuz müdaxilə mümkün olmasın.

- **Misal:** Məişət zorakılığı hallarının qarşısının alınmaması, dövlətin zərər çəkən şəxsləri qorumaq üçün tədbirlər görməməsi yaşamaq hüququnun pozulması kimi dəyərləndirilə bilər. Dövlət, şəxslərin həyatını qorumaq üçün həm məhkəmə, həm də hüquq-mühafizə orqanları vasitəsilə lazımi tədbirlər görməlidir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) yaşamaq hüququnun pozulması ilə bağlı müxtəlif işlərə baxmış və bu hüququn geniş şərhini vermişdir. Məhkəmə dövlətlərin və hüquq-mühafizə orqanlarının güc tətbiq etməsi ilə bağlı işlərdə dövlətin mənfəi öhdəliklərinə toxunaraq, lazımsız güc tətbiqinin qarşısını almaq üçün dövlətlərin hansı addımlar atmalı olduğunu müəyyən etmişdir. AİHM həmçinin yaşamaq hüququnun müdafiəsində dövlətlərin müsbət öhdəliklərini vurğulayaraq, şəxslərin həyatını qorumaq üçün dövlətin qabaqleyici tədbirlər görməsinin vacibliyini qeyd edir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının ən fundamental maddələrindən biri olaraq, insanların həyatına hər hansı bir qanunsuz müdaxiləni qadağan edir və dövlətlərə bu hüququ qorumaq üçün ciddi öhdəliklər yükləyir. Bu maddə, şəxslərin həyatına qarşı dövlət tərəfindən həyata keçirilən qanunsuz hərəkətlərin qarşısını almaqla yanaşı, dövlətlərin şəxsləri üçüncü tərəflərin hücumlarından qorumasını da tələb edir. Dövlətlər yaşamaq hüququnu qorumaq üçün güc tətbiqini məhdudlaşdırmalı, məhkəmə nəzarəti mexanizmlərini gücləndirməli və şəxslərin həyatına hər hansı müdaxilənin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görməlidir.

İşgəncə Qadağası (Maddə 3)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 3-cü maddəsi işgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar və ya cəzanın qəti qadağan edilməsini təmin edir. Bu maddə, insan ləyaqətinə hörmətin əsas prinsiplərindən biri olan insan hüquqlarının toxunulmazlığını təmin edir və dövlətlərin hər hansı işgəncə və ya təhqirə qarşı sarsılmaz mövqeyini tələb edir. AİHK-nin digər maddələrindən fərqli olaraq, Maddə 3 heç bir şərt və istisna tanımır; yəni işgəncə qadağası müharibə, ictimai təhlükəsizlik və ya fəvqəladə vəziyyətlər zamanı belə pozula bilməz.

Bu hüququn mütləq xarakter daşması və istənilən şəraitdə toxunulmaz olması onu AİHK-də ən əhəmiyyətli maddələrdən biri edir.

Maddə 3-ün Əsas Məzmunu

Maddə 3 ifadə edir:

- "Heç bir şəxs işgəncəyə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz."

Bu maddənin məqsədi, insanlara qarşı tətbiq olunan istənilən zorakı və təhqiredici rəftarın qarşısını almaq və dövlətlərin belə halları qətiyyətlə qadağan etməsini təmin etməkdir. İşgəncə və ya alçaldıcı rəftarın həm dövlət rəsmiləri (polis, təhlükəsizlik orqanları və ya həbsxana əməkdaşları),

həm də fərdi şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsi qadağandır. Dövlətlər işgəncə və qeyri-insani rəftarın qarşısını almaq üçün müsbət öhdəliklər daşıyır.

İşgəncə, Qeyri-İnsani və ya Alçaldıcı Rəftarın Anlamı

1. İşgəncə: İşgəncə, bir şəxsin fiziki və ya psixoloji əzab çəkməsi üçün bilərəkdən və qəsdən törədilən hərəkətlərdir. İşgəncə əksər hallarda şəxsdən məlumat almaq, etiraf əldə etmək və ya müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. İşgəncə adətən ağır və uzunmüddətli fiziki və ya psixoloji zorakılıqla müşayiət olunur.

- **Misal:** Şəxsin məhkəməyə ifadə verməyə məcbur edilməsi üçün döyülməsi və ya ona ağır fiziki işgəncələr verilməsi.

2. Qeyri-insani Rəftar: Qeyri-insani rəftar, insana ciddi fiziki və ya psixoloji ziyan vuran və insan ləyaqətinə hörmətsizlik göstərən rəftar növüdür. Bu hərəkətlər insanın ağır psixoloji əzab çəkməsinə və ya onun fiziki sağlamlığına zərər vurmasına səbəb olur. Qeyri-insani rəftar işgəncə qədər ağır olmasa da, ciddi hüquq pozuntusu hesab edilir.

- **Misal:** Həbsxana şəraitində əsassız olaraq şəxsin uzun müddət fiziki və mənəvi əzab çəkdiyi bir vəziyyətdə saxlanması və ya tibbi yardımdan məhrum edilməsi.

3. Alçaldıcı Rəftar və ya Cəza: Alçaldıcı rəftar və ya cəza, bir şəxsin ləyaqətini təhqir edən, onu ictimaiyyət qarşısında aşağılayan və şəxsi həyatı üzərində təhqiredici təsir göstərən hərəkətlərdir. Bu, şəxsin psixoloji ziyan çəkməsinə və özünü aşağılanmış hiss etməsinə səbəb ola biləcək istənilən rəftar növünü əhatə edir.

- **Misal:** Polis tərəfindən təhqiredici və alçaldıcı şəkildə axtarış keçirilməsi və ya bir şəxsin məhkəmə prosesində təhqir edilməsi.

Dövlət orqanları şəxslərə qarşı hər hansı işgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar tətbiq etməməli və buna yol verməməlidir. Dövlətlərin şəxsi təhqir etməməsi və işgəncə tətbiq etməməsi, bu hüququn əsas tərkib hissəsidir.

Dövlətlər işgəncə və ya qeyri-insani rəftarın qarşısını almaq üçün effektiv tədbirlər görməli və bu kimi halların baş verməməsi üçün hüquq-mühafizə orqanlarını nəzarətdə saxlamalıdır. Dövlət işgəncəyə məruz qalan şəxsləri qorumaq üçün zəruri addımlar atmalı və bu cür halların baş verməməsi üçün qanunvericilik mexanizmləri yaratmalıdır.

Dövlətin bu hüquqları pozması kifayət etmir; o, həmçinin işgəncənin qarşısını almaq və qurbanları qorumaq üçün aktiv tədbirlər görməlidir. Əgər dövlət işgəncə və ya qeyri-insani rəftar barədə məlumat aldıqda bu hallara müdaxilə etmərsə və lazımi tədbirləri görmürsə, o, bu hüququ pozmuş sayılır. Dövlətlər şəxslərin saxlanıldığı həbsxana, təcridxana və digər məkanlarda insan ləyaqətini qoruyan şərait təmin etməlidir. Şəxslər burada qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarla qarşılaşmamalıdır. Həbsxana şəraitinin qəbul edilməz olduğu hallar, maddə 3-ün pozulması hesab edilə bilər.

- **Misal:** Bəzi məhkəmə qərarlarında dövlətlərin həbsxanalarda məhkumları çox dar və sağlamsız yerlərdə saxladığı, onlara kifayət qədər tibbi yardım göstərmədiyi və ya pis rəftar etdiyi hallar qeyri-insani rəftar kimi dəyərləndirilmişdir.

Polis və digər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən şəxslərin sorğulanması və ya təhqiqat zamanı işgəncənin tətbiq edilməməsi təmin olunmalıdır. Şəxslərin təzyiqlə altında etiraf verməsi və ya zorakılıqla ifadə alınması AİHK-nin 3-cü maddəsinin pozulması kimi qiymətləndirilir.

- **Misal:** AİHM işlərindən birində şəxsə qarşı ağır işgəncə ilə etiraf alınması, maddə 3-ə zidd olaraq qeyri-insani rəftar hesab edilmişdir. Məhkəmə belə halları

dövlətlərin insan hüquqlarını ciddi şəkildə pozması kimi qiymətləndirir.

Dövlətlər yalnız rəsmi orqanların deyil, həm də fərdi şəxslərin tətbiq etdiyi işgəncə və qeyri-insani rəftara qarşı müsbət tədbirlər görməlidirlər. Bu, xüsusilə, məişət zorakılığı və qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınmasında vacibdir.

- **Misal:** Məhkəmələrdə məişət zorakılığı qurbanlarının dövlət tərəfindən qorunmaması və onlara qarşı qeyri-insani rəftarın qarşısının alınmaması maddə 3-ün pozulması kimi dəyərləndirilmişdir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) işgəncə və qeyri-insani rəftarla bağlı bir sıra mühüm qərarlar vermişdir. Bu qərarlar işgəncəyə qarşı mübarizənin effektiv şəkildə aparılmasına yönəlmişdir. Məhkəmə işlərində mütəmadi olaraq işgəncə hallarında dövlətlərin mənfi və müsbət öhdəliklərinin pozulması halları araşdırılır.

Selmouni Fransaya qarşı (1999): Bu işdə AİHM qərar verdi ki, polis tərəfindən saxlanılan şəxsin təkrar-təkrar döyülməsi və təhqir edilməsi işgəncə kimi qiymətləndirilməli və maddə 3-ün pozulması hesab edilməlidir.

Ireland Birləşmiş Krallığa qarşı (1978): Bu işdə məhkəmə qəddarlıqla həyata keçirilən sorğulama metodlarının qeyri-insani və alçaldıcı rəftar olaraq qəbul edildiyini və maddə 3-ün pozulduğunu müəyyən etmişdir. İnsan ləyaqətinə hörmətin və insan hüquqlarının toxunulmazlığının əsas dayaqlarından biridir. Dövlətlər işgəncə və qeyri-insani rəftarın qarşısını almaq üçün həm mənfi, həm də müsbət öhdəliklər daşıyır. İşgəncə qadağası insan hüquqlarının qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu hüququn qorunması dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların ən əsas vəzifələrindən biridir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi, dövlətlərdən insan hüquqlarının ən yüksək səviyyədə

qorunmasını və şəxslərin ləyaqətinə hörmət göstərilməsini tələb edir.

Azadlıq və Təhlükəsizlik Hüququ (Maddə 5)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 5-ci maddəsi hər bir şəxsin azadlıq və təhlükəsizlik hüququnu qorumağa yönəlmişdir. Bu maddə şəxslərin qanunsuz və əsassız həbs edilməsinin qarşısını alır və hər bir insanın yalnız qanuni və hüquqi əsaslarla azadlığından məhrum edilməsini təmin edir. **Maddə 5** dövlətlərə insan azadlığına müdaxilə edərkən hüquqi əsasları ciddi şəkildə izləmək öhdəliyi qoyur və bu hüququn pozulmasının qarşısını alır.

Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ şəxsi azadlığı qorunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu hüququn pozulması hallarında şəxslərin müdafiə mexanizmlərindən istifadə etməsinə şərait yaradır. Həbs və ya saxlanılma yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda və hüquqi əsaslarla baş verə bilər.

Maddə 5-in Əsas Məqsədi

Maddə 5 şəxslərin azadlıqlarına qanunsuz müdaxilənin qarşısını almaq məqsədi daşıyır və bununla yanaşı, həbs və ya saxlanılma hallarında şəxslərin ədalətli məhkəmə hüquqlarını qoruyur. Bu maddə dövlətlərin şəxsləri qanunsuz saxlanılma və ya həbsdən qorumaq üçün hüquqi təminatlar yaratmasını tələb edir. Eyni zamanda, şəxslərin həbs edildiyi və ya saxlanıldığı hallarda onların hüquqlarının qorunmasını və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən sui-istifadə hallarının qarşısını alır.

Maddə 5-in Əsas Məzmunu

Maddə 5 fərdlərin həbs edilməsi və ya azadlığından məhrum edilməsi ilə bağlı bir neçə hüquqi prinsipi müəyyən edir:

1. **Qanuni Həbsin Şərtləri (Maddə 5.1)** Bu maddəyə görə, hər bir şəxsin qanunsuz həbslərdən və saxlanılmalardan qorunma hüququ vardır. Şəxsin həbs edilməsi yalnız aşağıdakı hallarda qanuni hesab olunur:

- Həmin şəxs bir məhkəmə hökmü əsasında məhkum edildikdə.
- Şəxs məhkəmə qərarı ilə həbs olunarsa və ya onun məhkəmə prosesinə qatılmaqdan qaçması ilə bağlı şübhələr varsa.
- Şəxs bir cinayət hadisəsi törətməkdə ittiham olunduqda və ya bu ittiham əsasında saxlanıldıqda.
- Şəxs məhkəmənin qanuni əmrlərinə riayət etmədikdə və ya qanunsuz hərəkətlər etdikdə saxlanıla bilər.
- Uşaqların və ya psixi xəstə şəxslərin qanuni nəzarət altında saxlanması.

Yalnız bu hallarda şəxs azadlığından məhrum edilə bilər. Əks halda, həbs və ya saxlanılma qanunsuz sayılır və şəxsin hüquqları pozulur.

2. Məhkəmə Prosedurlarına Uyğun Saxlanılma

(Maddə 5.2) Saxlanılan hər bir şəxsə, həbs olduğu zaman dərhal saxlanılma səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən ittihamlar haqqında məlumat verilməlidir. Şəxsə onun hüquqları və saxlanma müddəti haqqında aydın şəkildə məlumat verilməlidir. Bu şərtlər yerinə yetirilmədikdə, həbs qeyri-qanuni sayılır.

- **Misal:** Şəxsin saxlanıldığı anda ona hansı səbəblə həbs olduğu izah edilməlidir, belə ki, ittihamlar və saxlanılma səbəbi şəxsin azadlıq hüququnun əsas təminatlarından biridir.

3. Məhkəmə Təftişi Hüququ (Maddə 5.3)

Saxlanılan şəxs məhkəmə qarşısına çıxarılmaz hüququna malikdir. Şəxsin saxlanması yalnız məhkəmənin qərarına əsaslanmalıdır və şəxs mümkün qədər tez məhkəmə qarşısına çıxarılmalıdır. Həbs olunmuş şəxs qanuni səbəblər olmadan uzun müddət saxlanıla bilməz. Əgər

məhkəmə prosesində həbsin qanuni olmadığı aşkar edilərsə, şəxs dərhal azad edilməlidir.

- **Misal:** Şəxsin məhkəmə qarşısına çıxarıldıqdan sonra qanuni qərar olmadan uzun müddət saxlanılması maddə 5-in pozulması kimi qəbul edilə bilər.

4. **Həbslə Bağlı Hüquqi Müdafiə (Maddə 5.4)** Hər bir şəxs qanuni həbs olunub-olunmadığını müstəqil məhkəmə vasitəsilə dərhal mübahisələndirmək hüququna malikdir. Saxlanılan şəxsin məhkəmə qarşısında həbsin qanuni əsaslarla aparılmadığını iddia etmək hüququ vardır. Əgər məhkəmə saxlanılmanın qanunsuz olduğunu müəyyən edərsə, şəxs dərhal azad edilməlidir.

- **Misal:** Əgər bir şəxs qanunsuz şəkildə saxlanıldığını düşünürsə, o, məhkəməyə müraciət edərək öz həbsinin qanunsuz olduğunu sübut edə bilər. Məhkəmə bu işi dərhal araşdırmalıdır.

5. **Təzminat Hüququ (Maddə 5.5)** Qanunsuz şəkildə saxlanılan və ya həbs olunan hər bir şəxsin kompensasiya tələb etmək hüququ vardır. Bu, həbs və saxlanılma zamanı şəxsin hüquqlarının pozulduğunu sübut edərsə, dövlət ona kompensasiya ödəməlidir.

- **Misal:** Bir şəxsin qanunsuz həbs olunması halında, məhkəmə həmin şəxsə dəyən zərərin ödənilməsi barədə qərar çıxara bilər.

Dövlətlər şəxslərin qanunsuz və əsassız şəkildə həbs edilməməsi və azadlığından məhrum olunmaması üçün tədbirlər görməlidir. Həbs və saxlanma yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda baş verə bilər.

Dövlətlər saxlanılan şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün qanunvericilik tədbirləri görməlidir. Dövlətin müsbət öhdəliyi hüquq-mühafizə orqanlarının qanunsuz hərəkətlərinə

qarşı müdaxilə etmək və bu hüquqların qorunmasını təmin etməkdir.

Dövlətlərin həmçinin saxlanılma şəraitinin insan ləyaqətinə uyğun olmasını və şəxslərin qanuni şəkildə həbs edilməsi ilə bağlı məlumatlandırılmasını təmin etmələri lazımdır.

Maddə 5 ilə Bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Qərarları

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) azadlıq və təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı çoxsaylı mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Məhkəmə qərarlarında həbs və saxlanılma hallarında dövlətlərin mənfi və müsbət öhdəliklərinə xüsusi diqqət yetirir və qanunsuz saxlanma hallarında təzminat tələb edir.

McKay Birləşmiş Krallığa qarşı (2006): AİHM bu işdə şəxsin saxlanıldıqdan sonra çox uzun müddət məhkəmə qarşısına çıxarılmadığını müəyyən edərək, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozulduğunu təsbit etmişdir. Bu işdə məhkəmə şəxsin mümkün qədər tez məhkəməyə çıxarılmasının vacibliyini vurğulamışdır.

Fox, Campbell və Hartley Birləşmiş Krallığa qarşı (1990): Məhkəmə şəxslərin terrorçuluqda ittiham olunduqları halda saxlanılmasının yetərli əsaslarla həyata keçirilmədiyini və saxlanma müddətində onlara ittihamların dəqiq izah edilmədiyini müəyyən etmişdir. Bu halda şəxslərin azadlıq hüququnun pozulması aşkar edilmişdir.

Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ hər bir insanın fundamental hüquqlarından biridir və bu hüquq şəxslərin qanunsuz həbslərdən və saxlanılmalardan qorunmasını təmin edir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 5-ci maddəsi dövlətlərə şəxslərin azadlıqlarını məhdudlaşdırarkən qanunvericiliyə ciddi şəkildə ri

Ədalətli Məhkəmə Hüququ (Maddə 6)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 6-cı maddəsi, hər bir insanın işinin ədalətli və şəffaf şəkildə

müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən araşdırılması hüququnu təmin edir. Bu maddə həm mülki, həm də cinayət işlərində şəxslərin ədalətli mühakimə olunma hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir. Ədalətli məhkəmə hüququnun əsas məqsədi məhkəmə proseslərinin şəffaf, qanuni və hər iki tərəf üçün bərabər imkanlarla aparılmasını təmin etməkdir.

Bu maddə hüquqi ədalətin təmin olunması və şəxslərin müdafiə hüquqlarının qorunması üçün çox əhəmiyyətli bir mexanizmdir. Ədalətli məhkəmə hüququ insan hüquqlarının əsasını təşkil edir, çünki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məhkəmə vasitəsilə təmin olunur.

Maddə 6-nın Əsas Prinsipləri

Maddə 6, məhkəmə proseslərində ədalətliliyi təmin edən bir sıra mühüm prinsipləri təsbit edir:

1. **Ədalətli Mühakimə Hüququ (Maddə 6.1)** Hər bir şəxs, işinin müstəqil, qərəzsiz və qanunla müəyyən edilmiş məhkəmə tərəfindən vaxtında və ədalətli şəkildə araşdırılmasını tələb etmək hüququna malikdir. Bu, məhkəmə proseslərinin şəffaf və bərabər əsaslarla həyata keçirilməsini təmin edir.

Ədalətli mühakimə hüququna aşağıdakılar daxildir:

- o İşin qanuni və məhkəmədə hər iki tərəf üçün bərabər imkanlarla araşdırılması.
- o Məhkəmə iclaslarının ictimai şəkildə keçirilməsi (lakin müəyyən hallarda məhkəmələr iclasları qapalı keçirmək hüququna malikdir, məsələn, milli təhlükəsizlik və ya şəxsi həyatın toxunulmazlığı səbəbilə).
- o Məhkəmənin müstəqilliyi və qərəzsizliyi.
- o İddiaçının və ya ittiham olunan şəxsin bütün hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilməsi.
- o **Misal:** Məhkəmənin işin hər iki tərəfinin bərabər hüquqlara malik olmasını təmin etməsi

və məhkəmə prosesinin qanuni şəkildə aparılması.

2. **Cinayət İşlərində Müdafiə Haqqı (Maddə 6.2 və 6.3)** Maddə 6, xüsusilə, cinayət işlərində təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün bir sıra prinsipləri də əhatə edir. Bu maddəyə əsasən, hər bir şəxs özünü müdafiə etmək hüququna malikdir. Təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyi sübuta yetirilənədək o, günahsız sayılır (təbii ki, bu, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipidir).

Maddə 6.2 (Təqsirsizlik Prezumpsiyası):

- Təqsirləndirilən şəxs günahı sübuta yetirilməyənədək təqsirsiz sayılır. Yəni ittiham olunan şəxsin təqsirli olduğuna dair sübut yükü dövlətin üzərinə düşür.

Maddə 6.3 (Müdafiə Haqqı):

- Şəxsin işlə tanış olmaq və işin araşdırılması üçün kifayət qədər vaxt və imkanlara malik olmaq hüququ vardır.
- Şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə dərhal məlumat alması və bu ittihamların mahiyyəti haqqında aydın şəkildə izahat alması hüququ vardır.
- Şəxsin müdafiəsini şəxsən və ya vəkil vasitəsilə qurmaq hüququ vardır. Əgər şəxs öz müdafiəsi üçün vəkil tuta bilmirsə, dövlət ona pulsuz hüquqi yardım təmin etməlidir.
- Şəxsin şahidləri dindirmək və qarşı tərəfin şahidlərini dindirmə hüququ vardır.
- Şəxsin pulsuz tərcümə xidmətindən istifadə etmək hüququ vardır (əgər şəxs məhkəmə prosesində danışılan dili başa düşmürsə).
- **Misal:** Bir şəxsin cinayət işində təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulması, yəni, şəxs hələ

məhkəmə qərarı olmadan əvvəlcədən günahkar elan edilərsə, bu, 6-cı maddənin pozulması hesab edilir.

3. **İctimai Məhkəmə (Maddə 6.1)** Məhkəmə iclasları adətən ictimai keçirilməlidir, bu, məhkəmə proseslərinin şəffaflığını və ədalətliliyini təmin edir. Bununla belə, milli təhlükəsizlik, şəxsi həyatın qorunması və ya ədalətin təmin olunması məqsədilə məhkəmə bəzi hallarda qapalı iclaslar keçirə bilər.

o **Misal:** Milli təhlükəsizliyin qorunması üçün məhkəmə bəzi hallarda qapalı keçirilə bilər, lakin bu yalnız istisna hallarda olmalıdır.

4. **Müstəqil və Qərəzsiz Məhkəmə (Maddə 6.1)** Məhkəmə işə baxarkən qərəzsiz və müstəqil olmalıdır. Qərəzsizlik, məhkəmə hakimlərinin heç bir tərəfi müdafiə etməməsini və məhkəmənin hər iki tərəfə qarşı eyni məsafədə davranmasını tələb edir. Məhkəmə hər hansı siyasi və ya şəxsi təsirdən azad olmalıdır. Müstəqillik məhkəmə sisteminin dövlət orqanlarından və hər hansı təsir gücünə malik şəxslərdən tamamilə müstəqil olması deməkdir.

o **Misal:** Əgər hakim işin araşdırılmasında qərəz göstərərsə və ya müstəqil qərar qəbul edə bilməzsə, bu, maddə 6-nın pozulması deməkdir.

Dövlət məhkəmə proseslərində ədalətsizliyin baş verməməsi üçün hər hansı qanunsuz müdaxilə etməməli və məhkəmələrin müstəqilliyinə hörmət etməlidir.

Dövlətlər məhkəmə proseslərinin qanun çərçivəsində ədalətli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Dövlət hüquqi yardım göstərmək, şəxslərə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün şərait yaratmaq və məhkəmə proseslərinin şəffaflığını qorumaq üçün tədbirlər görməlidir.

Maddə 6 ilə Bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Qərarları

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **ədalətli məhkəmə hüququ** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlarda məhkəmə proseslərinin ədalətli şəkildə aparılmasına diqqət yetirilir və müdafiə hüquqlarının pozulması halları araşdırılır.

- **Delcourt Belçikaya qarşı (1970):** Bu işdə AİHM qərar verdi ki, məhkəmə prosesində hər iki tərəfin bərabər imkanlarla iştirak etməsi vacibdir və şəffaflyq təmin edilməlidir.
- **Pélissier və Sassi Fransaya qarşı (1999):** AİHM qərar verdi ki, cinayət işində təqsirləndirilən şəxsin işin hərtərəfli araşdırılması və ona qarşı ittihamların vaxtında və dəqiq şəkildə bildirilmiş olması vacibdir.
- **Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı (1992):** Bu işdə məhkəmə qərara gəldi ki, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarına hörmət göstərilmədiyi hallarda maddə 6-nın pozulması baş verir.

Ədalətli məhkəmə hüququ insan hüquqlarının müdafiəsi üçün ən mühüm hüquqlardan biridir. AİHK-nin 6-cı maddəsi şəxslərin işlərinin ədalətli, şəffaf və qanun çərçivəsində müstəqil məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını təmin edir. Bu maddə, hüquqi sistemin şəffaflyğını qoruyur və insanların məhkəmədə öz müdafiə hüquqlarından tam istifadə etmələrini təmin edir. Dövlətlər bu hüququ qorumaq üçün məhkəmə sisteminin müstəqilliyini təmin etmə

Ədalətli Məhkəmə Hüququ (Maddə 6)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 6-cı maddəsi, hər bir insanın işinin ədalətli və şəffaf şəkildə müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən araşdırılması hüququnu təmin edir. Bu maddə həm mülki, həm də cinayət işlərində şəxslərin ədalətli mühakimə olunma hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir. Ədalətli məhkəmə hüququnun əsas məqsədi məhkəmə proseslərinin şəffaf, qanuni və hər iki tərəf üçün bərabər imkanlarla aparılmasını təmin etməkdir.

Bu maddə hüquqi ədalətin təmin olunması və şəxslərin müdafiə hüquqlarının qorunması üçün çox əhəmiyyətli bir mexanizmdir. Ədalətli məhkəmə hüququ insan hüquqlarının əsasını təşkil edir, çünki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məhkəmə vasitəsilə təmin olunur.

Maddə 6-nın Əsas Prinsipləri

Maddə 6, məhkəmə proseslərində ədalətliliyi təmin edən bir sıra mühüm prinsipləri təsbit edir:

1. **Ədalətli Mühakimə Hüququ (Maddə 6.1)** Hər bir şəxs, işinin müstəqil, qərəzsiz və qanunla müəyyən edilmiş məhkəmə tərəfindən vaxtında və ədalətli şəkildə araşdırılmasını tələb etmək hüququna malikdir. Bu, məhkəmə proseslərinin şəffaf və bərabər əsaslarla həyata keçirilməsini təmin edir.

Ədalətli mühakimə hüququna aşağıdakılar daxildir:

- İşin qanuni və məhkəmədə hər iki tərəf üçün bərabər imkanlarla araşdırılması.
 - Məhkəmə iclaslarının ictimai şəkildə keçirilməsi (lakin müəyyən hallarda məhkəmələr iclasları qapalı keçirmək hüququna malikdir, məsələn, milli təhlükəsizlik və ya şəxsi həyatın toxunulmazlığı səbəbilə).
 - Məhkəmənin müstəqilliyi və qərəzsizliyi.
 - İddiəçının və ya ittiham olunan şəxsin bütün hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilməsi.
 - **Misal:** Məhkəmənin işin hər iki tərəfinin bərabər hüquqlara malik olmasını təmin etməsi və məhkəmə prosesinin qanuni şəkildə aparılması.
2. **Cinayət İşlərində Müdafiə Haqqı (Maddə 6.2 və 6.3)** Maddə 6, xüsusilə, cinayət işlərində təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün bir sıra prinsipləri də əhatə edir. Bu maddəyə əsasən, hər

bir şəxs özünü müdafiə etmək hüququna malikdir. Təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyi sübuta yetirilənədək o, günahsız sayılır (təbii ki, bu, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipidir).

Maddə 6.2 (Təqsirsizlik Prezumpsiyası):

- Təqsirləndirilən şəxs günahı sübuta yetirilməyənədək təqsirsiz sayılır. Yəni ittiham olunan şəxsin təqsirli olduğuna dair sübut yükü dövlətin üzərinə düşür.

Maddə 6.3 (Müdafiə Haqqı):

- Şəxsin işlə tanış olmaq və işin araşdırılması üçün kifayət qədər vaxt və imkanlara malik olmaq hüququ vardır.
- Şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə dərhal məlumat alması və bu ittihamların mahiyyəti haqqında aydın şəkildə izahat alması hüququ vardır.
- Şəxsin müdafiəsini şəxsən və ya vəkil vasitəsilə qurmaq hüququ vardır. Əgər şəxs öz müdafiəsi üçün vəkil tuta bilmirsə, dövlət ona pulsuz hüquqi yardım təmin etməlidir.
- Şəxsin şahidləri dindirmək və qarşı tərəfin şahidlərini dindirmə hüququ vardır.
- Şəxsin pulsuz tərcümə xidmətindən istifadə etmək hüququ vardır (əgər şəxs məhkəmə prosesində danışılan dili başa düşmürsə).
- **Misal:** Bir şəxsin cinayət işində təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulması, yəni, şəxs hələ məhkəmə qərarı olmadan əvvəlcədən günahkar elan edilərsə, bu, 6-cı maddənin pozulması hesab edilir.

3. **İctimai Məhkəmə (Maddə 6.1)** Məhkəmə iclasları adətən ictimai keçirilməlidir, bu, məhkəmə proseslərinin şəffaflığını və ədalətliyini təmin edir.

Bununla belə, milli təhlükəsizlik, şəxsi həyatın qorunması və ya ədalətin təmin olunması məqsədilə məhkəmə bəzi hallarda qapalı iclaslar keçirə bilər.

- o **Misal:** Milli təhlükəsizliyin qorunması üçün məhkəmə bəzi hallarda qapalı keçirilə bilər, lakin bu yalnız istisna hallarda olmalıdır.

4. **Müstəqil və Qərəzsiz Məhkəmə (Maddə 6.1)** Məhkəmə işə baxarkən qərəzsiz və müstəqil olmalıdır. Qərəzsizlik, məhkəmə hakimlərinin heç bir tərəfi müdafiə etməməsini və məhkəmənin hər iki tərəfə qarşı eyni məsafədə davranmasını tələb edir. Məhkəmə hər hansı siyasi və ya şəxsi təsirdən azad olmalıdır. Müstəqillik məhkəmə sisteminin dövlət orqanlarından və hər hansı təsir gücünə malik şəxslərdən tamamilə müstəqil olması deməkdir.

- o **Misal:** Əgər hakim işin araşdırılmasında qərəz göstərsə və ya müstəqil qərar qəbul edə bilməzsə, bu, maddə 6-nın pozulması deməkdir.

Dövlətlərin Öhdəlikləri

Maddə 6 dövlətlərə həm **mənfi**, həm də **müsbət öhdəliklər** yükləyir:

- **Mənfi öhdəliklər:** Dövlət məhkəmə proseslərində ədalətsizliyin baş verməməsi üçün hər hansı qanunsuz müdaxilə etməməli və məhkəmələrin müstəqilliyinə hörmət etməlidir.
- **Müsbət öhdəliklər:** Dövlətlər məhkəmə proseslərinin qanun çərçivəsində ədalətli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Dövlət hüquqi yardım göstərmək, şəxslərə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün şərait yaratmaq və məhkəmə proseslərinin şəffaflığını qorumaq üçün tədbirlər görməlidir.

Maddə 6 ilə Bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Qərarları

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **ədalətli məhkəmə hüququ** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlarda məhkəmə proseslərinin ədalətli şəkildə aparılmasına diqqət yetirilir və müdafiə hüquqlarının pozulması halları araşdırılır.

- **Delcourt Belçikaya qarşı (1970):** Bu işdə AİHM qərar verdi ki, məhkəmə prosesində hər iki tərəfin bərabər imkanlarla iştirak etməsi vacibdir və şəffaflıq təmin edilməlidir.
- **Pélissier və Sassi Fransaya qarşı (1999):** AİHM qərar verdi ki, cinayət işində təqsirləndirilən şəxsin işin hərtərəfli araşdırılması və ona qarşı ittihamların vaxtında və dəqiq şəkildə bildirilmiş olması vacibdir.
- **Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı (1992):** Bu işdə məhkəmə qərara gəldi ki, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarına hörmət göstərilmədiyi hallarda maddə 6-nın pozulması baş verir.

Nəticə

Ədalətli məhkəmə hüququ insan hüquqlarının müdafiəsi üçün ən mühüm hüquqlardan biridir. AİHK-nin 6-cı maddəsi şəxslərin işlərinin ədalətli, şəffaf və qanun çərçivəsində müstəqil məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını təmin edir. Bu maddə, hüquqi sistemin şəffaflığını qoruyur və insanların məhkəmədə öz müdafiə hüquqlarından tam istifadə etmələrini təmin edir. Dövlətlər bu hüququ qorumaq üçün məhkəmə sisteminin müstəqilliyini təmin etmə

Şəxsi və Ailə Həyatına Hörmət (Maddə 8)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 8-ci maddəsi, hər bir insanın şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışmalarına hörmət edilməsini təmin edir. Bu maddə insanların şəxsi məxfiliyinin qorunmasını, ailə münasibətlərinə müdaxilə edilməməsini və şəxslərin öz şəxsi həyatlarını sərbəst şəkildə idarə etmək hüququnu müdafiə edir. **Maddə**

8dövlətlərə insanların şəxsi həyatına və ailə münasibətlərinə qanunsuz müdaxilələrdən qorumaq öhdəliyi qoyur.

Maddə 8-in əsas məqsədi şəxslərin şəxsi həyatına dövlət və ya digər şəxslər tərəfindən qanunsuz müdaxilənin qarşısını almaq və şəxsi məlumatların, ailə münasibətlərinin və şəxsi məkanın toxunulmazlığını qorumaqdır. Bu maddə, şəxslərin öz şəxsi və ailə həyatlarını istədikləri kimi idarə etmək hüququnu təmin edir. Dövlətlər bu hüquqlara müdaxilə edə bilməzlər, yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş məhdud hallar istisnadır.

Şəxsi həyatın qorunması şəxsin öz həyatı üzərində sərbəst şəkildə qərar verməsini, öz şəxsi məlumatlarının toxunulmazlığını və şəxsi həyatı ilə bağlı məlumatların qorunmasını nəzərdə tutur. Bu, şəxsin görünüşü, mənəvi bütövlüyü, şəxsi məlumatları və fərdi məkanına hörmətin təmin edilməsini əhatə edir.

- **Misal:** Şəxsin tibbi məlumatlarının məxfiliyinin qorunması və dövlət orqanlarının bu məlumatlara qanunsuz şəkildə müdaxilə etməməsi.

Ailə həyatına hörmət şəxslərin ailə münasibətlərinə müdaxilə edilməməsini tələb edir. Bu hüquq valideynlər və uşaqlar, ər-arvadlar və digər yaxın ailə üzvləri arasında olan münasibətlərin qorunmasını təmin edir. Ailə münasibətlərinin qorunması, xüsusilə boşanma, uşaq hüquqları və ailə birliyinin qorunması ilə bağlı hallarda əhəmiyyətlidir.

- **Misal:** Boşanma və ya uşaq himayəsi hallarında dövlət orqanlarının valideynlərin və uşaqların hüquqlarını pozmaması.

Mənzil toxunulmazlığı hər bir şəxsin öz evində təhlükəsiz və sərbəst yaşamaq hüququnu təmin edir. Dövlətlər şəxsin evinə və ya mənzilinə qanunsuz müdaxilə edə bilməz və şəxslərin öz mənzillərində təhlükəsizlik hiss etməsini təmin etməlidir.

- **Misal:** Polis və ya digər dövlət orqanlarının qanunsuz şəkildə şəxsin evinə girməsi və ya axtarış aparması.

Yazışmaların qorunması şəxslərin öz şəxsi yazışmalarının və ünsiyyətlərinin toxunulmazlığını təmin edir. Bu hüquq şəxslərin telefon danışıqlarının, elektron yazışmalarının və digər ünsiyyət vasitələrinin dövlət və ya başqa şəxslər tərəfindən izlənməsinin qarşısını alır.

- **Misal:** Dövlət qurumlarının şəxslərin telefon danışıqlarını izləməsi və ya elektron yazışmalarına qanunsuz müdaxilə etməsi.

Maddə 8 hər bir insanın şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışmalarına hörmət edilməsini tələb etsə də, müəyyən hallarda dövlətlər bu hüquqlara məhdudiyətlər tətbiq edə bilərlər. Lakin bu məhdudiyətlər yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda və aşağıdakı səbəblərdən tətbiq edilə bilər:

- **Milli təhlükəsizlik**
- **İctimai təhlükəsizlik**
- **İctimai asayişin qorunması**
- **İqtisadi rifahın qorunması**
- **Cinayətkarlığın qarşısının alınması**
- **Səhiyyənin və ya əxlaqın qorunması**
- **Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması**

Bu məhdudiyətlər yalnız zərurət olduqda və demokratik cəmiyyətin maraqlarına uyğun şəkildə tətbiq edilməlidir. Məhdudiyətlər proporsional olmalı və şəxsin əsas hüquqlarına həddindən artıq müdaxilə etməməlidir.

Maddə 8 dövlətlərə həm **mənfi**, həm də **müsbət öhdəliklər** yükləyir: **Mənfi öhdəliklər:** Dövlət şəxslərin şəxsi və ailə həyatına, mənzillərinə və yazışmalarına müdaxilə etməməli və bu hüquqlara hörmət göstərməlidir. Qanunsuz axtarış, şəxsi məlumatların açıqlanması və ya şəxslərin ailə münasibətlərinə müdaxilə etməklə bu hüquqları pozmamalıdır. **Müsbət öhdəliklər:** Dövlət yalnız şəxsi həyat və ailə həyatına müdaxilə etməməlidir, həm də şəxslərin bu hüquqlarını

qorumaq üçün qanunvericilik tədbirləri görməlidir. Bu tədbirlər şəxsi məlumatların qorunması və şəxslərin şəxsi həyatlarına edilən qanunsuz müdaxilələrdən qorunmasını əhatə edir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ ilə bağlı çoxsaylı qərarlar qəbul etmişdir. Məhkəmə qərarlarında şəxsi həyatın toxunulmazlığı, ailə birliyinin qorunması və şəxsi yazışmaların məxfiliyi ilə bağlı dövlətlərin öhdəlikləri araşdırılır.

Klass və Digərləri Almaniyaya qarşı (1978): AİHM bu işdə şəxsi yazışmaların qanunsuz şəkildə izlənilməsini şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsipinin pozulması kimi qəbul etmişdir. Məhkəmə belə hallarda dövlətin şəxsi ünsiyyətə müdaxilə etmək hüququnu məhdudlaşdırmışdır.

Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı (2002): Məhkəmə şəxsi həyatın toxunulmazlığına dair bir işdə şəxsin öz həyatına son qoymaq istəyi ilə bağlı qərar vermək hüququnu müdafiə etməmiş, lakin şəxsi həyatın toxunulmazlığı ilə bağlı hüquqlarını tanımışdır.

Marckx Belçikaya qarşı (1979): Bu işdə məhkəmə ailə münasibətlərinə dövlətin müdaxiləsinin qanunsuz olduğunu qeyd edərək, ailə həyatına hörmət hüququnun pozulmasını təsdiq etmişdir.

Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ, şəxslərin öz şəxsi məkanlarının, ailə münasibətlərinin və yazışmalarının toxunulmazlığını təmin edən mühüm insan hüquqlarından biridir. AİHK-nin 8-ci maddəsi bu hüquqları qorumaq üçün dövlətlərə mühüm öhdəliklər yükləyir və şəxsi həyatın məxfiliyinə, ailə birliyinə və şəxsi yazışmalara qanunsuz müdaxilələrin qarşısını alır. Dövlətlər şəxslərin şəxsi və ailə həyatlarını qorumaq və bu sahədəki hüquqları pozmamaları üçün tədbirlər görməlidirlər.

Fikir və İfadə Azadlığı (Maddə 10)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 10-cu maddəsi, hər bir insanın fikir və ifadə azadlığı

hüququnu təmin edir. Bu maddə insanların düşüncələrini sərbəst şəkildə ifadə etməsi, məlumatların yayılması və alınması hüququnu əhatə edir. Eyni zamanda, **Maddə 10**, media və mətbuat azadlığını qorumaq məqsədi daşıyır. Fikir və ifadə azadlığı demokratik cəmiyyətin təməl prinsiplərindən biridir və insanların öz düşüncələrini bölüşməsi, ictimai məsələlərə dair fikir bildirməsi və sərbəst informasiya mübadiləsi aparması üçün zəruri hesab edilir.

Lakin bu hüquq mütləq deyil; ictimai təhlükəsizlik, əxlaq, şəxslərin şərəfi və hüquqlarının qorunması kimi səbəblərə görə məhdudlaşdırıla bilər. Bu məhdudlaşdırma yalnız qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun şəkildə tətbiq edilməlidir.

Fikir və ifadə azadlığı hər bir insanın öz düşüncələrini sərbəst şəkildə ifadə etmək və başqaları ilə paylaşmaq hüququna sahib olduğunu bəyan edir. Bu, yazılı, şifahi, vizual və ya hər hansı digər formada ifadə edilən fikirləri əhatə edir. Həmçinin bu hüquq insanların müxtəlif məlumatlara və düşüncələrə sərbəst şəkildə çıxış əldə etməsinə və bu məlumatları paylaşmasına imkan verir.

- **Misal:** İnsanlar siyasi, dini və ya sosial məsələlərdə öz fikirlərini açıq şəkildə ifadə edə bilərlər. Medianın da bu hüququ qorunur və jurnalistlər xəbərləri və düşüncələri sərbəst şəkildə yaymaqda sərbəstdirlər.

Maddə 10, insanların yalnız fikir bildirmək deyil, həm də məlumat almaq və yaymaq hüququnu təsbit edir. Bu hüquq, informasiya mənbələrinə sərbəst çıxışı təmin edir və şəxslərin media vasitəsilə məlumat almaq hüquqlarını qoruyur. İnsanlar müxtəlif mövzularda fərqli məlumat mənbələrinə çıxış əldə etməli və bu məlumatları sərbəst şəkildə paylaşa bilməlidirlər.

- **Misal:** Mətbuat və digər media orqanlarının xəbər yayma azadlığı, insanların müxtəlif mövzularda məlumat almaq və bu məlumatları ictimaiyyətlə bölüşmək hüququnu qoruyur.

3Maddə 10, mətbuatın və medianın azadlığını qoruyur. Mətbuat azadlığı insanların məlumat almaq hüququnu təmin edən əsas vasitələrdən biridir. Demokratik cəmiyyətlərdə mətbuatın azadlığı tənqidçi fikirlərin yayılması və ictimaiyyətin müxtəlif mövzularda məlumatlandırılması üçün zəruridir. Jurnalistlər öz işlərini sərbəst şəkildə icra etməli və senzura və ya təzyiq olmadan xəbərləri yaymalıdırlar.

- **Misal:** Jurnalistlərin hökuməti tənqid etmək və ictimaiyyəti məlumatlandırmaq hüququ mətbuat azadlığının əsasını təşkil edir.

Fikir və ifadə azadlığı mühüm hüquq olsa da, müəyyən hallarda qanuni və demokratik cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. **Maddə 10.2** bu hüququn aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- **Milli təhlükəsizlik**
- **İctimai asayişin qorunması**
- **Səhiyyənin və ya əxlaqın qorunması**
- **Başqa şəxslərin şərəf və ləyaqətinin qorunması**
- **Cinayətkarlığın qarşısının alınması**
- **Məhkəmələrin qərəzsizliyinin qorunması**

Bu məhdudlaşdırmalar yalnız qanunda nəzərdə tutulan hallarda və zərurət olduqda tətbiq edilməlidir. Məhdudlaşdırmalar demokratik cəmiyyətin tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməli və şəxsin əsas hüquqlarına həddindən artıq müdaxilə etməməlidir.

Dövlətlər fikir və ifadə azadlığı hüququna müdaxilə etməməli, senzura tətbiq etməməli və insanların öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etməsinə mane olmamalıdırlar. Mətbuat və medianın azad fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmalıdırlar.

Dövlətlər insanların öz fikirlərini sərbəst ifadə etmələri üçün hüquqi və institusional təminatlar yaratmalıdırlar. Bu, mətbuat azadlığının qorunması, informasiya əldə etmək hüququnun təmin edilməsi və şəxslərin fikirlərini rahat ifadə edə biləcəyi hüquqi mühitin yaradılması deməkdir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **fikir və ifadə azadlığı** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Məhkəmə qərarlarında ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması hallarında dövlətlərin öhdəlikləri araşdırılır və senzura halları qiymətləndirilir.

Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı (1976): Bu işdə AİHM qərar verdi ki, ifadə azadlığı yalnız qəbul edilən və zərərsiz fikirləri deyil, həm də şok edən, narahatlıq yaradan və ya təhqiredici fikirləri də qoruyur. Məhkəmə vurğuladı ki, ifadə azadlığı demokratik cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biridir.

Lingens Avstriyaya qarşı (1986): Məhkəmə bu işdə qeyd etdi ki, jurnalistlərin hökuməti və siyasi liderləri tənqid etmək hüququ var və mətbuat azadlığı, xüsusən də hökumət nümayəndələrinə qarşı tənqidi ifadə edən jurnalistlərin qorunması vacibdir.

Sunday Times Birləşmiş Krallığa qarşı (1979): Bu işdə AİHM qərara gəldi ki, mətbuatın məhkəmə prosesləri ilə bağlı məlumat yayması vacibdir və dövlətlər bu hüququn məhdudlaşdırılmasına ehtiyatla yanaşmalıdırlar.

Fikir və ifadə azadlığı insan hüquqları sistemində demokratik cəmiyyətin əsas dayaqlarından biridir. AİHK-nin 10-cu maddəsi bu hüququ qorumaqla yanaşı, insanların sərbəst şəkildə öz düşüncələrini bildirməsinə, məlumat yaymasına və media azadlığından istifadə etməsinə imkan verir. Eyni zamanda, bu hüququn məhdudlaşdırılması yalnız qanunda nəzərdə tutulan hallarda və demokratik cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun olaraq tətbiq edilə bilər. Dövlətlər fikir və ifadə azadlığı hüququnu qorumaq və bu hüququn pozulmasına yol verməmək üçün öhdəlik daşıyırlar.

Din və Vicdan Azadlığı (Maddə 9)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 9-cu maddəsi hər bir insanın din və vicdan azadlığı hüququnu təmin edir. Bu hüquq, insanların istədikləri dini seçmək, dini praktika etmək, dini inanclarını dəyişdirmək və ya heç bir dinə

mənsub olmamaq azadlığına malik olduqlarını bəyan edir. **Maddə 9**, yalnız fərdi inancları deyil, eyni zamanda, insanların dini və ya inanca bağlı fəaliyyətlərini sərbəst şəkildə həyata keçirmək hüququnu da qoruyur.

Maddə 9-un Əsas Məzmunu

Maddə 9 hər bir insanın istədiyi dini və ya inancı seçmək və bu dini ya fərdi, ya da ictimai formada ifadə etmək hüququnu qoruyur. Bu hüquq insanların dini inanclarını açıq şəkildə ifadə etmələrinə, ibadət etmələrinə və dini ritualları yerinə yetirmələrinə imkan verir. Həmçinin, bu maddə insanların öz dini inancını dəyişdirmək və ya hər hansı dini inanca sahib olmamaq hüququnu da təmin edir.

- **Misal:** Bir şəxs müəyyən bir dinə mənsub ola bilər və ya öz dini inancını dəyişdirə bilər, həmçinin heç bir dini inanca sahib olmamağa qərar verə bilər.

Maddə 9, dini inancın praktik formada ifadə edilməsini, ibadəti, dini mərasimlərdə iştirak etməyi və dini ritualların yerinə yetirilməsini də əhatə edir. İnsanlar öz dini inanclarını fərdi və ya kollektiv şəkildə, ictimai və ya özəl şəkildə ifadə edə bilərlər.

- **Misal:** Bir şəxsin hər hansı dini ayini həyata keçirməsi və ya dini bayramları qeyd etməsi, yaxud ibadətə sərbəst qatılması bu hüququn əhatə dairəsinə daxildir.

Din və vicdan azadlığı mühüm hüquq olsa da, bu hüquq bəzi hallarda qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. **Maddə 9.2** bu hüququn aşağıdakı səbəblərə görə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- **İctimai təhlükəsizlik**
- **İctimai asayişin qorunması**
- **Sağlamlıq və əxlaqın qorunması**
- **Başqalarının hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi**

Bu məhdudiyətlər yalnız zəruri hallarda tətbiq edilməli və demokratik cəmiyyətin maraqlarına uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Hər hansı məhdudiyət yalnız müvafiq qanunvericilik çərçivəsində və zərurət olduqda tətbiq edilə bilər.

Dövlətlər insanların dini inanclarını ifadə etməsinə və ya heç bir dini inanca sahib olmamasına mane olmamalıdırlar. Dövlətin hər hansı dinə məcbur etməməsi, şəxslərin dinlərini azad şəkildə seçməsinə və bu inancları həyata keçirməsinə müdaxilə etməməsi tələb olunur.

Dövlətlər şəxslərin dini azadlıqlarını təmin etmək üçün hüquqi və institusional təminatlar yaratmalıdırlar. Bu, dini tolerantlığın təşviqi, ibadət yerlərinin qorunması və dini icmaların fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şəraitin təmin edilməsini əhatə edir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **din və vicdan azadlığı** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlar din və inanc azadlığının qorunması və məhdudlaşdırılması hallarında dövlətlərin öhdəliklərini təsdiq edir.

Kokkinakis Yunanıstana qarşı (1993): Bu işdə AİHM din və inanc azadlığı ilə bağlı olaraq qərar verdi ki, dövlətlər insanların öz dini inanclarını ifadə etmələrinə və başqalarını bu inanca dəvət etmələrinə müdaxilə etməməlidir. Yunanıstanda dini təbliğata görə təqib olunan Kokkinakis məhkəmədə hüquqlarının pozulduğunu sübut edə bildi.

Lautsi İtaliyaya qarşı (2011): AİHM bu işdə qərar verdi ki, ictimai məktəblərdə dini simvolların nümayiş etdirilməsi, müəyyən hallarda din və vicdan azadlığına müdaxilə kimi qəbul edilə bilər. Bu işdə məhkəmə ictimai müəssisələrin neytral mövqeyinin vacibliyini vurğuladı.

Eweida və Digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı (2013): Bu işdə məhkəmə, işçilərin iş yerində dini simvolları (xaç kimi) açıq şəkildə taxmaq hüququnu dəstəklədi. Eweida

işi iş yerində dini simvolların geyinilməsinin qadağan edilməsinin din və vicdan azadlığının pozulması kimi qiymətləndirilməsinə səbəb oldu.

Din və vicdan azadlığı, şəxslərin dini inancını seçmək, dəyişdirmək və ifadə etmək hüququnu təmin edən fundamental insan hüquqlarındandır. AİHK-nin 9-cu maddəsi bu hüququ qorumaqla yanaşı, insanların heç bir dini inanca mənsub olmamaq və ya öz dini inanclarını açıq şəkildə ifadə etmək hüququnu təmin edir. Dövlətlər bu hüququ qorumaq üçün lazımi tədbirlər görməli və bu hüquqa qanunsuz müdaxilələrdən çəkinməlidirlər. Bununla yanaşı, dövlətlər ictimai asayişin, sağlamlığın və başqalarının hüquqlarının qorunması məqsədilə din və vicdan azadlığı hüququna bəzi hallarda məhdudiyətlər qoya bilərlər.

Toplanmaq və Birləşmək Azadlığı (Maddə 11)

Avropa

İnsan

Hüquqları

Konvensiyanın (AİHK) 11-ci maddəsi, hər bir insanın sülh yolu ilə toplaşmaq və birləşmək hüququnu təmin edir. Bu maddə, insanların öz fikirlərini, siyasi və ya ictimai məqsədlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək üçün toplaşmaq, nümayiş keçirmək və birləşmək hüquqlarını qoruyur. **Maddə 11** həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə insanların sülh yolu ilə öz fikirlərini birgə ifadə etmək azadlığını əhatə edir.

Bu hüquq demokratik cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biridir, çünki vətəndaşların öz hüquqlarını müdafiə etmək, sosial və siyasi tələbləri irəli sürmək və birləşərək ictimai həyatın müxtəlif sahələrində iştirak etmək imkanını təmin edir.

Sülh Yolu ilə Toplaşmaq Hüququ: Toplanmaq azadlığı, insanların müəyyən məqsədlər, fikirlər və ya ideologiyalar əsasında dinc və sülh yolu ilə bir araya gəlməsinə təmin edir. İnsanlar ictimai yerlərdə sülh yolu ilə toplaşa, nümayiş keçirə və öz tələblərini irəli sürə bilərlər. Bu hüquq siyasi mitinqləri, etiraz aksiyalarını və ictimai tədbirləri əhatə edir.

Misal: Vətəndaşlar hökumətin müəyyən siyasətlərini tənqid etmək və ya dəstəkləmək üçün sülh yolu ilə nümayişlər təşkil edə bilirlər. Etiraz aksiyaları, siyasi mitinqlər və ictimai yürüşlər bu hüququn əsasını təşkil edir.

Birləşmək Hüququ: Birləşmək hüququ insanların hər hansı sosial, siyasi və ya iqtisadi məqsədlər əsasında təşkilatlar yaratmaq və ya mövcud təşkilatlara qoşulmaq hüququnu əhatə edir. Bu, həm siyasi partiyalara qoşulmaq, həm də işçi birlikləri (həmkarlar ittifaqları) və digər vətəndaş cəmiyyətləri yaratmaq hüququnu təmin edir. İnsanlar təşkilatlar quraraq ortaq məqsədlər uğrunda birgə fəaliyyət göstərə bilirlər.

Misal: İşçilər öz hüquqlarını qorumaq üçün həmkarlar ittifaqları yarada bilər və ya siyasi partiyalar təşkil edərək, öz siyasi baxışlarını dəstəkləyə bilirlər.

Toplanmaq və birləşmək azadlığı əhəmiyyətli hüquq olsa da, müəyyən hallarda bu hüquq qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilər. **Maddə 11.2** bu hüququn aşağıdakı səbəblərə görə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- **Milli təhlükəsizlik**
- **İctimai asayişin qorunması**
- **Cinayətkarlığın qarşısının alınması**
- **Səhiyyənin və ya əxlaqın qorunması**
- **Başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması**

Bu məhdudiyyətlər yalnız qanunda nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilməlidir və demokratik cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Məhdudiyyətlər yalnız zəruri hallarda və proporsional olaraq tətbiq edilməlidir.

Dövlətlər insanların toplaşmaq və birləşmək hüququna müdaxilə etməməli və dinc aksiyalara qarşı qanunsuz məhdudiyyətlər tətbiq etməməlidir. Dövlət zorla nümayişləri dağıtmamalı və təşkilatların fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilə etməməlidir.

Dövlətlər insanların sülh yolu ilə toplaşmaq və birləşmək hüquqlarını təmin etmək üçün hüquqi və

təhlükəsizlik tədbirləri görməlidirlər. Dövlət sülh yolu ilə keçirilən nümayişlərin təhlükəsizliyini təmin etməli və hüquqların sərbəst şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaratmalıdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **toplanmaq və birləşmək azadlığı** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlar dövlətlərin nümayiş və birləşmə azadlığını məhdudlaşdırdığı hallarda qəbul olunmuş və hüququn pozulmasını təsdiq etmişdir.

Djavit An Kiprə qarşı (2003): Bu işdə AİHM qərar verdi ki, Kipr hökuməti insanların birgə toplaşaraq öz etirazlarını ifadə etməsinə qanunsuz məhdudiyətlər qoymuşdur. Məhkəmə bu qərarı insanların toplaşmaq azadlığının pozulması kimi dəyərləndirdi.

United Communist Party Türkiyəyə qarşı (1998): Məhkəmə qərara aldı ki, bir siyasi partiyanın fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və ya qadağan edilməsi toplanmaq və birləşmək azadlığına müdaxilədir. Məhkəmə siyasi partiyaların demokratik cəmiyyətlərdə mühüm rol oynadığını qeyd etdi.

Wilson və Digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı (2002): Bu işdə məhkəmə, işçilərin həmkarlar ittifaqlarına qoşulma hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını insan hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirdi.

Toplanmaq və birləşmək azadlığı demokratik cəmiyyətlərdə insanların öz hüquq və azadlıqlarını kollektiv şəkildə ifadə etmək, nümayiş keçirmək və birləşmələr yaratmaq imkanlarını təmin edən fundamental hüquqlardan biridir. AİHM-nin 11-ci maddəsi insanların sülh yolu ilə toplaşmaq və ortaq məqsədlər uğrunda birləşmək hüququnu qoruyur. Dövlətlər bu hüququ məhdudlaşdırarkən yalnız qanuni əsaslarla və demokratik cəmiyyətin tələblərinə uyğun şəkildə tədbirlər görməlidirlər.

Evlənmək Hüququ (Maddə 12)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 12-ci maddəsi hər bir yetkinlik yaşına çatmış şəxsin evlənmək və ailə qurmaq hüququnu təsbit edir. Bu hüquq, kişilər və qadınların cins, irq və sosial statusdan asılı olmayaraq sərbəst şəkildə evlənmək və ailə həyatı qurmaq hüquqlarını qoruyur. **Maddə 12** ailə qurmaq hüququnu təmin etməklə yanaşı, evliliklə bağlı dövlətlərin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur.

Evlənmək hüququ, insanın şəxsi və ailə həyatı üzərində sərbəst qərar vermək haqqını təmin edir və dövlətlərin evliliklə bağlı hər hansı məhdudiyət tətbiq etməsinin qarşısını alır. Dövlətlər bu hüququn həyata keçirilməsinə imkan yaratmalı və hüquqi çərçivə daxilində ailə qurmaq prosesini təmin etməlidirlər.

Maddə 12-nin Əsas Məzmunu

1. Evlənmək Hüququ: Maddə 12 hər bir yetkinlik yaşına çatmış kişinin və qadının evlənmək və ailə qurmaq hüququnu təsbit edir. Bu hüquq, cins və irq fərqindən asılı olmayaraq hər kəsə ailə qurmaq imkanı verir. Şəxslər öz həyat yoldaşlarını seçməkdə azad olmalı və evlilik haqqında qərar vermək hüququna sahib olmalıdırlar.

- **Misal:** Hər bir yetkin şəxsin, cinsindən və ya irqindən asılı olmayaraq, dövlət tərəfindən tanınan hüquqi çərçivədə evlənmək və ailə həyatı qurmaq hüququ vardır.

2. Ailə Qurmaq Azadlığı: Ailə qurmaq azadlığı, yalnız evlənmək hüququ ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, insanların bu ailəni sərbəst şəkildə formalaşdırmaq, ailə üzvlərinin hüquqlarını və məsuliyyətlərini təyin etmək hüquqlarını da təmin edir. Evlənən şəxslər birgə yaşamaq, ailə qurmaq və uşaq sahibi olmaq hüququna malikdirlər.

- **Misal:** Evlənən şəxslər ailə qurmaq və ailənin hüquqi və sosial statusunu müəyyən etməkdə azaddırlar.

Evlənmək Hüququnun Məhdudlaşdırılması

Maddə 12 evlənmək və ailə qurmaq hüququnu təmin etsə də, bu hüquq mütləq deyil və dövlətlər müəyyən hallarda bu hüquqa məhdudiyətlər qoya bilərlər. Lakin məhdudiyətlər qanunla müəyyən edilməli və dövlətlərin evliliklə bağlı mənafeləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Belə məhdudiyətlər, məsələn:

Evlənmək hüququ yalnız yetkinlik yaşına çatmış şəxslərə verilir. Dövlətlər evlənmə yaşı ilə bağlı qanuni məhdudiyətlər tətbiq edə bilər. Bu, şəxslərin yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra ailə qurmasını təmin etmək məqsədilə tətbiq edilir.

Dövlətlər yaxın qan qohumları arasında evliliyi məhdudlaşdırma bilər. Bu məhdudiyətlər həm tibbi, həm də hüquqi mənafeələrə əsaslanır və ailə sağlamlığının qorunmasına xidmət edir.

Evlənən şəxslərin bir-birinə könüllü razılıq verməsi əsas şərtidir. Məhkəmələr və ya dövlət qurumları tərəfindən məcbur edilən evliliklər qeyri-qanuni hesab edilir və bu hüququn pozulması deməkdir.

Dövlətlər şəxslərin evlənmək hüququna qanunsuz müdaxilə etməməlidir. Şəxslər azad şəkildə həyat yoldaşlarını seçməli və ailə qurmaq hüququndan məhrum edilməməlidir. Dövlətlər bu hüququn icrasına mane olmamalıdır.

Dövlətlər evlənmək hüququnun həyata keçirilməsi üçün hüquqi çərçivə yaratmalı, qanunvericilikdə evliliklə bağlı mexanizmlər təqdim etməlidir. Həmçinin dövlət, məcburi evliliklərin qarşısını almalı və şəxslərin evlilik qərarını azad şəkildə verməsini təmin etməlidir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) evlənmək hüququ ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlar dövlətlərin evliliklə bağlı tətbiq etdiyi məhdudiyətlərin qanuniliyi və şəxslərin evlənmək hüququnun qorunması məsələlərini əhatə edir.

Rees Birləşmiş Krallığa qarşı (1986): AİHM bu işdə evlənmək hüququnun, hər iki tərəfin yetkinlik yaşına çatmış olmasını və evlilik münasibətlərinin könüllü razılıq əsasında qurulmasını təsdiqləmişdir.

Christine Goodwin Birləşmiş Krallığa qarşı (2002): Bu işdə məhkəmə cinsiyyətini dəyişdirən bir şəxsin evlənmək hüququnun tanınması ilə bağlı qərar vermişdir. Məhkəmə belə qərara gəlmiş ki, evlənmək hüququ hər bir şəxsin cinsindən asılı olmayaraq tanınmalıdır.

B. və L. Birləşmiş Krallığa qarşı (2005): Bu işdə məhkəmə qohumluq əlaqəsi olan şəxslərin evlənməsinə qoyulan məhdudiyətləri aradan qaldırmış və qərara almışdır ki, bu məhdudiyətlər zəruri olmadıqda şəxsin evlənmək hüququna müdaxilə hesab edilə bilər.

Evlənmək hüququ, hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatı üzərində sərbəst qərar vermək azadlığını təmin edən fundamental insan hüquqlarından biridir. AİHK-nin 12-ci maddəsi bu hüququ qorumaqla yanaşı, dövlətlərin bu hüquqa qanuni əsaslar olmadan müdaxilə etməməsini tələb edir. Dövlətlər evlənmək hüququnu təmin etmək və şəxslərin ailə həyatı qurmaq hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq üçün müvafiq hüquqi mexanizmlər yaratmalıdırlar. Bu hüquq demokratik cəmiyyətlərdə şəxsi azadlıqların təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Ayrı-seçkiliyin Qadağan Edilməsi (Maddə 14)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 14-cü maddəsi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının hər hansı ayrı-seçkilikdən kənar bərabər şəkildə təmin edilməsini tələb edir. **Maddə 14** irq, cinsiyyət, dil, din, milli və sosial mənsubiyyət, siyasi baxış, əmlak vəziyyəti və ya başqa hər hansı sosial xüsusiyyətlərə görə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Bu maddə, Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların hər bir şəxs üçün bərabər şəkildə təmin

edilməsini və diskriminasiya hallarının qarşısının alınmasını təmin edir.

Maddə 14-ün məqsədi, fərdlərə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası çərçivəsində verilmiş hüquq və azadlıqların istifadəsində ayrı-seçkiliyə məruz qalmamağı təmin etməkdir. Bu maddə, insanların sosial statusuna, şəxsiyyətinə və ya hər hansı fərqli xüsusiyyətlərinə görə hüquqlarının pozulmasının qarşısını alır və hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyini təmin edir. Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi hüququ, insanların ədalətli və bərabər hüquqlar və azadlıqlar əldə etməsi üçün vacibdir.

Maddə 14, AİHK-nin digər maddələrində təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi zamanı tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, Konvensiya ilə təmin edilən bütün hüquq və azadlıqlar bərabər şəkildə, heç bir fərq qoyulmadan hər kəs üçün əlçatan olmalıdır. Ayrı-seçkilik, bir şəxsin və ya qrupun müəyyən xüsusiyyətlərinə görə digərlərindən fərqli rəftar edildiyi halları nəzərdə tutur.

İnsanlar dininə görə işə götürülərkən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdırlar. Eyni zamanda, bir şəxsin irqinə görə tibbi xidmətlərdən istifadəsinin məhdudlaşdırılması da Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozulması hesab edilə bilər.

Ayrı-Seçkiliyin Qadağan Edilməsi və Hüquq Mühafizəsi

Maddə 14 hər hansı bir hüququn və ya azadlığın şəxsin kimliyinə görə məhdudlaşdırılmasına qarşı hüquqi müdafiə təmin edir. Bu, hər hansı fərqlilik əsasında həyata keçirilən hüquq pozuntularının qarşısını almaq üçün vacibdir. Dövlətlər Konvensiya çərçivəsində təmin edilən bütün hüquqları hər kəs üçün eyni səviyyədə qorumaq üçün müsbət tədbirlər görməlidirlər.

İrq və ya etnik mənsubiyyətə görə şəxslərin müəyyən xidmətlərdən istifadə edə bilməməsi, iş yerlərində və ya ictimai

sferada cinsiyyətə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməsi bu maddənin pozulması hesab edilir.

Dövlətlərin Öhdəlikləri

Maddə 14 dövlətlərə fərdlərin hüquq və azadlıqlarını qorumaqla bağlı ciddi öhdəliklər yükləyir. Dövlətlər aşağıdakı öhdəlikləri yerinə yetirməlidirlər:

Dövlətlər hər hansı fərqli rəftarın qarşısını almaq üçün şəxslərə və ya qruplara hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində ayrı-seçkilik etməməlidir.

Dövlətlər bərabərlik prinsipini qorumaq üçün qanunvericilikdə və hüquq-mühafizə orqanlarında müvafiq tədbirlər görməli və hər kəsin hüquqlarını eyni səviyyədə təmin etməlidir. Ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün hüquqi və institusional müdafiə mexanizmləri yaradılmalıdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) **ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi** ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Məhkəmə qərarlarında insan hüquq və azadlıqlarının bərabər təmin edilməsinə diqqət yetirilir və sosial, cinsi, dini və ya digər xüsusiyyətlərə görə həyata keçirilən ayrı-seçkiliklər araşdırılır.

D.H. və Digərləri Çexiyaya qarşı (2007): AİHM qərar verdi ki, etnik mənsubiyyətə əsaslanan ayrı-seçkilik baş vermişdir. Rom uşaqlarının xüsusi təhsil müəssisələrinə yönəldilməsi və bunun nəticəsində onlara bərabər təhsil imkanlarının verilməməsi bu maddənin pozulması kimi qiymətləndirildi.

Thlimmenos Yunanıstana qarşı (2000): Məhkəmə bu işdə qərara aldı ki, bir şəxsin dini inancına görə peşə seçimində ayrı-seçkiliyə məruz qalması 14-cü maddənin pozulması deməkdir. Bu, insanların din və vicdan azadlığı ilə bağlı hüquqlarının pozulmasıdır.

Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi hüquq və azadlıqların bərabər təmin edilməsi prinsipini qoruyur və fərqliliklərə görə hüquqların məhdudlaşdırılmasını qadağan

edir. AİHK-nin 14-cü maddəsi, irq, cinsiyyət, dil, din və digər sosial xüsusiyyətlərə əsaslanan ayrı-seçkiliyin qarşısını alır və hər kəsin hüquq və azadlıqlardan bərabər şəkildə yararlanmasını təmin edir. Dövlətlər bu hüququ qorumaq üçün qanunvericilik və hüquq-mühafizə sistemində tədbirlər görməli və şəxslərin hüquqlarına hörmətlə yanaşmalıdırlar.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) insan hüquqlarının qorunması və təmini sahəsində ən əhəmiyyətli beynəlxalq hüquqi sənədlərdən biridir. Konvensiya hər bir fərdin yaşamaq, azadlıq, şəxsi təhlükəsizlik, fikir və ifadə azadlığı, ədalətli məhkəmə hüququ və digər fundamental hüquqlarını təmin edir. AİHK insan ləyaqətinin toxunulmazlığını əsas götürərək fərdlərin öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün geniş imkanlar yaradır. Bu hüquqların pozulması hallarında, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) fərdlərə müraciət etmək imkanı verir və məhkəmə bu hüquqların pozulmasına qarşı effektiv hüquqi müdafiə təmin edir. AİHM-in qərarları üzv dövlətlərin insan hüquqlarını qoruma sahəsində öhdəliklərini yerinə yetirməsini tələb edir və insan hüquqlarının müdafiəsini daha da gücləndirir. AİHK Avropa məkanında hüquq sistemləri arasında insan ləyaqətinin qorunması üçün əsaslı bir vasitədir və demokratik cəmiyyətlərin inkişafı üçün zəruri mexanizmlərdən biridir.

İnsan hüquqlarının qorunması üçün mövcud mexanizmlər

İnsan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi üçün beynəlxalq, regional və milli səviyyələrdə bir sıra hüquqi və institusional mexanizmlər mövcuddur. Bu mexanizmlər insanların fundamental hüquqlarını təmin etmək, hüquq pozuntularının qarşısını almaq və baş verən hüquq pozuntuları zamanı müdafiə və kompensasiya təmin etmək məqsədi daşıyır. Aşağıda əsas mexanizmlər və onların funksiyaları göstərilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Mexanizmləri

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunması və təbliği üçün əsas beynəlxalq təşkilatdır. BMT, fərdlərin hüquqlarını qorumaq və dövlətləri insan hüquqlarına hörmət etməyə çağırmaq üçün bir sıra mexanizmlər və qurumlar vasitəsilə fəaliyyət göstərir. Aşağıda BMT-nin insan hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş əsas mexanizmləri və onların rolu izah olunur:

İnsan Hüquqları Şurası

BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası, BMT-nin ən mühüm orqanlarından biri olaraq, dünya miqyasında insan hüquqlarının pozulması hallarını araşdırmaq və üzv ölkələrin insan hüquqlarına riayət etməsini təmin etmək məqsədilə fəaliyyət göstərir. Bu şura insan hüquqları sahəsində aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

İnsan hüquqlarının pozulmasının müzakirəsi və monitorinqi: İnsan Hüquqları Şurası, müxtəlif ölkələrdə insan hüquqlarının pozulması halları ilə bağlı müzakirələr aparır və hesabatlar hazırlayır. Bu müzakirələr və hesabatlar vasitəsilə üzv dövlətlərdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət araşdırılır və müəyyən tövsiyələr irəli sürülür.

Tövsiyələr və hesabatlar: Şura insan hüquqlarının müdafiəsi və inkişafı ilə bağlı dövlətlərə müxtəlif tövsiyələr verir. Bu tövsiyələr üzv dövlətlərin insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təmin etməyə yönəldilmişdir. Hər bir dövlət öz insan hüquqları siyasətini bu tövsiyələr əsasında təkmilləşdirə bilər.

Universal Dövri İcmal (UDİ): İnsan Hüquqları Şurası Universal Dövri İcmal (UDİ) vasitəsilə hər bir BMT üzvü olan dövlətin insan hüquqları vəziyyətini hər 4-5 ildən bir nəzərdən keçirir. Bu icmal, dövlətlərin insan hüquqları sahəsindəki nailiyyətlərini və problemlərini qiymətləndirmək üçün təsirli bir mexanizmdir.

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (OHCHR) dünya səviyyəsində insan hüquqlarının qorunması və inkişafı ilə bağlı aparıcı qurumdur. Ali Komissarlıq insan hüquqlarının beynəlxalq standartlara uyğun təmin edilməsini nəzarət edir və dünya miqyasında insan hüquqları pozuntularına cavab verir. Ali Komissarlığın əsas funksiyaları bunlardır:

İnsan hüquqlarının müdafiəsi: Ali Komissarlıq dünya miqyasında insan hüquqları pozuntularını sənədləşdirir, araşdırır və insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı təcili tədbirlər tövsiyə edir. Beynəlxalq səviyyədə insan hüquqları ilə bağlı problemlərə diqqət çəkir və dövlətləri bu sahədə məsuliyyət daşımağa çağırır.

Müşahidə və monitorinq missiyaları: Ali Komissarlıq müxtəlif ölkələrə insan hüquqlarının vəziyyətini yerində araşdırmaq üçün müşahidə missiyaları göndərir. Bu missiyalar insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti qiymətləndirir və problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlətlərə kömək edir.

Texniki dəstək: Ali Komissarlıq dövlətlərə insan hüquqları sahəsində qanunvericilik, təlim və digər texniki yardım göstərir. Bu dəstək dövlətlərin insan hüquqları sahəsində milli standartları inkişaf etdirməsinə və beynəlxalq normalara uyğunlaşmasına kömək edir.

BMT-nin insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən digər mühüm mexanizmləri, dövlətlərarası bağlanmış beynəlxalq insan hüquqları sazişlərinə əsaslanan qurumlardır. Bu sazişlərə daxil olan dövlətlər müəyyən insan hüquqları standartlarına əməl etməyə məcburdurlar və bu standartların qorunmasını təmin edən komitələrə hesabat verməlidirlər. Aşağıda əsas sazişlərə əsaslanan qurumlar göstərilir:

Uşaq Hüquqları Komitəsi: Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuş dövlətlərin bu konvensiyanın müddəalarına əməl etməsini təmin edir. Komitə üzv dövlətlərə

uşaq hüquqlarının qorunması üçün müntəzəm hesabatlar təqdim edir və problemlərin aradan qaldırılması üçün tövsiyələr verir.

İrqi Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması Komitəsi: İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuş dövlətlərin konvensiya müddəalarına əməl etməsini monitorinq edir və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə tədbirləri ilə bağlı tövsiyələr təqdim edir.

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi Komitəsi: Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğvi üzrə Konvensiya (CEDAW) əsasında fəaliyyət göstərən bu komitə qadın hüquqlarının təmin olunmasına və qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına nəzarət edir. Komitə üzv dövlətlərdən qadın hüquqlarının qorunması ilə bağlı hesabatlar qəbul edir və qiymətləndirir.

Bu qurumlar, BMT-nin insan hüquqları sahəsində dövlətləri beynəlxalq hüquq normalarına əməl etməyə məcbur edən mexanizmlərindən biridir. Onlar müxtəlif sahələrdə insan hüquqlarını müdafiə edir və dünya miqyasında hüquq pozuntularına qarşı mübarizə aparır.

2. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) və onun həyata keçirilməsinə nəzarət edən **Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)** Avropa məkanında insan hüquqlarının qorunması üçün əsas regional mexanizmdir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK): 1950-ci ildə qəbul olunmuş bu konvensiya, Avropa Şurasına üzv dövlətlərin vətəndaşlarına fundamental hüquq və azadlıqlar verir. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlar milli hüquq sistemlərində prioritet təşkil edir və üzv dövlətlər bu hüquqları qorumaq üçün öhdəlik daşıyırlar. Bunlar yaşamaq hüququ,

işgəncə qadağası, azadlıq və təhlükəsizlik hüququ, ədalətli məhkəmə hüququ və s. hüquqları əhatə edir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM): AİHM Konvensiyanın icrasına nəzarət edir və üzv dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması hallarında fərdlərə, qruplara və təşkilatlara müraciət etmək imkanı verir. Məhkəmə bu müraciətləri araşdıraraq, pozulmuş hüquqların bərpası üçün qərarlar çıxarır. Məhkəmənin qərarları hüquqi baxımdan məcburidir və üzv dövlətlər tərəfindən icra edilməlidir. AİHM-in qərarları Avropada insan hüquqlarının müdafiəsini gücləndirir və üzv dövlətlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin edir.

Bu iki qurum vasitəsilə insan hüquqlarının pozulması hallarında effektiv müdafiə mexanizmləri təmin olunur və hüquqların bərpası üçün hüquqi çərçivə yaradılır.

3. Milli Ombudsman İnstitutları

Milli Ombudsman institutları, insan hüquqlarının qorunması və təmini üçün milli səviyyədə təsis edilmiş müstəqil qurumlardır. Bu institutlar vətəndaşların dövlət orqanlarının fəaliyyətləri ilə bağlı şikayətlərini qəbul edir, pozulmuş hüquqların bərpası üçün araşdırmalar aparır və dövlət qurumlarının fəaliyyətlərinə nəzarət edir. Ombudsmanlar, dövlətlə vətəndaşlar arasında vasitəçi rolunu oynayaraq, insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün mühüm mexanizm kimi fəaliyyət göstərirlər.

Ombudsmanların Əsas Funksiyaları

Şikayətlərin qəbul edilməsi və araşdırılması:

Ombudsmanlar vətəndaşlardan dövlət orqanlarının qanunları və hüquq normalarını pozması ilə bağlı şikayətləri qəbul edirlər. Bu şikayətlər inzibati qərarlar, dövlət məmurlarının hərəkətləri və ya hüquqların pozulması ilə bağlı hər hansı hallara aid ola bilər. Ombudsmanlar bu şikayətləri araşdırır və qərar çıxarır.

Pozulmuş hüquqların bərpası: Ombudsmanlar hüquqların pozulması hallarında tövsiyələr verir və dövlət orqanlarının bu tövsiyələrə əməl etməsini təmin edir. Ombudsmanlar, pozulmuş hüquqların bərpası üçün hərəkətə keçir və qanunvericiliyin düzgün tətbiq olunmasını nəzarət altında saxlayır.

Tövsiyələrin verilməsi: Dövlət orqanlarının fəaliyyətində insan hüquqları ilə bağlı uyğunsuzluqlar aşkar olunduqda, ombudsmanlar dövlət qurumlarına tövsiyələr verir. Bu tövsiyələr dövlətin insan hüquqlarına daha çox riayət etməsi və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər görməsi məqsədini daşıyır.

Müstəqil nəzarət: Ombudsman institutları dövlət orqanlarından müstəqil fəaliyyət göstərir və bu müstəqillik onların qərarlarının obyektivliyini təmin edir. Ombudsmanlar dövlətin fəaliyyətlərinə dair nəzarəti həyata keçirərək, qanun pozuntularının qarşısını almağa çalışır.

Ombudsmanların Rolu və Təsiri

Ombudsman institutları, insanların dövlət qurumları ilə bağlı şikayətlərinə asan və əlçatan hüquqi müdafiə mexanizmi təklif edir. Onlar həm hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında, həm də hüquqi problemlərin həllində mühüm rol oynayırlar. Ombudsmanlar insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkarlayır, insan hüquqları sahəsindəki boşluqları müəyyən edir və bu problemlərin həlli üçün dövlət qurumlarına təzyiq göstərir.

Ombudsmanlar müntəzəm hesabatlar hazırlayaraq, dövlətin insan hüquqları sahəsində gördüyü işləri qiymətləndirir və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün təkliflər irəli sürür. Bu institutların fəaliyyəti vətəndaşların dövlətlə olan münasibətlərini hüquqi çərçivədə qoruyur və dövlətin fəaliyyətinə şəffaflyq və hesabatlılyq gətirir.

Misal: Azərbaycan Respublikasında Ombudsman Aparatı

Azərbaycan Respublikasında **Ombudsman Aparatı**, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına nəzarət edən əsas milli qurumdur. **Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)**, dövlət orqanları və məmurların qanunsuz hərəkətlərindən vətəndaşların hüquqlarının qorunması məqsədilə fəaliyyət göstərir. Ombudsman aparatının əsas funksiyaları bunlardır:

Vətəndaşlardan gələn şikayətlərin qəbulu və araşdırılması: Ombudsman Aparatı vətəndaşların şikayətlərini qəbul edərək, onların hüquqlarının pozulması ilə bağlı məsələləri araşdırır. Bu şikayətlər dövlət qurumlarının fəaliyyətləri və qanunların düzgün tətbiq edilməməsi ilə bağlı ola bilər.

Tövsiyələrin verilməsi və hüquqların bərpası: Dövlət orqanlarının fəaliyyətində hər hansı hüquq pozuntusu aşkar edildikdə, Ombudsman bu orqanlara tövsiyələr verir və hüquqların bərpası üçün tədbirlər görülməsini təmin edir.

Hesabatların hazırlanması: Ombudsman Aparatı, vətəndaşların hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı müntəzəm olaraq hesabatlar hazırlayır və dövlət orqanlarına insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün tövsiyələr verir.

Ombudsmanlar, dövlətlə vətəndaşlar arasında əlaqənin hüquqi çərçivədə davam etdirilməsini və insan hüquqlarının qorunmasını təmin edirlər. Dövlətlərin fəaliyyətinə dair ombudsmanların verdiyi hesabatlar və tövsiyələr hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Milli Ombudsman İnstitutları, dövlət vətəndaş münasibətlərinin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsində və insan hüquqlarının qorunmasında mühüm vasitə rolunu oynayır. Ombudsmanların müstəqil fəaliyyəti və verdikləri tövsiyələr dövlət qurumlarının fəaliyyətlərini daha şəffaf və hüquq-mühafizə istiqamətində inkişaf etdirir.

4. Beynəlxalq İnsan Hüquqları Məhkəmələri və Tribunalı

Beynəlxalq insan hüquqları ilə bağlı cinayətlərin araşdırılması və cəzalandırılması məqsədilə bir sıra hüquqi mexanizmlər mövcuddur. Bu məhkəmələr və tribunallar, əsasən müharibə cinayətləri, insanlığa qarşı cinayətlər, soyqırım və digər ağır beynəlxalq cinayətləri araşdırmaq üçün yaradılmışdır. Bu mexanizmlər beynəlxalq hüququn qorunmasında mühüm rol oynayır və cinayətkarlığın cəzasız qalmasının qarşısını almağa çalışır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM)

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM), 2002-ci ildə qəbul edilmiş **Roma Statutu** əsasında təsis edilmişdir və ağır beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması və mühakimə edilməsi üçün yaradılmış müstəqil beynəlxalq məhkəmədir. BCM, beynəlxalq hüquq pozuntularını araşdıraraq, bu cür cinayətlərə qarşı qlobal ədalətin təmin edilməsi üçün fəaliyyət göstərir.

BCM-in əsas fəaliyyəti:

Müharibə cinayətləri: BCM, hərbi münaqişələr zamanı törədilən ağır cinayətləri araşdırır. Buraya dinc əhəlinin öldürülməsi, işğəncə, əsir götürmə, zorakılıq və digər müharibə qaydalarının pozulması hallarının araşdırılması daxildir.

İnsanlığa qarşı cinayətlər: İnsanlığa qarşı cinayətlər, sistemli və geniş miqyasda dinc insanlara qarşı həyata keçirilən zorakılıq hərəkətlərini əhatə edir. BCM, bu cür cinayətləri araşdırır və məsul şəxslərin cəzalandırılmasını təmin edir.

Soyqırım: BCM, bir qrup insanın milli, etnik, irqi və ya dini mənsubiyyətinə görə qəsdən məhv edilməsinə yönəlmiş hərəkətləri araşdırır və soyqırım cinayətlərinə görə cavabdeh şəxslərin mühakimə olunmasını təmin edir.

BCM, yalnız milli məhkəmələrin bu cür cinayətləri araşdırmaqdan aciz olduğu hallarda müdaxilə edir və müstəqil şəkildə hər hansı bir dövlətə və ya fərdlərə qarşı istintaq apara bilir. Məhkəmənin qərarları beynəlxalq səviyyədə hüquqi qüvvəyə malikdir və BCM-ə qoşulan dövlətlər bu qərarları yerinə yetirmək öhdəliyi daşıyır.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM)

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM), 1945-ci ildə **Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)** nizamnaməsi əsasında yaradılmışdır və BMT-nin baş məhkəmə orqanıdır. BƏM əsasən dövlətlərarası mübahisələrin sülh yolu ilə həllini təmin edir. Məhkəmənin qərarları hüquqi baxımdan məcburidir və tərəflər bu qərarlara əməl etməyə məcburdur.

Dövlətlərarası mübahisələr: BƏM, dövlətlər arasında yaranan mübahisələrin sülh yolu ilə həlli üçün qərarlar çıxarır. Məhkəmə, dövlətlərin qarşılıqlı iddialarını nəzərdən keçirir və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsaslanaraq qərarlar qəbul edir.

İnsan hüquqları ilə bağlı məsələlər: BƏM, dövlətlərin insan hüquqları ilə bağlı məsuliyyətlərini müəyyən edən qərarlar da qəbul edir. Dövlətlərarası mübahisələrdə insan hüquqlarının pozulması halları da bu məhkəmə tərəfindən həll oluna bilər.

BMT-nin tərkibində hüquqi məsləhətçi funksiyası: BƏM, BMT və onun qurumlarına beynəlxalq hüquq məsələləri ilə bağlı rəy verir və dövlətlərin beynəlxalq hüquqa əməl etməsini təmin etmək üçün tövsiyələr hazırlayır.

BƏM, fərdlərə və ya təşkilatlara qarşı deyil, yalnız dövlətlərarası mübahisələrə dair işlərə baxır. Məhkəmənin qərarları beynəlxalq hüququn inkişafında mühüm rol oynayır və dövlətlərarası münafişələrin sülh yolu ilə həlli üçün əsas vasitələrdən biridir.

Beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının qorunması və ağır cinayətlərin araşdırılması üçün xüsusi tribunal və məhkəmələr də yaradılmışdır. Bu tribunal və məhkəmələr müəyyən münafişələr və ya cinayətlərlə bağlı müvəqqəti fəaliyyət göstərmişdir.

Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalı (ICTY): 1993-cü ildə yaradılmış bu tribunal, keçmiş Yuqoslaviyada baş verən münafişələr zamanı törədilmiş

müharibə cinayətləri, insanlığa qarşı cinayətlər və soyqırım ilə bağlı işləri araşdırmış və mühakimə etmişdir.

Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalı (ICTR): 1994-cü ildə Ruandada baş vermiş soyqırım zamanı törədilmiş cinayətləri araşdırmaq və məsul şəxsləri cəzalandırmaq üçün yaradılmış tribunal. Bu tribunal Ruanda soyqırımını zamanı insanlığa qarşı cinayətlərin və soyqırımın təqib edilməsi ilə məşğul olmuşdur.

Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmə: Bu məhkəmə, Syerra-Leonedəki münaqişələr zamanı törədilmiş müharibə cinayətləri və insanlığa qarşı cinayətlər ilə bağlı araşdırmalar aparmışdır. Beynəlxalq və yerli hakimlərdən ibarət olan bu məhkəmə, beynəlxalq hüququn tətbiqində mühüm rol oynamışdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəmələri və Tribunalları, ağır beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması və cəzalandırılması üçün effektiv mexanizmlərdir. Onlar müharibə cinayətləri, insanlığa qarşı cinayətlər və soyqırım kimi cinayətlərin cəzasız qalmasının qarşısını alır və beynəlxalq hüququn qorunmasını təmin edirlər. Bu məhkəmələr global miqyasda insan hüquqlarını müdafiə edərək, beynəlxalq sülhün və ədalətin təmini üçün vacib rol oynayırlar.

5. Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT-lər)

Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT-lər), insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təbliği sahəsində çox mühüm rol oynayan qurumlardır. QHT-lər dövlət və hökumətlərdən müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir və insan hüquqlarının pozulması hallarında fərdi və qrup səviyyəsində hüquq müdafiəçiləri kimi çıxış edirlər. Onlar milli və beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün fəaliyyət göstərir, hökumətləri hesabatlılığa məcbur edir və global səviyyədə hüquq pozuntularını sənədləşdirirlər.

Hüquq pozuntularının sənədləşdirilməsi və araşdırılması: QHT-lər insan hüquqlarının pozulması hallarını

izləyir, bu hüquq pozuntularını sənədləşdirir və dövlətlərin bu pozuntulara görə məsuliyyət daşmasını təmin etmək üçün hesabatlar hazırlayırlar. Bu təşkilatlar pozuntular haqqında məlumat toplayaraq, beynəlxalq ictimaiyyətə və beynəlxalq qurumlara təqdim edirlər.

Müdaxilə və hüquqi yardımlar: QHT-lər hüquq pozuntularına məruz qalan insanlara hüquqi yardım göstərir. Bu yardımlar bəzən hüquqi məsləhət, məhkəmə işlərində təmsilçilik və ya mübahisələrin həlli sahəsində hüquqi müdafiə ilə əlaqədar olur. Hüquqların pozulmasına məruz qalan şəxslər QHT-lər vasitəsilə hüquqlarını müdafiə etmək imkanı qazanırlar.

İnsan hüquqları ilə bağlı məlumatlandırma kampaniyaları: QHT-lər müxtəlif maarifləndirmə kampaniyaları keçirir, tədris proqramları təşkil edir və ictimaiyyəti insan hüquqları barədə məlumatlandırmaq üçün tədbirlər həyata keçirirlər. Bu kampaniyalar həm vətəndaşların hüquqları barədə məlumatlılığı artırır, həm də dövlətləri və digər qurumları insan hüquqlarına daha çox hörmət etməyə çağırır.

Beynəlxalq və milli qurumlarla əməkdaşlıq: QHT-lər həm milli hökumətlərlə, həm də beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Onlar BMT, Avropa Şurası və digər beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq edərək, qlobal insan hüquqları standartlarının inkişafına və tətbiqinə töhfə verirlər. QHT-lərin hesabatları və araşdırmaları beynəlxalq məhkəmələrdə və tribunalarda mühüm sübut kimi istifadə edilə bilər.

Dövlətlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi: QHT-lər insan hüquqlarının pozulmasına görə hökumətləri hesabat verməyə məcbur edir və onları insan hüquqları sahəsində islahatlar aparmağa çağırır. Hökumətlərin hüquq pozuntularına qarşı daha sərt tədbirlər görməsi və qanunların təkmilləşdirilməsi üçün təzyiq göstərir.

QHT-lərin Qlobal Roluna Misallar

Amnesty International: Amnesty International dünya miqyasında insan hüquqlarının pozulması hallarını sənədləşdirir və təbliğat aparır. Bu təşkilat hökumətləri ədalətsiz həbslər, işgəncə, ölüm cəzası və digər hüquq pozuntuları ilə bağlı məsuliyyətə cəlb edir. Amnesty International həmçinin fərdlərin hüquqlarının bərpası üçün qlobal kampaniyalar həyata keçirir və beynəlxalq hüquq normalarına əməl etməyi təmin etmək üçün hökumətləri təzyiq altında saxlayır.

Human Rights Watch (HRW): Human Rights Watch dünya üzrə insan hüquqlarının pozulması hallarını izləyən və hesabatlar hazırlayan qlobal insan hüquqları təşkilatıdır. HRW hərbi münaqişələr, repressiyalar, işgəncə və məcburi köçürmələr kimi halları sənədləşdirir və dövlətlərin bu hüquq pozuntularına qarşı cavabdehliyini təmin etmək üçün beynəlxalq ictimaiyyəti məlumatlandırır.

Freedom House: Freedom House insan hüquqları və demokratik prinsiplərin qorunması və təşviqi sahəsində fəaliyyət göstərən bir təşkilatdır. Freedom House dünya üzrə azadlıq və insan hüquqları vəziyyəti ilə bağlı hesabatlar hazırlayır və demokratik islahatların dəstəklənməsi üçün fəaliyyət göstərir.

QHT-lərin fəaliyyəti çox genişdir və onların hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında, pozulmuş hüquqların bərpasında, həmçinin insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli rolu var. Onlar hökumətlərin fəaliyyətlərinə təsir göstərmək, beynəlxalq qurumlar qarşısında məsələ qaldırmaq və cəmiyyətləri insan hüquqları barədə məlumatlandırmaqla insan hüquqlarının qlobal səviyyədə qorunmasına böyük töhfə verirlər.

QHT-lərin həyata keçirdikləri maarifləndirici fəaliyyətlər cəmiyyətlərin insan hüquqlarına hörmət göstərməsi, vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etməsi və

dövlətlərin bu hüquqlara əməl etməsi üçün zəruri mühit yaradır. Beynəlxalq miqyasda bu təşkilatlar qlobal hüquq normalarının inkişafına və dünya üzrə hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına dəstək verir.

Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT-lər), insan hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynayaraq, dövlətlərin hüquq pozuntularını ifşa edir və vətəndaşların hüquqlarını müdafiə edir. Qlobal miqyasda fəaliyyət göstərən Amnesty International, Human Rights Watch kimi təşkilatlar bu hüquqların qorunmasında əsas vasitələrdir və insan hüquqlarına hörmətin təbliği üçün davamlı olaraq çalışırlar.

6. Milli Məhkəmələr və Hüquq-Mühafizə Orqanları

Milli məhkəmələr və hüquq-mühafizə orqanları, insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi üçün dövlət səviyyəsində əsas vasitələrdir. Dövlətlər öz qanunvericilik sistemlərində insan hüquqlarını qorumaq və vətəndaşlarının hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq üçün zəruri qanunları qəbul etməli və icra etməlidir. Milli məhkəmələr və hüquq-mühafizə orqanları, vətəndaşların hüquqlarının pozulması ilə bağlı müraciətləri araşdıraraq, hüquqi qərarlar çıxarır və zərurət olduqda pozulmuş hüquqların bərpası və kompensasiya təmin edir.

Hüquq pozuntularının araşdırılması: Milli məhkəmələr, insan hüquqları ilə bağlı iddiaları araşdırır və qanunvericilik çərçivəsində qərarlar qəbul edir. Məhkəmələr hüquq pozuntuları baş verdikdə, həmin pozuntuları qiymətləndirir və pozulmuş hüquqların bərpası üçün qərarlar çıxarır.

Ədalət və kompensasiyanın təmin edilməsi: Hüquq pozuntuları nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşlara kompensasiya təmin etmək və ya pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək milli məhkəmələrin əsas funksiyalarındandır. Dövlətin vətəndaşlara qarşı öhdəlikləri, məhkəmələr vasitəsilə qorunur və icra olunur.

Konstitusiya və qanunvericiliyin müdafiəsi: Milli məhkəmələr dövlətin qəbul etdiyi konstitusiya və qanunlara uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Bu məhkəmələr, həmçinin vətəndaşların konstitusiya ilə təmin olunmuş hüquqlarını qoruyur və dövlətin qanunsuz hərəkətlərinə qarşı müdafiə mexanizmləri yaradır.

Hüquq-mühafizə orqanları da insan hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynayır. Bu qurumlar qanunların icrasını təmin edir və hüquq pozuntularının qarşısını alınmasına nəzarət edirlər. Hüquq-mühafizə orqanlarının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- **Qanunların icrasının təmin edilməsi:** Hüquq-mühafizə orqanları milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydaların icrasını təmin edərək, hüquq pozuntularının qarşısını almağa çalışırlar. Bu orqanlar insan hüquqları ilə bağlı dövlətin qəbul etdiyi öhdəliklərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir.
- **İstintaq və hüquq pozuntularının qarşısının alınması:** Polis, prokurorluq və digər hüquq-mühafizə qurumları hüquq pozuntularını araşdırır, hüquqazidd hərəkətləri araşdırır və məsuliyyət daşıyan şəxsləri ədalət qarşısına çıxarır.
- **Təhlükəsizliyin təmin edilməsi:** Hüquq-mühafizə orqanları, vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün fəaliyyət göstərir. Onlar hüquqların qorunması ilə yanaşı, ictimai asayişin qorunmasına da cavabdehdirlər.

İnsan hüquqlarının qorunması üçün fəaliyyət göstərən mexanizmlər, beynəlxalq, regional və milli səviyyədə bir-biri ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq və regional məhkəmələr, milli məhkəmələr, ombudsmanlar, hüquq-mühafizə orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq və bu hüquqları bərpa etmək üçün təsirli vasitələr yaradırlar. Bu qurumlar, qarşılıqlı əməkdaşlıq və hüquqi müdafiə mexanizmləri

vasitəsilə insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün vahid sistem şəklində fəaliyyət göstərir və insan hüquqlarının qorunmasını və inkişafını təşviq edir.

2.AVROPA İNSAN HÜQUQLARI MƏHKƏMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuş ölkələrin vətəndaşlarına beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən əsas məhkəmə orqanıdır. 1959-cu ildə təsis edilmiş bu məhkəmə, Konvensiya çərçivəsində təsbit olunmuş hüquqların pozulması ilə bağlı şikayətləri araşdırır və müvafiq qərarlar qəbul edir. AİHM, Konvensiyaya qoşulmuş hər bir üzv dövlətin bu hüquq və azadlıqları qoruma öhdəliyini icra etməsini təmin edir.

Azərbaycan, 2001-ci ildə Avropa Şurasına üzv olduqdan sonra Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını ratifikasiya etmiş və AİHM-in yurisdiksiyasını qəbul etmişdir. Bu, Azərbaycan vətəndaşlarına, milli hüquqi müdafiə vasitələrini tükətdikdən sonra, insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı AİHM-ə müraciət etmək imkanı vermişdir. Bu məhkəmə Azərbaycan və digər üzv dövlətlər arasında insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır və dövlətlərin hüquq pozuntuları ilə bağlı məsuliyyət daşımalarını təmin edir.

AİHM-in Azərbaycanla bağlı çıxardığı qərarlar, ölkədə insan hüquqları ilə bağlı problemlərin həlli istiqamətində mühüm addımların atılmasına və hüquqi islahatların həyata keçirilməsinə kömək etmişdir.

Avropa insan hüquqları məhkəməsinin (AİHM) vəzifəsi və funksiyaları

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuş ölkələrdə insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən əsas beynəlxalq

məhkəmə orqanıdır. Məhkəmə, insan hüquqlarının pozulması hallarında ədalət təmin etmək məqsədi ilə fəaliyyət göstərir və Konvensiyanın təsbit etdiyi hüquqların qorunmasını təmin etmək üçün üzv dövlətlərin üzərinə düşən öhdəliklərin icrasına nəzarət edir.

AİHM-in Vəzifəsi

AİHM-in əsas vəzifəsi, **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası** ilə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların pozulmasına dair iddiaları araşdırmaqdır. Məhkəmə, üzv dövlətlərə insan hüquqlarını qorumaq öhdəliyini daşıyan hüquqi çərçivə təklif edir və bu hüquq pozuntularını qiymətləndirərək, dövlətlərin məsuliyyətə cəlb edilməsini təmin edir.

AİHM-in Əsas Funksiyaları

1. **Fərdi Şikayətlərin Qəbul Edilməsi və Araşdırılması:** AİHM-in əsas funksiyalarından biri fərdi şikayətlərin qəbul edilməsi və araşdırılmasıdır. İnsan hüquqlarının pozulmasına məruz qalmış şəxslər, hüquq müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra, öz iddiaları ilə birbaşa məhkəməyə müraciət edə bilirlər. Bu müraciətlər əsasən milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının qorunmadığı hallara aiddir. Məhkəmə bu müraciətləri araşdırır və dövlətlərin hərəkətlərinin Konvensiya ilə uyğun olub-olmadığını qiymətləndirir.
2. **Dövlətlərarası Şikayətlərin Araşdırılması:** AİHM, yalnız fərdi şikayətləri deyil, həm də dövlətlərarası şikayətləri qəbul edir. Bu, bir dövlətin digər dövlətin Konvensiya öhdəliklərini pozduğunu iddia etdiyi hallarda tətbiq olunur. Bu kimi işlərdə məhkəmə dövlətlər arasındakı hüquq mübahisələrini araşdırır və qərar qəbul edir.
3. **Hüquq Pozuntularının Təminatı və Kompensasiyanın Qərara Bağlanması:** AİHM, insan hüquqlarının pozulduğunu təsdiq edən hallarda,

zərərçəkən tərəflərin pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək və onlara kompensasiya ödəmək qərarı çıxarır. Məhkəmə, zərərçəkmiş şəxslərin hüquqlarının bərpa olunması üçün dövlətlərin öhdəliklərini müəyyən edir və bu qərarların icrası məcburidir.

4. **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının Şərhi və Tətbiqi:** AİHM, Konvensiyanın müddəalarının şərh edilməsində mühüm rol oynayır. Bu şərhlər üzv dövlətlərin Konvensiyaya uyğun qanunlar və praktika formalaşdırmasına kömək edir. Məhkəmə, qəbul etdiyi qərarlarla Konvensiyanın müddəalarının necə tətbiq olunması barədə presedent hüququ formalaşdırır.
5. **Monitorinq və İcra:** AİHM, qəbul etdiyi qərarların icrasına nəzarət edir. Üzv dövlətlər məhkəmənin qərarlarını icra etməyə məcburdurlar və bu qərarların yerinə yetirilməsində **Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi** tərəfindən nəzarət edilir. Bu funksiyalar məhkəmənin nüfuzunu və qərarlarının effektivliyini artırır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, insan hüquqlarının qorunması və üzv dövlətlərin bu hüquqlara hörmətlə yanaşmasını təmin etmək üçün təsirli bir hüquqi mexanizmdir. AİHM, fərdlərin hüquqlarını müdafiə edir, dövlətlər arasında hüquqi məsuliyyəti tətbiq edir və insan hüquqları sahəsində hüquq sistemlərinin inkişafına töhfə verir.

AİHM-in Azərbaycanla bağlı mühüm qərarları

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olmasından sonra insan hüquqları ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlar, əsasən ifadə azadlığı, ədalətli məhkəmə hüququ, sərbəst toplaşmaq hüququ və mülkiyyət hüququ ilə bağlı olmuşdur. AİHM-in bu qərarları Azərbaycanda hüquq sisteminin inkişafına və insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı

islahatların aparılmasına təsir göstərmişdir. Aşağıda Azərbaycanla bağlı AİHM-in çıxardığı bəzi mühüm qərarlar izah olunur.

1. İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı (2014)

İlqar Məmmədov işi, Azərbaycanın siyasi fəalı və müxalifət lideri olan İlqar Məmmədovun həbs edilməsi ilə bağlıdır. O, 2013-cü ildə İsmayılı hadisələri ilə əlaqədar kütləvi iğtişaclara təhrik etmək ittihamı ilə həbs edilmişdi. İlqar Məmmədov AİHM-ə müraciət edərək həbsinin siyasi motivli olduğunu və hüquqlarının pozulduğunu bildirdi.

AİHM-in qərarı: Məhkəmə, İlqar Məmmədovun həbsinin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 5-ci (Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ) və 18-ci maddələrinə (Konvensiya hüquqlarından sui-istifadə qadağası) zidd olduğunu təsdiqlədi. AİHM müəyyən etdi ki, Məmmədovun həbsi hüquqi əsaslardan daha çox siyasi motivlərə əsaslanıb. Bu iş Azərbaycanda siyasi motivli həbslərə qarşı mübarizə üçün mühüm presedent oldu.

2. Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı (2019)

Xədicə İsmayılova, tanınmış jurnalist və insan hüquqları müdafiəçisi olaraq Azərbaycan hökumətini tənqid edən araşdırmalar aparmışdır. O, məxfiliyinin pozulması və qanunsuz həbslə üzləşmişdir. İsmayılova, şəxsi həyatına müdaxilə və qanunsuz həbs səbəbindən AİHM-ə müraciət etmişdir.

AİHM-in qərarı: Məhkəmə qərara aldı ki, İsmayılovanın həbsi və şəxsi həyatına müdaxilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsini (Şəxsi və ailə həyatına hörmət) və 10-cu maddəsini (İfadə azadlığı) pozur. AİHM, jurnalistin həbsini ifadə azadlığını məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyan qanunsuz bir hərəkət kimi dəyərləndirdi.

3. Anar Məmmədli Azərbaycana qarşı (2018)

Anar Məmmədli, Azərbaycanda seçki monitorinqi ilə məşğul olan tanınmış hüquq müdafiəçisidir. O, 2013-cü ildə

qanunsuz iqtisadi fəaliyyət və vergidən yayınma ittihamları ilə həbs edilmişdi. Məmmədli, həbsi ilə bağlı AİHM-ə müraciət etmiş və bunun insan hüquqlarına zidd olduğunu bildirmişdir.

AİHM-in qərarı: Məhkəmə qərara aldı ki, Məmmədlinin həbs olunması Konvensiyanın 5-ci maddəsini (Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ) və 18-ci maddəsini (Hüquqlardan sui-istifadə qadağası) pozur. AİHM müəyyən etdi ki, Məmmədlinin həbsi onun hüquq müdafiə fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur və siyasi motivlərə əsaslanmışdır.

4. NİDA Vətəndaş Hərəkəti üzvləri Azərbaycana qarşı (2015)

Bu iş, NİDA Vətəndaş Hərəkətinin üzvlərinin 2013-cü ildə Bakıda keçirilən etiraz aksiyaları zamanı həbs olunması ilə bağlıdır. NİDA üzvləri etiraz aksiyaları təşkil etdikləri üçün qiyam və zorakılığa çağırışda ittiham olunmuşdular. Onlar AİHM-ə müraciət edərək, həbsin qanunsuz olduğunu və hüquqlarının pozulduğunu iddia etmişdir.

AİHM-in qərarı: Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu işdə sərbəst toplaşmaq və ifadə azadlığı hüquqları (Konvensiyanın 10-cu və 11-ci maddələri) pozulmuşdur. AİHM, etiraz aksiyalarında iştirak etməyin və ya təşkil etməyin cinayət məsuliyyəti ilə nəticələnməsinin insan hüquqlarına zidd olduğunu təsdiqlədi.

5. Hacı Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı (2020)

Bu iş, Azərbaycanlı jurnalistlərin və hüquq müdafiəçilərinin işgəncələrə və qeyri-insani rəftara məruz qalması ilə bağlıdır. Jurnalist Hacı Məmmədov və digərləri AİHM-ə müraciət edərək hüquqlarının pozulduğunu bildirmişdilər.

AİHM-in qərarı: Məhkəmə qərara aldı ki, işgəncələr və qeyri-insani rəftar Konvensiyanın 3-cü maddəsini (İşgəncə qadağası) pozur. AİHM həmçinin, Azərbaycan hökumətini bu

hüquq pozuntularına görə məsuliyyətə cəlb etdi və zərərçəkmişlərə kompensasiya verilməsini tələb etdi.

AİHM-in Azərbaycanla bağlı qərarları ölkədə insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı mühüm presedentlər yaratmışdır. Bu qərarlar Azərbaycanda hüquqi islahatların həyata keçirilməsi və hüquq pozuntularının aradan qaldırılması üçün hüquqi çərçivənin inkişafına təkan vermişdir. AİHM-in qərarları, ölkədə ifadə azadlığı, toplaşmaq azadlığı və hüquqi ədalət təminatını gücləndirmək üçün mühüm vasitə rolunu oynayır.

Azərbaycan qanunvericiliyi və AİHM qərarlarının təsiri

Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olması və **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını (AİHK)** ratifikasiya etməsi, ölkənin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqi standartlara əməl etmə öhdəliyi yaratdı. Bu öhdəliklər çərçivəsində, **Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)** qərarları Azərbaycanın milli qanunvericiliyinə və hüquqi sisteminə birbaşa təsir göstərir. AİHM-in çıxardığı qərarlar, Azərbaycan qanunvericiliyinin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və hüquqi islahatların aparılmasında mühüm rol oynayır.

AİHM Qərarlarının Azərbaycan Qanunvericiliyinə Təsiri

AİHM qərarları milli qanunvericiliyə və hüquq praktikasına aşağıdakı əsas yollarla təsir edir:

Qanunvericilik islahatlarının təşviqi: AİHM qərarları Azərbaycanın hüquqi islahatlar aparmasına təkan verir. Məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarlar Azərbaycan hökumətinə milli qanunvericiliyi insan hüquqlarına uyğunlaşdırmaqla bağlı tövsiyələr və yönləndirmələr verir. Xüsusilə, AİHM-in müəyyən etdiyi hüquq pozuntularını aradan qaldırmaq üçün ölkədə hüquqi islahatlar həyata keçirilir. Məsələn, **məhkəmə**

müstəqilliyi, ifadə azadlığı və ədalətli məhkəmə hüququ sahələrində dəyişikliklər bu cür qərarların təsiri ilə baş verir.

Konstitusiya və qanunvericilik normalarının şərh: AİHM qərarları Azərbaycan Konstitusiyasının və digər qanunvericilik normalarının şərhinə də təsir göstərir. AİHM-in qərarları vasitəsilə Konvensiya müddəaları milli qanunvericiliyə uyğunlaşdırılır və bu, qanunların tətbiqi prosesinə aydınlıq gətirir. AİHM qərarları milli məhkəmələrə beynəlxalq hüquq normalarını nəzərə alaraq, Konstitusiyanın müvafiq maddələrini daha geniş və daha mütərəqqi şərh etmək imkanı verir.

Hüquq pozuntularının aradan qaldırılması: AİHM-in qərarları Azərbaycanda insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı konkret tədbirlərin görülməsini tələb edir. Məhkəmə zərərçəkən şəxslərə kompensasiya ödənilməsi və pozulmuş hüquqların bərpası barədə qərarlar qəbul edir. Bu qərarlar dövlət qurumlarının qanunsuz fəaliyyətlərinə qarşı hüquqi tədbirlərin görülməsini və bu cür pozuntuların qarşısının alınmasını təmin edir.

AİHM qərarları Azərbaycanda məhkəmə sisteminin müstəqilliyini gücləndirmək üçün təsirli bir vasitə rolunu oynayır. AİHM-in ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı qərarları, xüsusilə müstəqil məhkəmələrin formalaşması və siyasi təzyiqlərdən azad olunmuş hüquqi proseslərin həyata keçirilməsinin vacibliyini vurğulayır. Bu qərarlar məhkəmə hakimiyyətinin güclənməsinə və ədalət sisteminin daha effektiv işləməsinə şərait yaradır.

AİHM-in Azərbaycanla bağlı qərarları, ifadə və toplaşmaq azadlıqları sahəsində vacib dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. AİHM, ifadə azadlığına dair çıxardığı qərarlarda Azərbaycan qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını tələb etmiş və bu sahədə hüquqi islahatlar aparılmışdır. Misal üçün, jurnalistlərin həbs edilməsi və ya etiraz aksiyalarının qarşısının alınması ilə bağlı AİHM-in

verdiyi qərarlar Azərbaycanda hüquqi təzyiqlərin aradan qaldırılmasına təkan vermişdir.

Ədalətli məhkəmə və hüquqi müdafiənin təmin edilməsi: AİHM qərarları Azərbaycanda ədalətli məhkəmə hüququnun qorunmasına və hüquqi müdafiənin təmin edilməsinə dair mühüm təsir göstərmişdir. Azərbaycan məhkəmələri, AİHM presedent hüququnu nəzərə alaraq, insan hüquqlarının qorunması üçün daha şəffaf və ədalətli qərarlar qəbul etməyə çalışırlar.

Azərbaycanın AİHM qərarlarına əməl etməsi və onları icra etməsi **Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi** tərəfindən monitorinq edilir. Qərarların icrasının təmin olunmaması beynəlxalq təzyiqlərə və Azərbaycan hökumətinin insan hüquqları ilə bağlı öhdəliklərini yerinə yetirmədiyinə dair tənqidlərə səbəb ola bilər. Bu təzyiqlər Azərbaycan hökumətini insan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklərinə daha ciddi yanaşmağa və hüquqi islahatları sürətləndirməyə sövq edir.

AİHM qərarları Azərbaycan qanunvericiliyinin və hüquq sisteminin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Bu qərarlar insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq və hüquqi islahatlar həyata keçirmək üçün hüquqi mexanizmləri gücləndirir. AİHM-in qərarları, Azərbaycanın beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğunlaşmasına, məhkəmə müstəqilliyinin güclənməsinə və insan hüquqları ilə bağlı məsuliyyət daşıyan qurumların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir.

3. MÜQAVİLƏLƏR VƏ İNSAN HÜQUQLARI ARASINDA ƏLAQƏ

Müqavilələr və insan hüquqları, hüquqi sistemin iki əsas sütununu təşkil edir və hər ikisi cəmiyyətin hüquqi münasibətlərinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. **Müqavilələr**, tərəflər arasında hüquqi münasibətləri və öhdəlikləri müəyyən edən hüquqi alətlərdir. Müqavilələr vasitəsilə insanlar, şirkətlər və dövlətlər öz hüquq və

maraqlarını qoruyur, iqtisadi, sosial və şəxsi münasibətləri tənzimləyir. **İnsan hüquqları** isə hər bir fərdin doğuşdan sahib olduğu, dövlət tərəfindən qorunmalı olan fundamental hüquq və azadlıqlardır.

Müqavilələr və insan hüquqları arasındakı əlaqə, bir çox sahədə, xüsusən də əmək hüquqları, mülkiyyət hüquqları və sosial hüquqların təmin olunmasında özünü göstərir. Müqavilələr insan hüquqlarının həyata keçirilməsində mühüm vasitə kimi çıxış edir, çünki insanların əmək müqavilələri, ticarət müqavilələri və xidmət müqavilələri vasitəsilə hüquqları təmin olunur. Bununla belə, müqavilələr insan hüquqlarına zidd olan şərtləri ehtiva etdikdə, dövlətlər bu müqavilələrin hüquqi baxımdan qüvvəsiz olmasını təmin etmək və insan hüquqlarını qorumaq öhdəliyi daşıyır. Bu yazıda, müqavilələrin insan hüquqları ilə olan əlaqəsi və onların qarşılıqlı təsirinin əhəmiyyəti araşdırılacaq.

Müqavilə hüquqlarının insan hüquqları ilə bağlılığı

Müqavilə hüquqları və insan hüquqları arasında sıx bağlılıq mövcuddur və bu əlaqə hər iki hüquq sisteminin cəmiyyətin hüquqi və etik normalarına uyğun şəkildə inkişaf etməsinə kömək edir. **Müqavilə hüquqları**, iki və ya daha çox tərəf arasında hüquqi razılaşmaların tənzimlənməsini və icrasını təmin edir, tərəflərin qarşılıqlı öhdəliklərini müəyyənləşdirir. **İnsan hüquqları** isə hər bir fərdin bərabər şəkildə sahib olduğu, universal və ayrılmaz hüquqların qorunmasına yönəlib.

Müqavilə hüquqları ilə insan hüquqları arasındakı bağlılığı aşağıdakı sahələrdə müşahidə etmək mümkündür:

Əmək Hüquqları və İnsan Hüquqları

Əmək müqavilələri, işçilərin və işəgötürənlərin hüquq və öhdəliklərini tənzimləyir. İnsan hüquqları isə işçilərin layiqli əmək şəraitinə, təhlükəsizlik tədbirlərinə və qeyri-ayrıseçkilik əsasında işə qəbul olunmalarına təminat verir. **Beynəlxalq**

Əmək Təşkilatının (ILO) sazişləri, bu iki hüquq sistemini əlaqələndirir və işçilərin hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Məsələn, işçilərin zorla işlədilməsi və ya qeyri-insani şəraitdə istismar olunması insan hüquqlarının ciddi pozulması hesab olunur və bu cür müqavilələr hüquqi qüvvədən düşür.

Mülkiyyət Hüquqları və İnsan Hüquqları

Müqavilələr mülkiyyət hüquqlarını tənzimləmək üçün əsas vasitədir. İnsan hüquqları isə hər bir şəxsin mülkiyyət hüququna sahib olmasını təmin edir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 saylı Protokolu, şəxsi mülkiyyət hüquqlarını qoruyur və bu hüququn qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılmasının qarşısını alır. Mülkiyyətə dair müqavilələr tərəflərin bu hüquqlarını qoruyaraq ədalətli mülkiyyət münasibətlərini təmin edir.

Sosial və İqtisadi Hüquqlar

Sosial və iqtisadi hüquqlar, insanların iqtisadi və sosial rifahının təmin olunması ilə bağlıdır. Bu hüquqlar iş, yaşayış yeri və səhiyyə kimi sahələrdə müqavilələr vasitəsilə tənzimlənir. İnsan hüquqları isə bu hüquqların bərabər şəkildə təmin olunmasına nəzarət edir. Məsələn, kirayə müqavilələri və ya səhiyyə xidmətləri ilə bağlı müqavilələr insan hüquqları çərçivəsində tənzimlənir və tərəflərin hüquqlarını balanslaşdırır.

Bərabərlik və Ayrı-Seçkiliyin Qadağan Edilməsi

Müqavilələr tərtib edilərkən və icra olunarkən insan hüquqlarının əsas prinsipi olan bərabərlik prinsipi qorunmalıdır. Müqavilələrdə irq, cinsiyyət, dini inanc və ya digər sosial xüsusiyyətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi insan hüquqlarının qorunmasının bir göstəricisidir. Ayrı-seçkilik qadağası, həm milli qanunvericiliklərdə, həm də beynəlxalq hüquq normalarında öz əksini tapmışdır və müqavilələrin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün bu prinsiplərə riayət edilməlidir.

Müqavilələrin hüquqi qüvvəsi və insan hüquqlarına zidd şərtlər

Müqavilə hüququnun vacib prinsiplərindən biri də müqavilələrin hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onların qanunauyğun şərtləri ehtiva etməsidir. Əgər bir müqavilə insan hüquqlarını pozan hər hansı bir şərt daşıyarsa, bu müqavilə hüquqi baxımdan etibarsız sayılır. Məsələn, insanların köləlik və ya məcburi əməyə cəlb edilməsi, işgəncəyə məruz qalması və ya insanların təməl hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan müqavilələr qanunsuz hesab olunur.

Ədalətli Məhkəmə Hüququ və Müqavilə Hüquqları

Müqavilələrdəki mübahisələrin həlli zamanı insan hüquqlarının qorunması vacibdir. **Ədalətli məhkəmə hüququ**(Konvensiyanın 6-cı maddəsi), tərəflərin məhkəmədə və ya arbitraj prosesində bərabər şəkildə öz hüquqlarını müdafiə etməsini təmin edir. Müqavilə mübahisələri zamanı hər iki tərəfin ədalətli və şəffaf proseslərlə təmin olunması insan hüquqları ilə birbaşa bağlıdır.

Müqavilə hüquqları ilə insan hüquqları arasında mövcud olan əlaqə, hüquqi sistemin müxtəlif sahələrində bir-birini tamamlayan bir prosesdir. Müqavilələr vasitəsilə insanların şəxsi və iqtisadi hüquqları təmin olunur, insan hüquqları isə müqavilələrdə bərabərliyi, azadlığı və qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərməni tələb edir. Bu əlaqə hüququn universal prinsiplərinin tətbiq olunmasını və hər bir fərdin hüquqlarının qorunmasını təmin edir.

Qanuni razılaşmaların insan hüquqlarına təsiri

Qanuni razılaşmalar, fərdlər, şirkətlər və dövlətlər arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən əsas vasitələrdir. Bu razılaşmalar hüquq sistemində müqavilə hüququnun əsasını təşkil edir və tərəflər arasında müəyyən hüquq və öhdəlikləri müəyyən edir. Bununla yanaşı, qanuni razılaşmaların icrası və məzmunu insan hüquqlarına birbaşa təsir göstərir. İnsan

hüquqları, hər bir fərdin hüquqi və sosial cəhətdən qorunmasını təmin edən universal hüquqlar olduğu üçün, qanuni razılaşmaların onların qorunmasına və ya pozulmasına səbəb ola biləcəyi hallar mövcuddur.

Qanuni razılaşmaların insan hüquqlarına təsirini müxtəlif sahələrdə müşahidə etmək mümkündür:

Əmək Razılaşmaları və İnsan Hüquqları

Əmək müqavilələri işçi və işəgötürən arasında bağlanan hüquqi sənədlərdir və bu müqavilələr vasitəsilə işçinin əmək hüquqları tənzimlənir. Əmək razılaşmaları insan hüquqlarına birbaşa təsir göstərir, çünki işçilərin layiqli əmək şəraiti, ədalətli əmək haqqı və istismar edilməməsi kimi hüquqları qanuni razılaşmalar vasitəsilə qorunmalıdır.

Təsir: Əgər bir əmək müqaviləsi işçini təhlükəli və ya insanlıqdan kənar iş şəraitində çalışmağa məcbur edirsə, bu, insan hüquqlarının pozulması hesab olunur. Bu səbəbdən, əmək müqavilələri beynəlxalq və milli qanunlar çərçivəsində tənzimlənməli və işçilərin hüquqlarına hörmətlə yanaşılmalıdır.

Mülkiyyət və Mülki Razılaşmalar

Mülkiyyət hüququ, hər bir fərdin fundamental insan hüquqlarından biridir. Müqavilələr mülkiyyətin ötürülməsi, istifadəsi və qorunması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması və ya qanunsuz müsadirə edilməsi insan hüquqlarının pozulması deməkdir.

Təsir: Mülkiyyətlə bağlı razılaşmalarda ədalətsiz şərtlər və ya dövlətin qanunsuz müsadirə tədbirləri mülkiyyət hüququna zərər vura bilər. Mülkiyyət razılaşmaları qanuni və insan hüquqlarına uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

Ticarət Razılaşmaları və Sosial Hüquqlar

Beynəlxalq ticarət razılaşmaları və iqtisadi müqavilələr tərəflər arasında iqtisadi fəaliyyətləri tənzimləyir. Lakin bu razılaşmaların icrası, xüsusilə zəif sosial müdafiə sistemlərinə malik ölkələrdə insan hüquqlarına təsir göstərə bilər. Məsələn, böyük şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi layihələr,

yerli icmaların hüquqlarını məhdudlaşdırıa bilər və ya ekoloji problemlərə səbəb ola bilər.

Təsir: Ticarət müqavilələri, xüsusilə xarici sərmayələr və iqtisadi layihələrlə bağlı müqavilələr, yerli əhalinin mülkiyyət hüquqları və ekoloji hüquqlarını nəzərə almalıdır. İnsan hüquqlarının pozulmasına səbəb ola biləcək layihələr dayandırılmalı və ya icra olunmamalıdır.

Ailə Hüququ və Qanuni Razılaşmalar

Ailə hüququ çərçivəsində bağlanan razılaşmalar, xüsusilə nikah müqavilələri və boşanma razılaşmaları insan hüquqları ilə birbaşa bağlıdır. Bu müqavilələr fərdlərin şəxsi və ailə hüquqlarını tənzimləyir və hər iki tərəfin hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmasını təmin etməlidir.

Təsir: Nikah və ya boşanma ilə bağlı razılaşmalarda bir tərəfin hüquqlarının məhdudlaşdırılması və ya zorla qəbul etdirmə halları insan hüquqlarının pozulması hesab olunur. Ailə müqavilələri ədalətli olmalı və tərəflərin bərabər hüquqlarını qorumağa yönəlməlidir.

Beynəlxalq Müqavilələr və İnsan Hüquqları

Beynəlxalq müqavilələr dövlətlərarası hüquqi razılaşmalar olduğu üçün insan hüquqlarına geniş təsir göstərə bilər. Bəzi beynəlxalq müqavilələr, xüsusilə ticarət, müdafiə və təhlükəsizlik sahələrində imzalanmış sazişlər, insan hüquqlarının qorunması və ya məhdudlaşdırılması ilə nəticələnə bilər.

Təsir: Beynəlxalq müqavilələr dövlətləri insan hüquqlarını qorumağa və bu hüquqları pozmamaya məcbur etməlidir. Məsələn, **Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu**, insan hüquqlarına qarşı törədilən cinayətlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin edən mühüm beynəlxalq hüquqi sənəddir. Bu tip müqavilələr insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır.

Qanunsuz və Ədalətsiz Razılaşmaların Ləğvi

Qanuni razılaşmalar insan hüquqlarına uyğun olmalı və bu hüquqları pozmamalıdır. Əgər bir müqavilə insan

hüquqlarını açıq şəkildə pozursa (məsələn, məcburi əmək, işgəncə və ya diskriminasiya şərtlərini ehtiva edirsə), bu müqavilə etibarsız sayılır və hüquqi cəhətdən qüvvədən düşür.

Təsir: Məhkəmələr bu cür müqavilələri ləğv etmək və tərəflərdən birinin hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər görməlidir. İnsan hüquqlarına zidd müqavilələr hüquqi mühitdə mövcud olmamalıdır.

Qanuni razılaşmalar insan hüquqlarının qorunmasına və ya pozulmasına birbaşa təsir göstərir. Müqavilələr tərtib olunarkən və icra olunarkən insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq və milli normalara əməl edilməli, hər bir fərdin hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmalıdır. Razılaşmaların insan hüquqlarına uyğun tərtibi və icrası həm cəmiyyətin, həm də dövlətlərin hüquqi mədəniyyətinin və ədalət prinsipinin qorunmasına töhfə verir.

Ədalətli məhkəmə hüququ və müqavilə mübahisələri

Ədalətli məhkəmə hüququ hər bir fərdin və ya hüquqi şəxsin hüquq pozuntuları ilə bağlı iddialarının müstəqil və obyektiv məhkəmə tərəfindən, ədalətli və şəffaf bir proses əsasında araşdırılmasını tələb edir. Bu hüquq **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK)** 6-cı maddəsi ilə təsbit edilmişdir və ədalətli məhkəmə hüququnun pozulması hüquq sistemində əsaslı nəticələr doğurur. Müqavilə mübahisələri isə tərəflər arasında bağlanan müqavilələrin pozulması, icra edilməməsi və ya şərtlərin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı yaranan hüquqi mübahisələrdir.

Müqavilə mübahisələrində ədalətli məhkəmə hüququnun təmin edilməsi, tərəflərin hüquq və öhdəliklərinin ədalətli şəkildə qiymətləndirilməsi və nəticədə obyektiv qərarların verilməsi üçün əsas şərtidir. Aşağıda **ədalətli məhkəmə hüququnun** müqavilə mübahisələrində necə tətbiq olunduğu izah edilir:

1. Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə

Müqavilə mübahisələri zamanı tərəflər, müstəqil və qərəzsiz bir məhkəmə qarşısında öz iddialarını müdafiə etmək hüququna malikdirlər. Ədalətli məhkəmə hüququ, hakimin və məhkəmə sisteminin hər hansı siyasi və ya kommertiya maraqlarından azad olmasını tələb edir. Bu, tərəflərin məhkəmə prosesində bərabər hüquqlarının qorunmasına və qərarın qərəzsiz olmasına zəmanət verir.

2. Müqavilə Mübahisələrində Dinlənmək Hüququ

Ədalətli məhkəmə hüququnun vacib elementlərindən biri **dinlənmək hüququ**dur. Müqavilə mübahisələrində hər iki tərəf məhkəmə prosesində öz arqumentlərini irəli sürməli və qarşı tərəfin iddialarına cavab vermək imkanı əldə etməlidir. Tərəflərin bərabər şəraitdə dinlənməsi və onların dəlillərinin obyektiv şəkildə nəzərə alınması ədalətli məhkəmə prosesinin əsas prinsiplərindəndir.

Təsir: Müqavilə mübahisələrində hər bir tərəfin öz iddialarını və müdafiə arqumentlərini irəli sürmək hüququ var. Məhkəmə bu dəlilləri obyektiv şəkildə nəzərə almalı və hər iki tərəfin arqumentlərini ədalətli şəkildə qiymətləndirməlidir.

3. Şəffaflıq və Ədalət Prinsiplərinə Riayət

Ədalətli məhkəmə hüququ, müqavilə mübahisələrində **prosedur şəffaflığının** təmin edilməsini tələb edir. Məhkəmə prosesi zamanı tərəflərə qərarların necə qəbul edildiyi barədə aydın izahat verilməlidir. Prosedur qaydalarının hər iki tərəfə eyni dərəcədə tətbiq olunması və qərarın tərəflərə izah edilməsi məhkəmənin ədalətli olmasına və tərəflər arasında etimadın yaranmasına şərait yaradır.

Təsir: Müqavilə mübahisələrində tərəflərin hüquqi prosedur haqqında tam məlumatlandırılması, qərarın necə qəbul edildiyinin şəffaf şəkildə izah edilməsi və qərarların qanuni əsaslara söykəndiyini görmək vacibdir.

Müdafiə Hüququ

Ədalətli məhkəmə hüququnun əsas prinsiplərindən biri də **müdafiə hüququ**dur. Müqavilə mübahisələrində tərəflər öz

hüquqlarını müdafiə etmək və ya hüquqi yardım almaq hüququna malikdirlər. Müqavilə mübahisələri mürəkkəb hüquqi məsələlərə aid ola bilər və tərəflər öz hüquqlarını hüquqi təmsilçilər vasitəsilə müdafiə etməlidirlər. Müdafiə hüququnun pozulması məhkəmə prosesinin ədalətli olmadığını göstərə bilər və bu, qərarın etibarsız sayılmasına səbəb ola bilər.

Qərarın Vaxtında Qəbul Edilməsi

Vaxtında məhkəmə qərarının verilməsi, ədalətli məhkəmə hüququnun mühüm tərkib hissəsidir. Müqavilə mübahisələrində qərarın gecikdirilməsi tərəflər üçün ciddi maliyyə və hüquqi problemlərə səbəb ola bilər. Müqavilə hüququ sahəsindəki mübahisələrin sürətli və səmərəli şəkildə həll edilməsi tərəflərin hüquqlarının qorunması üçün zəruridir.

Təsir: Gecikmiş qərarlar, tərəflərin hüquqlarının həyata keçirilməsində çətinliklər yaradır və işin uzadılması tərəflərdən birinin hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər. Buna görə də, məhkəmə qərarları vaxtında qəbul edilməli və proses sürətli olmalıdır.

Apellyasiya Hüququ

Ədalətli məhkəmə hüququ, tərəflərin **apellyasiya hüququnu** təmin edir. Müqavilə mübahisələrində tərəflərdən biri məhkəmənin qərarı ilə razılaşmadıqda, bu qərarı daha yüksək instansiyada yenidən araşdırmaq üçün müraciət etmək hüququna malikdir. Apellyasiya hüququ, ədalətə nail olmağın və məhkəmə sistemində qərəzsiz qərarların qəbul edilməsini təmin edən əsas vasitələrdən biridir.

Təsir: Apellyasiya hüququnun təmin edilməsi müqavilə mübahisələrində tərəflərə daha çox ədalət təmin edir, çünki bu, ilkin qərarın nəzərdən keçirilməsi üçün əlavə imkanlar yaradır və səhvlərin düzəldilməsinə şərait yaradır.

7. Müqavilələrin Arbitrajla Həlli

Bəzi hallarda tərəflər məhkəmə prosesinə alternativ olaraq **arbitraj mexanizmlərinə** müraciət edə bilərlər.

Arbitraj, tərəflərin könüllü razılaşması ilə bir və ya bir neçə hakim vasitəsilə mübahisənin həll edilməsi prosedurudur. Ədalətli məhkəmə hüququ burada da təmin olunmalıdır, yəni arbitraj prosesi şəffaf, tərəflərin bərabər hüquqları və müdafiə imkanları qorunmaqla həyata keçirilməlidir.

Təsir: Arbitraj prosesi, xüsusilə kommersiya mübahisələrində tərəflər üçün daha sürətli və effektiv ola bilər. Lakin arbitraj prosesinin də ədalətli məhkəmə hüququnu pozmaması vacibdir, çünki hər iki tərəfin bərabər hüquqları təmin olunmalıdır.

Ədalətli məhkəmə hüququ, müqavilə mübahisələrinin ədalətli və hüquqi çərçivədə həll olunmasını təmin edən əsas prinsiplərdən biridir. Tərəflərin dinlənilməsi, şəffaflıq, müstəqil məhkəmə və müdafiə hüququ müqavilə mübahisələrində ədalətə nail olmağın vacib elementləridir. Bu prinsiplərin qorunması, hüquqi münasibətlərin sabitliyini təmin edir və tərəflərin hüquqlarını pozulmadan həyata keçirməsinə zəmin yaradır.

4.MƏŞHUR İNSAN HÜQUQLARI İŞLƏRİ VƏ ONLARDAN NƏ ÖYRƏNƏ BİLƏRİK?

İnsan hüquqları tarixi ərzində müxtəlif məhkəmə işləri beynəlxalq və milli səviyyədə insan hüquqlarının qorunmasına və hüquqi islahatların aparılmasına böyük təsir göstərmişdir. Bu işlər insan hüquqlarının müdafiəsində əsaslı presedentlər yaratmış, qanunların daha ədalətli və bərabər şəkildə tətbiq edilməsinə kömək etmişdir. Aşağıda tanınmış insan hüquqları işlərindən bir neçəsi və onlardan nələrlər öyrənə biləcəyimiz izah olunur:

1. Brown v. Board of Education (1954)

İşin Məzmunu: Bu iş, ABŞ-da təhsil sahəsində irqi ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa yönəlmiş mühüm bir məhkəmə işidir. Şagirdlərdən biri, qara dərilili olduğu üçün ağ dərilili tələbələrə ayrılmalı bir məktəbə getmək məcburiyyətində

qalırdı. Şagirdin ailəsi bu ayrı-seçkiliyin ABŞ Konstitusiyasına zidd olduğunu iddia edərək məhkəməyə müraciət etmişdi.

Qərar: ABŞ Ali Məhkəməsi qərara aldı ki, "ayrı, lakin bərabər" prinsipinə əsaslanan məktəb ayrı-seçkiliyi Konstitusiyanın Bərabərlik Maddəsini pozur. Bu qərar irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mühüm presedent yaratdı və ABŞ-da vətəndaş hüquqları hərəkatına təkan verdi.

Öyrəndiklərimiz: Bu işdən öyrəndiyimiz ən əsas dərs, bərabər hüquqların qorunmasının cəmiyyətin hər sahəsində, xüsusilə təhsil və digər ictimai xidmətlərə tətbiq olunmasının vacibliyidir. Ayrı-seçkilik və diskriminasiya cəmiyyətin heç bir sahəsində qanuni ola bilməz.

2. Roe v. Wade (1973)

İşin Məzmunu: Bu iş, qadınların abort hüququ ilə bağlı ABŞ-da keçirilmiş ən mühüm məhkəmə işlərindən biridir. Jane Roe ləqəbli qadın, abortun qadağan olunduğu Texas qanunlarını pozaraq, şəxsi həyatı və reproduktiv hüquqlarını müdafiə etmək üçün məhkəməyə müraciət etdi.

Qərar: ABŞ Ali Məhkəməsi qərara aldı ki, qadınların abort hüququ şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsipinə daxildir və Konstitusiyaya ilə qorunur. Bu qərar ABŞ-da qadınların reproduktiv hüquqlarını qorumağa yönəlmiş mühüm qərar oldu.

Öyrəndiklərimiz: Bu iş, şəxsi azadlıqların və qadın hüquqlarının qorunmasının zəruriliyini vurğulayır. Qadınların bədənləri üzərində qərar vermə hüququ, insan hüquqlarının mühüm bir hissəsi kimi tanınmışdır və bu sahədəki məhdudiyətlər ciddi hüquqi mübahisələrə səbəb ola bilər.

3. Oğlanov Azərbaycana qarşı (2009)

İşin Məzmunu: Bu iş mülkiyyət hüquqlarının pozulması ilə bağlıdır. Azərbaycan vətəndaşı Oğlanov, dövlət tərəfindən əmlakının qanunsuz olaraq müsadirə edildiyini iddia edərək, AİHM-ə müraciət etmişdi.

Qərar: AİHM, mülkiyyət hüququnun Konvensiyanın 1 sayılı Protokoluna zidd olaraq pozulduğunu təsdiqlədi və Oğlanovun mülkiyyət hüquqlarının bərpasını təmin etdi.

Öyrəndiklərimiz: Bu işdən öyrəndiyimiz dərs, dövlətlərin mülkiyyət hüquqlarını qorumaq üçün xüsusi diqqət göstərməli olmasıdır. Mülkiyyətin qanunsuz müsadirəsi insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması deməkdir və bu, beynəlxalq səviyyədə də qəbul olunmazdır.

4. Obergefell v. Hodges (2015)

İşin Məzmunu: ABŞ-da LGBT hüquqlarına dair ən mühüm işlərdən biri olan bu iş, eynicinsli cütlüklərin nikah hüquqlarına aid idi. James Obergefell və onun tərəfdaşı, evlənmək hüquqlarının pozulduğunu iddia edərək məhkəməyə müraciət etmişdi.

Qərar: ABŞ Ali Məhkəməsi qərara aldı ki, eynicinsli cütlüklərin evlənmək hüququ Konstitusiyanın Bərabərlik Maddəsinə uyğun olaraq tanınmalıdır. Bu qərar ABŞ-da eynicinsli nikahları qanuniləşdirdi və LGBT hüquqları sahəsində mühüm addım oldu.

Öyrəndiklərimiz: Bu işdən öyrənilən dərs, hər bir fərdin cinsi oriyentasiyasından asılı olmayaraq bərabər hüquqlara sahib olmasıdır. İnsan hüquqları hər kəs üçün bərabər şəkildə qorunmalıdır və bu cür hüquq məhdudiyyətləri qanunla qadağan edilməlidir.

Məşhur insan hüquqları işləri, hüquq sistemində insan hüquqlarının müdafiəsi üçün əsas presedentlər yaratmış və bu hüquqların daha yaxşı qorunması üçün islahatların aparılmasına şərait yaratmışdır. Bu işlərdən öyrəndiyimiz dərslər insan hüquqlarının universal və bölünməz olduğunu, bərabərlik, azadlıq və ədalət prinsiplərinin hər bir fərd üçün təmin olunmasının vacibliyini vurğulayır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), insan hüquqlarının qorunması sahəsində bir çox mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Bu qərarlar, Avropada insan hüquqlarının

qorunması üçün presedent hüquqları yaratmış və hüquqi islahatlara səbəb olmuşdur. AİHM-in qərarları Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) müddəalarını gücləndirir və üzv dövlətləri bu hüquqlara riayət etməyə məcbur edir. Aşağıda Avropada məşhur insan hüquqları işləri və onlardan nə öyrənə biləcəyimiz izah olunur:

1. Soering Böyük Britaniyaya qarşı (1989)

İşin Məzmunu: Jens Soering Almaniya vətəndaşı idi və ABŞ-da baş verən bir qətlə ittiham olunurdu. ABŞ hökuməti Böyük Britaniyadan Soeringin ekstradisiyasını tələb etmişdi. Soering, ABŞ-da ölüm cəzası təhlükəsi ilə üzləşəcəyini və bunun qeyri-insani və alçaldıcı cəza olduğunu əsas gətirərək AİHM-ə müraciət etmişdi.

Qərar: AİHM qərara aldı ki, ekstradisiya Soeringin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinə (işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarın qadağan edilməsi) zidd olardı. Məhkəmə, Soeringin ölüm cəzası ilə üzləşəcəyini nəzərə alaraq, ekstradisiyanın həyata keçirilməməsinə qərar verdi.

Öyrəndiklərimiz: Bu iş göstərdi ki, ölüm cəzası ilə bağlı risk olan hallarda ekstradisiya etmə praktikası insan hüquqlarının pozulması hesab olunur. AİHM-in bu qərarı, Avropa dövlətlərinin insan hüquqları prinsiplərinə uyğun hərəkət etməsi üçün presedent yaratdı.

2. İrlandiya Böyük Britaniyaya qarşı (1978)

İşin Məzmunu: İrlandiya hökuməti, Şimali İrlandiyada Böyük Britaniya qüvvələri tərəfindən həbs olunmuş şəxslərə qarşı qeyri-insani və alçaldıcı rəftar tətbiq edildiyini iddia edərək, AİHM-ə müraciət etdi. Məsələyə əsasən, tutulan şəxslərə fiziki və psixoloji təzyiq göstərildiyi qeyd olunurdu.

Qərar: AİHM müəyyən etdi ki, Böyük Britaniyanın tətbiq etdiyi metodlar qeyri-insani və alçaldıcı rəftar sayılır və bu, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasıdır. Bu qərar

Avropa məkanında işgəncə və zorakılıq praktikalarının qadağan edilməsinə dair mühüm bir addım oldu.

Öyrəndiklərimiz: Bu işdən öyrəndiyimiz ən əsas dərs, dövlətlərin hüquq-mühafizə tədbirləri zamanı işgəncə və qeyri-insani rəftara yol verməməsi zərurətidir. Qərar, Avropada hüquqi müdafiə mexanizmlərinin güclənməsinə təkan verdi.

3. Dudgeon Böyük Britaniyaya qarşı (1981)

İşin Məzmunu: Jeffrey Dudgeon, Şimali İrlandiyada homoseksuallığın qanunla qadağan edilməsinin onun şəxsi həyatına müdaxilə olduğunu iddia edərək, AİHM-ə müraciət etmişdi. O, bu qanunların Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsinə (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) zidd olduğunu bildirmişdi.

Qərar: AİHM qərara aldı ki, homoseksuallığın qanunla qadağan edilməsi Dudgeonun şəxsi həyatına müdaxilədir və bu, Konvensiyanın 8-ci maddəsinə pozur. Məhkəmə, homoseksuallığın cinayət sayılmasının şəxsi həyatın toxunulmazlığına zidd olduğunu müəyyən etdi.

Öyrəndiklərimiz: Bu iş, Avropada LGBTQ+ hüquqlarının tanınmasında mühüm mərhələ oldu. İnsanların şəxsi həyatlarına müdaxilə edilməməsi prinsipi bu işdə möhkəmləndirildi və bu qərar sonrakı illərdə bir çox ölkədə homoseksuallığın dekriminallaşdırılmasına təkan verdi.

4. Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı (1976)

İşin Məzmunu: İngilis nəşir Richard Handyside, məktəblilər üçün yazılmış bir kitabda cinsi tərbiyə ilə bağlı bəzi məlumatların yayılmasına görə mühakimə olunmuşdu. Handyside iddia edirdi ki, bu məhdudiyət ifadə azadlığını pozur və onun hüquqlarını məhdudlaşdırır.

Qərar: AİHM qərara aldı ki, ifadə azadlığı (Konvensiyanın 10-cu maddəsi) demokratik cəmiyyətin əsas elementidir. Məhkəmə bildirdi ki, bu hüquq bəzi hallarda məhdudlaşdırıla bilər, lakin ifadə azadlığı prinsiplial olaraq qorunmalıdır.

Öyrəndiklərimiz: Bu iş, Avropada ifadə azadlığının müdafiəsi üçün əsas bir presedent yaratdı. Əsas mesaj odur ki, demokratiya şəraitində cəmiyyətin sağlam işləməsi üçün ifadə azadlığı təməl hüquqlardan biridir.

5. Othman (Abu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı (2012)

İşin Məzmunu: Əbu Qatada İordaniyalı radikal din xadimi idi və Böyük Britaniya onu terrorçuluq ittihamı ilə İordaniyaya deportasiya etmək istəyirdi. Əbu Qatada isə iddia edirdi ki, İordaniyada işgəncə ilə əldə olunmuş dəlillərə əsaslanaraq məhkum edilə bilər və bu, onun hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarar.

Qərar: AİHM qərara aldı ki, işgəncə ilə əldə olunmuş dəlillərdən istifadə olunan ölkəyə ekstradisiya insan hüquqlarına ziddir. Məhkəmə bildirdi ki, Qatadanın ekstradisiyası ədalətli məhkəmə hüququnun (Konvensiyanın 6-cı maddəsi) və işgəncə qadağasının (Konvensiyanın 3-cü maddəsi) pozulması demək olar.

Öyrəndiklərimiz: Bu iş göstərdi ki, terrorçuluqda ittiham olunmuş şəxslər belə, ədalətli məhkəmə hüququna və insan hüquqlarına malikdirlər. İnsan hüquqları bütün şəxslər üçün tətbiq edilməlidir və hüquq pozuntuları hər hansı hallarda qəbul olunmazdır.

6. Hirsi Jamaa və Digərləri İtaliyaya qarşı (2012)

İşin Məzmunu: Bu iş, Afrika ölkələrindən gələn mühacirlərin Liviyaya geri göndərilməsi ilə bağlı idi. İtaliya mühacirləri qaytararkən, onların Liviya hökuməti tərəfindən işgəncəyə məruz qalma riskini nəzərə almamışdı.

Qərar: AİHM qərara aldı ki, mühacirləri işgəncə və qeyri-insani rəftar riski olan ölkələrə geri qaytarmaq insan hüquqlarının pozulmasıdır. Bu qərar Konvensiyanın 3-cü maddəsinin (işgəncənin qadağan edilməsi) pozulması kimi qiymətləndirildi.

Öyrəndiklərimiz: Bu işdən öyrəndiyimiz əsas dərs, mühacirlərin və qaçqınların hüquqlarının qorunmasının vacibliyidir. Hər hansı bir şəxs işgəncə və ya qeyri-insani rəftar təhlükəsi ilə üzləşə biləcəyi bir ölkəyə geri qayıtarla bilməz.

Avropada insan hüquqları ilə bağlı məhkəmə işləri, dövlətlərin bu hüquqları pozmasına öhdəliklərini möhkəmləndirmişdir. Bu işlər, demokratik cəmiyyətin hüquqi və etik normalarını gücləndirmiş, insan hüquqlarının qorunması üçün nümunəvi qərarlar qəbul olunmasına səbəb olmuşdur. Bu işlərdən öyrəndiyimiz əsas dərs, hər bir fərdin hüquqlarının universal olması və dövlətlərin bu hüquqlara hörmətlə yanaşmasının vacibliyidir.

Praktik misallar: AİHM-in qərarları və onların real həyatda tətbiqi

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuş dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı müraciətləri araşdıraraq, fundamental hüquq və azadlıqları qorumaq məqsədilə qərarlar çıxarır. AİHM-in qəbul etdiyi qərarlar təkcə hüquqi mühitdə deyil, real həyatda da ciddi təsirə malikdir. Bu qərarlar bir çox sahədə dövlət siyasətinin dəyişdirilməsinə, hüquqi islahatların həyata keçirilməsinə və fərdlərin hüquqlarının bərpasına səbəb olur.

Aşağıda AİHM-in qərarlarının real həyatda necə tətbiq olunduğunu göstərən praktiki misallar verilir:

1. *Lautsi və İtaliya qarşı (2011)*

İşin Məzmunu: Lautsi adlı şəxs İtaliyadakı dövlət məktəblərində sinif otaqlarında xaç işarələrinin asılmasının dini inanc azadlığını pozduğunu iddia edərək AİHM-ə müraciət etmişdi. O, dövlətin məktəblərdə xaç işarəsi asmasının dövlətin din və təhsil sahəsində neytrallığı prinsipini pozduğunu əsas gətirirdi.

AİHM Qərarı: Məhkəmə qərara aldı ki, sinif otaqlarında xaç işarələrinin asılması uşaqların dini inanclarına təsir etmir və dini dözümsüzlüyə səbəb olmur. AİHM qərara gəldi ki, İtaliyanın bu praktikasında Konvensiyanın 9-cu maddəsi (din və vicdan azadlığı) pozulmamışdır.

Real Həyatda Tətbiqi: Bu qərar İtaliyada mövcud dini simvolların sinif otaqlarında asılması praktikasını dəyişmədi və dövlət məktəblərində xaç işarələrinin asılması davam etdi. Bu, dövlətin dini və mədəni irsinin qorunmasına dair müzakirələrə yol açdı və digər ölkələrdə dini simvolların ictimai yerlərdə istifadəsinə dair mübahisələrə təsir göstərdi.

2. Öneriyıldız Türkiyəyə qarşı (2004)

İşin Məzmunu: Bu iş Türkiyədə yaşayış məntəqəsində baş verən qaz partlayışında çoxlu sayda insanın ölümündən sonra qaldırılmışdı. Öneriyıldız, Türkiyə hökumətinin təhlükəsizlik tədbirlərinə lazımi diqqət yetirmədiyini və bunun nəticəsində çoxsaylı insan ölümlərinə səbəb olduğunu iddia etmişdi.

AİHM Qərarı: Məhkəmə qərara aldı ki, Türkiyə hökuməti insan həyatını qorumaq öhdəliyini yerinə yetirməyib və bu, Konvensiyanın 2-ci maddəsi (yaşamaq hüququ) ilə ziddiyyət təşkil edir. AİHM Türkiyəni lazımi təhlükəsizlik tədbirləri görmədiyi üçün məsuliyyətə cəlb etdi.

Real Həyatda Tətbiqi: Bu qərardan sonra Türkiyədə sənaye və yaşayış zonalarının təhlükəsizliyinə dair ciddi islahatlar aparıldı. Bu, dövlətin mühüm ictimai təhlükəsizlik məsələlərinə daha çox diqqət yetirməsinə və insanların həyatını qorumaq üçün daha ciddi təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirməsinə səbəb oldu.

3. D.H. və Digərləri Çex Respublikasına qarşı (2007)

İşin Məzmunu: Bu işdə Roma uşaqları xüsusi məktəblərə göndərildiklərini və bu səbəbdən təhsil hüquqlarının pozulduğunu iddia edərək AİHM-ə müraciət

etmişdilər. Onlar, bu təcrübənin irqə əsaslanan ayrı-seçkiliyə yol açdığını iddia edirdilər.

AİHM Qərarı: Məhkəmə qərara gəldi ki, Roma uşaqlarının xüsusi məktəblərə yönəldilməsi onların irqinə əsaslanan ayrı-seçkilikdir və bu, Konvensiyanın 14-cü maddəsi (ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi) və 2-ci Protokolun 1-ci maddəsi (təhsil hüququ) ilə ziddiyyət təşkil edir.

Real Həyatda Tətbiqi: Bu qərardan sonra Çex Respublikasında və bir çox digər Avropa ölkələrində etnik qruplara qarşı təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün ciddi islahatlar həyata keçirildi. Dövlətlər inklüziv təhsil modelini tətbiq etməyə başladı və təhsil hüququnun bərabər şəkildə təmin olunması ilə bağlı tədbirlər gördü.

4. Al-Skeini və Digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı (2011)

İşin Məzmunu: Bu iş İraqın Bəsrə şəhərində Böyük Britaniya ordusunun nəzarətində olan bir ərazidə baş vermiş bir neçə mülki şəxsin öldürülməsi ilə bağlı idi. Zərərçəkənlərin ailələri iddia edirdi ki, Böyük Britaniya ordusu tərəfindən öldürülən şəxslərin yaşamaq hüququ pozulub.

AİHM Qərarı: Məhkəmə qərara gəldi ki, Birləşmiş Krallıq hərbi nəzarət etdiyi ərazidə yaşamaq hüququnun qorunmasını təmin etmək üçün məsuliyyət daşıyır. AİHM-in qərarına görə, bu cinayətlərə görə Böyük Britaniya məsuliyyət daşıyır və bu, Konvensiyanın 2-ci maddəsinin (yaşamaq hüququ) pozulması deməkdir.

Real Həyatda Tətbiqi: Bu qərar Böyük Britaniya daxilində böyük rezonans yaratdı və hökumət hərbi əməliyyatlar zamanı insan hüquqlarının qorunması üçün yeni siyasətlər qəbul etdi. Əməliyyat bölgələrində insan hüquqlarına hörmətin təmin edilməsi və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər görüldü.

5. S.A.S. Fransaya qarşı (2014)

İşin Məzmunu: Bu iş Fransada ictimai yerlərdə burka geyinməyi qadağan edən qanunla bağlı idi. S.A.S. adlı bir qadın, bu qadağanın onun din azadlığı hüququnu pozduğunu iddia edərək AİHM-ə müraciət etmişdi.

AİHM Qərarı: AİHM qərara gəldi ki, Fransanın ictimai yerlərdə burka qadağanı Konvensiyanın 8-ci maddəsi (şəxsi və ailə həyatı) və 9-cu maddəsi (din və vicdan azadlığı) ilə müəyyən edilmiş hüquqlara müəyyən məhdudiyətlər gətirsə də, bu, demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müdaxilələrdən biri kimi dəyərləndirilir. Buna görə də məhkəmə bu qadağanı qanuni hesab etdi.

Real Həyatda Tətbiqi: Bu qərar Fransa daxilində qızgın müzakirələrə səbəb oldu və digər Avropa ölkələrində oxşar qadağaların tətbiq olunmasına təsir göstərdi. Məhkəmənin qərarı, dövlətlərin ictimai təhlükəsizlik və bərabərlik prinsiplərini qorumaq üçün məhdudiyətlər tətbiq edə biləcəyi fikrini möhkəmləndirdi.

AİHM-in qərarları Avropa məkanında insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır. Bu qərarlar tək-cə hüquqi islahatların aparılmasına deyil, həm də dövlətlərin siyasətində ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. AİHM-in qərarları insan hüquqlarını qorumağa yönəldilmiş beynəlxalq hüquqi presedentlər yaradır və real həyatda insanların hüquqlarını daha yaxşı qorumaq üçün konkret tədbirlərə yol açır.

Hüquqi analiz və sadə izah

Hüquqi analiz hüquqi sənədlərin, qanunların, məhkəmə qərarlarının və hüquqi presedentlərin detallı araşdırılaraq şərh edilməsi prosesidir. Bu proses vasitəsilə hüquqşünaslar və məhkəmələr hüquqi normanın mənasını, tətbiqini və nəticələrini müəyyən edirlər. Hüquqi analiz real hüquq məsələlərinin daha yaxşı başa düşülməsinə, hüquq tətbiqinin düzgün həyata keçirilməsinə və hüquqi qərarların təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Aşağıda bir neçə mühüm hüquqi analiz nümunəsi verilmişdir, sadə dildə izah olunmuşdur:

1. Yaşamaq Hüququ (Konvensiyanın 2-ci maddəsi)

Hüquqi Analiz: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 2-ci maddəsi, hər bir şəxsin yaşamaq hüququnu qorumağa yönəldilmişdir. Bu maddəyə əsasən, dövlətlər insanların həyatını qorumaq üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidir. Burada əsas sual, dövlətin bir şəxsin həyatına qarşı necə və hansı hallarda müdaxilə edə biləcəyidir.

Sadə İzah: Hər bir insanın yaşamaq hüququ var və heç bir dövlət və ya fərd bu hüquqa qanunsuz müdaxilə edə bilməz. Məsələn, dövlətin hərbi əməliyyatlar zamanı və ya təhlükəsizlik tədbirləri gördükdə insanların həyatını qorumaq üçün məsuliyyət daşımaması zəruridir.

2. İşgəncə Qadağası (Konvensiyanın 3-cü maddəsi)

Hüquqi Analiz: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi işgəncə, qeyri-insani və alçaldıcı rəftar və ya cəzanı qadağan edir. Bu, dövlətlərin məhkəmələrdə və digər hüquqi orqanlarda işgəncə tətbiq etməsinə qəti şəkildə qadağa qoyur. Hətta fəvqəladə hallar zamanı belə, bu hüquqdan geri çəkilmək mümkün deyil.

Sadə İzah: Heç bir şəxs işgəncəyə və ya alçaldıcı rəftara məruz qala bilməz. Məsələn, polis və ya hər hansı bir dövlət orqanı heç bir halda insanları zorakılıq və ya işgəncə ilə cəzalandıra bilməz. Bu, qanunla tamamilə qadağandır.

3. Ədalətli Məhkəmə Hüququ (Konvensiyanın 6-cı maddəsi)

Hüquqi Analiz: Bu maddə hər bir şəxsin hüquqi işlərinin ədalətli və ictimai şəkildə müstəqil və qərəzsiz bir məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını tələb edir. Ədalətli məhkəmə hüququ həm mülki, həm də cinayət işlərində tətbiq edilir. Bu maddə eyni zamanda, şəxslərə hüquqlarını müdafiə etmək üçün lazımi hüquqi yardım almaq hüququ verir.

Sadə İzah: Hər kəsin məhkəmə qarşısında bərabər şəkildə öz hüquqlarını müdafiə etmək hüququ var. Məsələn, əgər bir şəxs məhkəməyə müraciət edibsə, onun iddiasına obyektiv və qərəzsiz şəkildə baxılmalıdır, və o, lazımı hüquqi yardım almalıdır.

4. Şəxsi və Ailə Həyatına Hörmət (Konvensiyanın 8-ci maddəsi)

Hüquqi Analiz: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsi hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsini tələb edir. Dövlətlər şəxsi həyatın toxunulmazlığını təmin etməli, şəxsi məlumatların qorunmasına və şəxslərin ailə həyatına müdaxilə etməməlidir. Ancaq bu hüquq ictimai təhlükəsizlik və ya digər qanuni məqsədlərə görə məhdudlaşdırıla bilər.

Sadə İzah: Hər bir insanın şəxsi həyatı toxunulmazdır. Məsələn, dövlət şəxslərin şəxsi yazışmalarına və ya ailə həyatına müdaxilə edə bilməz. Amma bəzi xüsusi hallarda, məsələn, təhlükəsizliyə təhlükə yarandıqda dövlət bu hüquqa müdaxilə edə bilər.

5. İfadə Azadlığı (Konvensiyanın 10-cu maddəsi)

Hüquqi Analiz: Bu maddə hər kəsin fikir və düşüncələrini sərbəst ifadə etmə hüququnu təmin edir. İfadə azadlığı hüququ fərdlərə və mediaya senzurasız olaraq informasiya paylaşmaq və hər hansı bir mövzu haqqında düşüncələrini sərbəst bildirmək imkanı verir. Amma bu hüquq, ictimai təhlükəsizliyi və başqalarının hüquqlarını qorumaq məqsədilə məhdudlaşdırıla bilər.

Sadə İzah: İnsanlar öz fikirlərini və düşüncələrini sərbəst şəkildə ifadə edə bilər. Məsələn, bir jurnalist və ya vətəndaş hökuməti tənqid edə bilər. Lakin bu azadlıq da başqalarının hüquqlarını pozmamalıdır, məsələn, zorakılığa çağırış və ya nifrət yaymaq bu hüquqa aid deyil.

6. Din və Vicdan Azadlığı (Konvensiyanın 9-cu maddəsi)

Hüquqi Analiz: Konvensiyanın 9-cu maddəsi hər kəsin din və vicdan azadlığına sahib olmasını təmin edir. Bu, insanların istədikləri dini seçmək, onu açıq və ya gizli şəkildə praktika etmək və ya heç bir dini təlimə məruz qalmamaq azadlığını ehtiva edir. Din azadlığı, dövlətin dinə qarşı bitərəf olmasını və dini icmaların hüquqlarına hörmət etməsini tələb edir.

Sadə İzah: Hər bir insan öz dini inancını seçmək və ya heç bir dinə mənsub olmamaq azadlığına sahibdir. Məsələn, bir şəxs istədiyi dini praktika edə bilər və ya heç bir dini inanca əməl etməyə bilər. Dövlətlər isə bu azadlığa müdaxilə etməməlidir.

7. Ayrı-Seçkiliyin Qadağan Edilməsi (Konvensiyanın 14-cü maddəsi)

Hüquqi Analiz: Bu maddə, Konvensiya ilə tanınan bütün hüquq və azadlıqların irq, cinsiyyət, dil, din, siyasi və ya digər əqidə əsasında ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan bərabər şəkildə təmin olunmasını tələb edir. Bu maddə hüquqi bərabərliyi təmin edir və dövlətlərin heç bir sosial qrup və ya fərd arasında ayrı-seçkilik etməməsini məcburi edir.

Sadə İzah: Heç kim irqi, dini, dili və ya başqa bir xüsusiyyətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qala bilməz. Məsələn, işə qəbul zamanı işçinin etnik mənsubiyyətinə görə ona fərqli davranmaq ayrı-seçkilikdir və qanunla qadağandır.

Hüquqi analiz, hüququn tətbiqi və anlaşılmasını aydınlaşdırmağa kömək edən əsaslı bir prosesdir. Hüquqi məsələlərin sadə şəkildə izahı isə insanların hüquq və azadlıqlarını daha yaxşı başa düşməsinə və qanunların necə tətbiq olunacağını anlamağa imkan verir. Bu proses, cəmiyyətdə hüququn hamı üçün aydın və anlaşılın olmasını təmin edir, vətəndaşların hüquqlarını daha effektiv şəkildə müdafiə etməyə şərait yaradır.

Nəticə

Hüquqi baxış, hüquqi qərarların qəbul edilməsində, hüquq sisteminin inkişafında və hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında əsas vasitədir. Bu proses hüquqi prinsiplərin dəqiq izahını, qanunların düzgün tətbiqini və ədalət prinsipinə uyğun həll yollarının tapılmasını təmin edir. Hüquqi baxışın tətbiqi məhkəmə proseslərində, qanunların hazırlanmasında, müqavilələrin tərtibində və hüquqi məsləhətlərin verilməsində böyük rol oynayır.

Hüquqi baxışın əhəmiyyəti, cəmiyyətin hüquq sisteminə inamını artırmaq, hüquq qaydalarının anlaşılın və ədalətli olmasını təmin etməkdir. Bu, vətəndaşların hüquqlarını qorumağa və hüquq pozuntularının qarşısını almağa kömək edir. Hüquqi baxış sayəsində hüquq sistemləri təkmilləşir, qanunvericilik islahatları həyata keçirilir və hüquq normaları cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun şəkildə yenilənir.

Nəticə etibarilə, hüquqi baxış həm fərdlərin, həm də cəmiyyətin hüquqlarını qorumaq üçün ən effektiv vasitələrdən biridir. Bu proses hüququn təməl prinsiplərinin qorunmasına, ədalətin təmini və hüquqi sabitliyin möhkəmlənməsinə zəmin yaradır.

Hüquqi baxışın əhəmiyyəti və tətbiqi

Hüquqi baxış, hüquqla bağlı bir hadisənin, qanunun və ya qərarın hüquqi prinsiplər əsasında dərin təhlil və izah olunması prosesidir. Bu, hər hansı bir hüquqi problemin və ya vəziyyətin qanunlar çərçivəsində başa düşülməsi və ona uyğun həll yollarının tapılmasını təmin edir. Hüquqi baxış hüquq sisteminin düzgün işləməsini təmin etmək, hüquq pozuntularının qarşısını almaq və hər kəsin hüquqlarının bərabər şəkildə qorunmasına töhfə vermək üçün vacibdir.

Hüquqi baxışın bir neçə əsas əhəmiyyəti var:

1. Hüquqi Qərarların Düzgün Qəbul Edilməsi

Hüquqi baxış, məhkəmələr və digər hüquq-mühafizə orqanları üçün qərarların qanuni və ədalətli şəkildə qəbul

edilməsində mühüm rol oynayır. Hər hansı bir hüquqi vəziyyətdə hüquqi prinsiplərin və qanunların tətbiqi hüquqi baxış sayəsində asanlaşır. Bu, ədalət prinsiplərinə əsaslanan qərarların qəbul olunmasını təmin edir.

Məsələn, bir məhkəmə işində hakim qərar qəbul edərkən hadisəni hüquqi baxımdan təhlil etməli və qanunların hadisəyə necə tətbiq olunduğunu müəyyən etməlidir. Bu proses hüquqi baxışın tətbiqi ilə mümkün olur və qərarların ədalətli olmasını təmin edir.

2. Hüquq Pozuntularının Qarşısının Alınması

Hüquqi baxış hüquq pozuntularının baş verməsinin qarşısını almağa kömək edir. Hüquqi prinsiplərin düzgün başa düşülməsi və tətbiqi hüquq pozuntularının baş vermə ehtimalını azaldır. Həm fərdlər, həm də dövlət qurumları hüquqi baxış vasitəsilə öz fəaliyyətlərini qanun çərçivəsində həyata keçirirlər.

Hüquqi baxışa əsasən tərtib olunmuş müqavilələr hüquq pozuntularının qarşısını alır, çünki hüquqi baxış müqavilənin qanuni şərtlərə uyğun şəkildə tərtib olunmasını təmin edir. Bu, tərəflərin hüquq və öhdəliklərinin qanuni və aydın şəkildə müəyyən olunmasına kömək edir.

3. Hüquq Sisteminə Etimadın Artırılması

Hüquqi baxış, cəmiyyətin hüquq sisteminə olan inamını artırır. Ədalətli məhkəmə prosesləri, hüquqi analizlər və hüquq pozuntularının obyektiv şəkildə araşdırılması hüquq sisteminin etibarlı və şəffaf olduğunu göstərir. Hüquqi baxışın düzgün tətbiqi, vətəndaşların hüquqlarının qanuni şəkildə qorunduğuna inamını artırır.

Hüquqi baxışın təmin olunması məhkəmə qərarlarına olan ictimai inamı gücləndirir. Vətəndaşlar hüquqlarının ədalətli şəkildə qorunduğunu hiss etdikdə, hüquq sisteminə daha çox etibar edir və hüquqi mübahisələri sülh yolu ilə həll etməyə çalışırlar.

4. Hüquqi Mübahisələrin Həlli

Hüquqi baxış hüquqi mübahisələrin həllində əsas rol oynayır. Mübahisələrin həlli zamanı hüquqşünaslar və məhkəmələr müvafiq qanunları və hüquqi presedentləri təhlil edərək məsələyə aydınlıq gətirir və mübahisənin qanuni yollarla həllini təmin edirlər.

Məsələn, mülkiyyət hüquqları ilə bağlı mübahisələrdə tərəflər arasında hüquqi baxış vasitəsilə qanuni həll yolları müəyyən olunur. Bu, tərəflərin hüquqlarının qorunması və mübahisənin ədalətli şəkildə həll edilməsi ilə nəticələnir.

5. Hüquqi Təsisatların İnkişafı

Hüquqi baxış hüquqi təsisatların təkmilləşdirilməsi və inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Hüquqi təhlillər, qanunların tətbiqinin necə işlədiyini və hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün hansı islahatların lazım olduğunu müəyyən edir. Bu proses hüquq sistemini daha effektiv və ədalətli edir.

Hüquqi baxış vasitəsilə qanunverici orqanlar mövcud qanunlarda islahatlar aparır və ya yeni qanunlar qəbul edir. Məsələn, hüquqi baxış nəticəsində müəyyən edilmiş boşluqlar qanunların yenilənməsi üçün əsas ola bilər.

6. Hüquq Qaydalarının İzahı və Anlaşılan Olması

Hüquqi baxışın başqa bir əhəmiyyəti hüquq qaydalarının aydın və anlaşılın olmasına kömək etməsidir. Qanunlar bəzən mürəkkəb və çətin başa düşülən ola bilər. Hüquqi baxış bu qanunların izahını verir və onların gündəlik həyatda necə tətbiq olunacağını göstərir.

Məsələn, bir qanunun və ya məhkəmə qərarının hüquqi baxış əsasında izah edilməsi insanlara həmin qanunun öz həyatlarına necə təsir edəcəyini anlamağa kömək edir. Bu, insanların hüquq qaydalarına əməl etmələrini asanlaşdırır.

Hüquqi baxış hüquqi qərarların və proseslərin əsas elementidir və hüquq sisteminin düzgün işləməsini təmin edir. Hüquqi baxış ədalət prinsipinə uyğun qərarların qəbul edilməsini, qanunların və müqavilələrin düzgün şəkildə tərtib

olunmasını, hüquq pozuntularının qarşısının alınmasını və hüquqi normaların inkişaf etdirilməsini təmin edir. Hüquqi baxış həm fərdlərin hüquqlarını qorumaq, həm də hüquq sisteminə olan inamı artırmaq üçün əvəzolunmaz bir vasitədir.

DAHA ÇOX MƏLUMAT VƏ RESURLAR ÜÇÜN TÖVSIYƏLƏR

Hüquq mövzusunda daha çox məlumat əldə etmək və hüquqi anlayışlarınızı genişləndirmək üçün bir sıra mənbələrdən istifadə edə bilərsiniz. Bu mənbələr həm hüquq peşəkarları, həm də hüquqla maraqlananlar üçün faydalıdır. Aşağıda hüquqi biliklərinizi genişləndirmək və hüquqi məsələlər üzrə daha dərin anlayış əldə etmək üçün tövsiyə olunan resurslar verilir:

1. Hüquqi Kitablar və Dərslilər

Hüquqla bağlı fundamental biliklər və hüquq nəzəriyyələrini öyrənmək üçün dərslilər və kitablar mühüm rol oynayır. Hüquqi ədəbiyyat həm praktik, həm də nəzəri biliklərin inkişafı üçün faydalıdır.

Tövsiyə Olunan Kitablar:

"Introduction to Law" – Philip J. Cooper. Bu kitab hüququn əsas prinsiplərini və onun cəmiyyətlə əlaqəsini başa düşmək üçün faydalıdır.

"Constitutional Law: Principles and Policies" – Erwin Chemerinsky. Konstitusiya hüququ ilə maraqlananlar üçün ətraflı izahlar və təhlillər verir.

"Azerbaijan Civil Code: Commentary and Analysis" – Azərbaycan Mülki Məcəlləsini anlamaq üçün faydalı bir mənbə.

2. Onlayn Hüquqi Resurslar və Platformalar

İnternet hüquqi biliklər əldə etmək üçün geniş resurslar təklif edir. Bu platformalar hüquqla bağlı müxtəlif mövzular üzrə məqalələr, qərarlar və dərslilər təqdim edir.

Tövsiyə Olunan Onlayn Resurslar:

Coursera – Hüquqla bağlı müxtəlif mövzularda onlayn kurslar təklif edir. Hüququn əsas prinsiplərini, insan hüquqlarını və müqavilə hüququnu əhatə edən kurslar mövcuddur.

Harvard Law Review – Məşhur hüquqi məsələlərin təhlili və məhkəmə qərarları üzrə dərin hüquqi analizlər təqdim edən akademik bir platformadır.

LexisNexis – Hüquqi axtarışlar üçün geniş məlumat bazasıdır. Qanunlar, presedentlər, müqavilələr və hüquqi təhlillər üzrə məlumatlar əldə etmək üçün faydalıdır.

3. Hüquq Jurnalı və Akademik Mənbələr

Hüquqi jurnallar hüquqla bağlı aktual mövzular və məhkəmə işləri ilə bağlı dərin təhlillər təqdim edir. Bu jurnallar hüquq peşəkarları üçün aktual mövzularda məqalələr təklif edir.

Təvsiyə Olunan Jurnal:

"European Human Rights Law Review" – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının tətbiqi ilə bağlı məqalələr və təhlillər təqdim edən jurnal.

"The Yale Law Journal" – Dünyada ən nüfuzlu hüquq jurnallarından biridir və geniş hüquqi təhlillər təqdim edir.

"Azərbaycan Hüququ" – Azərbaycanda hüquq sahəsində aktual mövzuları əhatə edən milli hüquq jurnalı.

4. Hüquq Məsələləri Üzrə Təvsiyə Olunan Kitablار və Məqalələr

Hüququn müxtəlif sahələri üzrə dərin biliklər əldə etmək üçün həm hüquqi kitablار, həm də məqalələr oxumaq vacibdir. Bu mənbələr hüququn təkmilləşdirilməsi və hüquqi problemlərin həlli üçün faydalıdır.

Müqavilə Hüququ:

"Contract Law in Context" – Jason Johnston. Müqavilə hüququnun əsaslarını başa düşmək üçün faydalıdır.

"Principles of European Contract Law" – Ole Lando. Avropada müqavilə hüququ üzrə hüquqi təhlillər və praktiki təvsiyələr verir.

İnsan Hüquqları:

"Human Rights: A Very Short Introduction" – Andrew Clapham. İnsan hüquqlarına dair əsas anlayışları qısa və yığcam şəkildə izah edir.

"The Law of Human Rights" – Richard Clayton və Hugh Tomlinson. İnsan hüquqları sahəsində əsas qanunvericilik və məhkəmə presedentlərini ətraflı təhlil edir.

5. Hüquq Məhkəmələri və Tribunalaların Qərarları

Məhkəmə presedentləri və tribunal qərarları hüquqi praktikanı öyrənmək üçün vacibdir. Xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AIHM) və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM) kimi qurumların qərarları hüququn inkişafında mühüm rol oynayır.

Təvsiyə Olunan Resurslar:

HUDOC – Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarını və təhlillərini əks etdirən resurs.

International Court of Justice (ICJ) – Beynəlxalq məhkəmələrin qərarlarını və onların hüquqi təhlillərini əldə etmək üçün faydalıdır.

6. Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının Məlumatları

Qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lər) insan hüquqlarının qorunması və hüquqi islahatlar sahəsində mühüm rol oynayır. Bu təşkilatların məlumat bazalarından hüquq pozuntuları, hüquqi kampaniyalar və insan hüquqları ilə bağlı geniş məlumatlar əldə etmək olar.

Təvsiyə Olunan QHT-lər:

Amnesty International – Dünyada insan hüquqları ilə bağlı məlumatlar və kampaniyalar təqdim edən QHT.

Human Rights Watch – İnsan hüquqları pozuntularının sənədləşdirilməsi və hüquqi müdafiə ilə bağlı məlumatlar təqdim edən təşkilat.

7. Hüquqi Vebinarlar və Tədbirlər

Onlayn vebinarlar və hüquqi konfranslar hüquqi biliklərinizi genişləndirmək üçün mükəmməl fürsətdir. Hüquq

sahəsində çalışan mütəxəssislərdən bilavasitə məlumat almaq və suallar vermək imkanı təklif edir.

Təvsiyə Olunan Platformalar:

ABA CLE Webinars – Amerikanın Hüquqşünaslar Assosiasiyasının onlayn vebinarları.

Law Conferences and Events – Hüquqi tədbirlər, seminarlar və konfranslar.

VÜSAL MEHDİYEV

**HÜQUQİ BAXIŞ:
MÜQAVİLƏLƏR,
İNSAN HÜQUQLARI VƏ SƏN**

Nəşriyyatın direktoru: Ş.M.Şəfizadə

“Müəllim” nəşriyyatında çap olunmuşdur.

E-mail: muallim.mmc@gmail.com

Çapa imzalanmışdır: 25.11.2024. Sifariş: 156
Kağız formatı: 60×84^{1/16}. Şərti ç.v.: 11,75. Sayı: 100